

POLSKA AKADEMJA UMIEJĘTNOŚCI

PRACE
KOMISJI HISTORJI SZTUKI

TOM VI — ZESZYT II

ZYGMUNT BATOWSKI: Podróże artystyczne J. Chr. Kamsetzera w latach 1776—77 i 1780—82.
Sprawozdania z posiedzeń za r. 1934 (treść Sprawozdań na str. 3 okładki). — Indeks.

KRAKÓW MCMXXXV

NAKŁADEM POLSKIEJ AKADEMJI UMIEJĘTNOŚCI
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNIACH GEBETHNERA I WOLFFA
WARSZAWA — KRAKÓW — ŁÓDŹ — POZNAŃ — WILNO — ZAKOPANE

633^b—

253269 | 1

ZYGMUNT BATOWSKI
PODRÓŻE ARTYSTYCZNE
JANA CHRYSZTJANA KAMSETZERA
W LATACH 1776–77 i 1780–82

I

Stanisław August, pomagając od wczesnych lat swych rządów artystom do dalszego kształcenia się, wysłał J. Chr. Kamsetzera, rysownika i architekta, dwukrotnie zagranicę: po raz pierwszy w r. 1776 do Konstantynopola, dając tem artyście możliwość poznania starożytnej Grecji, po raz drugi w r. 1780 do Włoch, a stamtąd do Paryża i Anglii.

Jeżeli osoba, miejsce i wyniki stanowią o podróży tyle, że warto się nią zajmować, to te artystyczne objazdy i studia są wszystkimi powyższymi czynnikami wyjątkowo pociągające, zwłaszcza na tle stosunków polskich XVIII w. Podróżnikiem jest artysta młody, dwudziestokilkoletni, ciekawy świata, żywo reagujący, przedsiębiorczy, niestrudzony w pracy; kraje, jak owe pierwsze w szeregu zwiedzanych, są lądem, do którego nie przybił jeszcze podówczas nikt z Polski w celach artystycznych, ledwie go bowiem eksploatowała sztuka Zachodu; osobistością opiekuńczą jest król, miłośnik sztuki, a jego malarz-doradca, życzliwy artyście, tworzy ogniwo pośredniczące; wreszcie wyprawa na Wschód odbywa się wśród niezwykłych okoliczności, wplata się w rządową akcję dyplomatyczną, otrzymując dzięki temu ścisłe ramy dat i ze względu na kraj barwne tło.

Szło mianowicie o nawiązanie przyjaźniejszych stosunków Rzeczypospolitej Polskiej z Portą Turecką ku wyemancypowaniu się spod rosyjskiej przewagi. Misję tę otrzymał do spełnienia szambelan Karol Boscamp-Lasopolski, jako internuncjusz nadzwyczajny i minister pełnomocny króla i Rzeczypospolitej. Pojęta zaś została ta misja bardzo reprezentacyjnie.

W czasie, kiedy się już ujawniło w Warszawie przygotowywanie poselstwa, jesienią r. 1776 wystosował Kamsetzer do króla następujący list:¹

Allerdurchlauchtigster Grossmächtigster König, Allernädigster Herr!²

Meine Leidenschaft mich durch reissen in meiner Kunst vollkommner zu machen, bringt mich dahin bey vorfallender vortheilhafften Gelegenheit an Ihro Königliche Majestaet mein allerunterthaenigstes Bitten ergehen zu lassen. Dieses ist die Reise

¹ Rękopis Muzeum ks. Czartoryskich w Krakowie, nr 782: Arts et Sciences, I, pp. 361–362. —

² Ten cytat i inne cytaty w obcych językach, oraz tytuły źródeł podano w oryginalnej pisowni.

nach Constantinopel mit jetziger Gesandschafft; und da ich von da an mit den General Coccey hinüber bis nach Griechenland gehen und die schönsten Alterthümer dieses Landes sehen und zeichnen könnte welches rare Glück man sehr selten haben kann; und da ich überdieses nach einer halben Jahres Frist mit Zeichnungen von den merckwürdigsten was ich gesehen zurück seyn würde, um selbige voll Dancks und Erkenntlichkeit zu den Füßen Ihrer Königlichen Majestaet zu legen so verspreche ich mir von der mir nur allzuwohl bewusten Gnade und Grossmuth so Höchst Diselben bey jeder Gelegenheit zu aeussern pflegen, die allergnädigste Bewilligung, in welcher Hoffnung ersterbe als

Ihrer Königlichen Majestät
Meines Allergnädigsten Herrn
gantz unterthänigster Knecht
Kamsetzer.

Król się przychylił do prośby, artysta otrzymał zgóry kilkomiesięczną pensję¹, przyłączono go do poselskiego orszaku, składającego się z 10 szlachty i 40 osób dworu², nie licząc honorowych oddziałów wojskowych u granic dwóch krajów. Jednym z uczestników wyprawy był komendant gwardji koronnej, generał-major baron Karol Ernest Fryderyk Coccei³. Gdy wyprawa, która opuściła Warszawę 9 listopada, zbliżała się 30 listopada pod Kamieniec Podolski i miała się paradnie pokazać w polskiej twierdzy, Kamsetzer jechał w jednej z poszóstnie zaprzężonych karet, usadowiony z M^r le Jeune, wychowawcą synów Boscampa, zabranych przez ojca w podróż, a ustęp w dzienniku podróży internuncjusza, przedstawiający porządek pochodu i jego skład osobowy, tak określił rolę Kamsetzera:

...dessinateur au service du Roi, à qui S.[a] M.[ajesté] a permis d'accompagner M^r l'Int.[ernonce] pour aller voir la ville de C[onstantino]ple, l'archipel et l'Italie, afin de pousser plus avant ses talens et procurer par cette occasion au Roi des plans des superbes environs de la Capitale des turcs, et en general de tout ce qui se trouverait de curieux et d'intéressant sur la route de M^r l'Int.[ernonce]⁴.

Przydany wyprawie rysownik był zrazu ilustratorem depeesz, jakie internuncjusz wysyłał z drogi, a potem z Konstantynopola do Warszawy. Czego brakło do plastyki tym sprawozdaniom pisemnym, to uzupełniał na osobnych kartach rysunkiem Kamsetzer. O opracowaniu i wykonaniu każdej ilustracji, opatrzonej zawsze szczegółowem objaśnieniem, zwykł Boscamp komunikować warszawskim odbiorcom swych sprawozdań. Przez te same pisma przesuwały się niemniej wiadomości o innych pracach, zleconych rysownikowi przez króla.

Czynność rysownicza Kamsetzera zaczęła się od zobrazowania wjazdu do Kamieńca («à la Depeche du 6 Decembre 1776 de Chocim») szkicem ołówkowym, objaśnionym przez dopisane obszerne »renvoy«, gdzie kogo należy upatrywać w przedstawieniu, w dwukrotnie zawijającej się kawalkacie⁵. Zaraz potem nastąpił podobny ołówkowy rysunek przeprawy ze Żwańca do Chocimia («Vue du Passage de S. Ex. Monsieur l'Internonce de Zwaniec a Chotzim et des Ceremonies à cette occasion de deux Côtés, et de Sa Réception de la part des Turcs au milieu de Dniester,

¹ Rękopis Muzeum ks. Czartoryskich w Krakowie, nr 782: Arts et Sciences, I, p. 363, notatka na liście Kamsetzera ręką króla Stanisława Augusta: »il a eu 84 ducats le 22 Octobre 1776 qui font la pension jusq'à la fin de Avril 1777 et l'habit«. ² Archiwum Główne w Warszawie, dział: Zbiór Popielów, nr 236 (dawny 180): Zbior Annex y roznych inszych Pism do Korrespondencyi Tureckiej należących od U. Boskampa y Dzieduszyckiego, 1776—1780, fol. 85—86 (Rewers Kaymakama chocimskiego). ³ Ibidem, fol. 47^v w: Journal du voyage de Turquie de Mr Boscamp Lasopolski. — Dziennik ten poza przebiegiem podróży podaje miejscami charakterystykę urzędzeń, opis okolic, budowli i zwyczajów Mołdawji, Bułgarji, Rumelji i Konstantynopola. ⁴ Ibidem, fol. 45^v. ⁵ Ibidem, fol. 81—82.

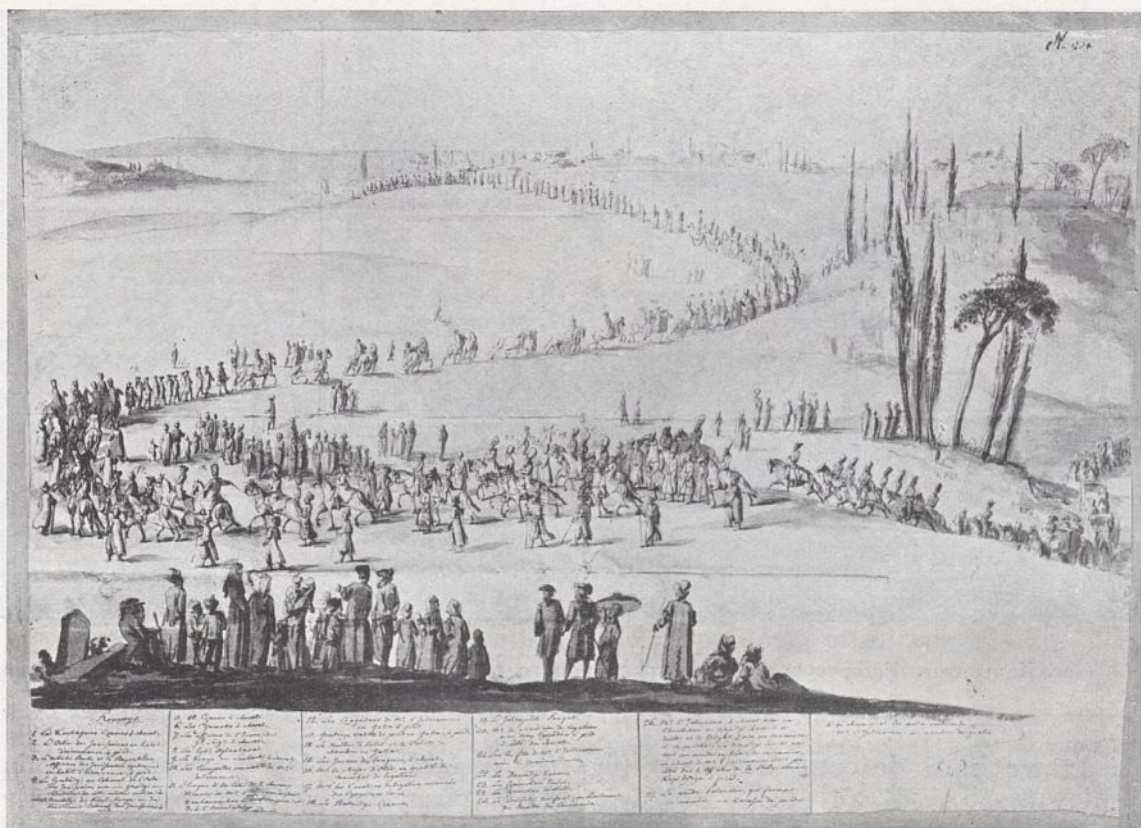
1. J. Chr. Kamsetzer. Przeprowa poselstwa polskiego ze Żwańca do Chocimia. Warszawa, Archiwum Główne, Zbiór Popielów (z rękopisu nr 236). *Fot. L. Morozow.*

et à l'autre bord de cette Riviere») (fig. 1). Wgłębi i po lewej stronie sprzodu wygięty brzeg rzeki od strony polskiej, na nim uszykowane honorowe oddziały wojsk, bliżej stoją widzowie, na pierwszym planie — chata. Na środku rzeki zetknęły się dwa promy pełne ludzi: »le Bac du ministre sur lequel étoient MM^r Dzeduszycki cześnik, Golejewski commandant de la Cavallerie et toute la suite de son Excellence« i »le Bac turque, sur lequel étoit le Michmandar le Mussuraga et plusieurs Primats du Pays et de la Forteresse«. Na cyplu przeciwnego brzegu, tureckiego, po prawej stronie widnieje rozbity namiot: »le tente où le Ministre fut reçu par le Michmandar et le dit Mussuraga substitut de Kaymakam, alors malade« i czekają konie i kareta¹.

Na następnym ważnym postoju w Jassach rzucił Kamsetzer na papier interesującą ilustrację wjazdu do Jass, widocznych wgłębi rysunku i stanowiących cel pochodu, wijącego się długim węzłem, złożonego z honorowej wojskowej eskorty i pojazdów (»à la Depeche N° 3 du 18 Decembre 1776 de Yassi«)². Chwalił się w swych pismach Boscamp, gdzie i jakie odbierał honory, jak usilnie dbał o majestat Rzeczypospolitej — Kamsetzer protokołował rysunkiem każdy znaczący występ legacji.

Zbliżenie się wysłanników polskich do Konstantynopola zostało zilustrowane dwoma utworami, z których jeden przedstawia przyjęcie posła w Kâthane (»le Ceremonial du halt près de Kiathana maison de plaisance du Sultan a 1. lieux de Constantinople ou l'on présente des rafraichissemens a l'Internonce de Pologne«)³,

¹ Ibidem, fol. 83—84. ² Rkps Muz. ks. Czartoryskich, ut supra, nr 631: Zbiór Annex y roznych innych Pism do korespondencyi Tureckiej należących osobliwie do tey z Urodzonym Everhardem y Boscamp, 1771—1778, Sommaire, nr 174, fol. 349—352. ³ Ibidem, Sommaire, nr 203, fol. 409—411.

2. J. Chr. Kamsetzer. Wjazd poselstwa polskiego do Pery w Konstantynopolu. Kraków, Muzeum ks. Czartoryskich (z rękopisu nr 631). Fot. A. Pawlikowski.

drugi — wjazd uroczysty do Pery 12 lutego, również wijący się po szerokiej przestrzeni, z widokiem przedmieścia na widnokręgu i gromadką widzów na pierwszym planie (fig. 2)¹.

Jako rysownik legacji był Kamsetzer na jej usługach również na miejscu. Prawdopodobnie przyglądał się jednemu z dwóch jej aktów dyplomatycznych, audjencji u wielkiego wezyra (22 marca) i odtworzył, choć przypuszczalnie tylko z pamięci, tę scenę, ujmując sytuację, typy, ceremoniał w odnośnym rysunku tuszem (fig. 3)². Podczas drugiego i ważniejszego aktu, audjencji u sułtana (15 kwietnia), nie był w Konstantynopolu, ale mu to nie przeszkadzało narysować później tę scenę jako załącznik do depeszy Boscampa (»l'Audience a la Porte Ottomane auprès du G^d Seigneur«)³. O trzecim sprawozdawczym rysunku, mającym przedstawić ucztę u wielkiego wezyra (»le dîner avec le G^r Vezir dans la grande salle du Divan«), niewiadomo, czy wyszedł on poza zamysł samego internuncjusza⁴.

¹ Rkps Muz. ks. Czartor., u. s., nr 631, Sommaire, nr 212, fol. 427–438 i Zbiór Popielów, u. s., nr 236, fol. 93, u. s., pod d. 12. II. 1777. ² Ibidem, u. s., nr 631, Sommaire, nr 199, fol. 401. ³ Ibidem, Sommaire, nr 213, przed fol. 438. ⁴ Zbiór Popielów, u. s., nr 235 (dawny 179): Zbiór Korrespondencji partykularney JEgo Krol: Mości do y od U^o de Boskamp Lassopolskiego, Everharda y Dzieduszyckiego, 1776–1780, fol. 86^v (Boscamp do króla pod d. 24. IV.) i fol. 429^v (tenże do marszałka Rzewuskiego pod d. 8. VI. 1777).

3. J. Chr. Kamsetzer. Audjencja internuncjusza polskiego u wielkiego wezyra. Kraków, Muzeum ks. Czartoryskich (z rękopisu nr 631).
Fot. A. Pawlikowski.

Powyższe szkice i rysunki zaciekawiają więcej treścią niż ujęciem. Pochody dały się przedstawić w całości tylko z bardzo wysoko wziętego punktu widzenia, wskutek czego mają swoisty, tradycyjny styl tego rodzaju informacyjnych rysunków. Grupowanie mas ludzkich w zamkniętej przestrzeni odbywa się w sposób możliwie prosty, bo i tu przede wszystkim chodzi o informację. Można więc tym kartom przypisać pewną wartość dokumentalną. Nie dziwne, że dostały się do woluminów z królewskimi aktami dyplomatycznymi¹.

Pobyt Kamsetzera w Konstantynopolu przerywa się po kilku tygodniach dalszą podróżą. Generał Coccei nie miał długo pozostawać w tym mieście. Myślał o odłączeniu się od przedstawicieli polskich już w początku marca², został jednak

¹ Rysunki 1., 3. i 4. z serji, mieszczące się w rękopisie nr 631 (Muz. Czartoryskich), mogły mi być dostępne tylko przez fotografie, robione dla p. dra Kazimierza Marjana Morawskiego, a to dzięki uprzejmości jego oraz p. dra Stefana S. Komornickiego. Wszystkie bowiem rysunki kodeksu, po wydzieleniu ich z niego przed 6-ciu laty, nie wróciły na swoje miejsce. Dwa z nich (3. i 4.) reprodukowal dr Morawski w miesięczniku Rodzina Polska, r. II, Warszawa 1928, pp. 116—117. ² Gazeta Warszawska z 7 maja 1777, nr 37, Suplement: Z Turek dnia 8 marca (z Carogrodu) Jmé Pan de Cocceji Generał-Major woysk J. K. Prace Kom. Hist. Sztuki. T. VI.

aż do czasu audjencji u wielkiego wezyra, która się odbyła 22 marca, i wskutek tego widnieje on w grupie na rysunku Kamsetzera. Wyjechał dopiero 9 kwietnia do Smyrny, na objazd wybrzeży Azji Mniejszej, archipelagu i Grecji, a w podróż tę wziął ze sobą Kamsetzera (fig. 4)¹.

Przed wyjazdem na tę ważną dla siebie wycieczkę z mężem światłym i ciekawym świata² skierował artysta z Konstantynopola pod datą 21 marca list do króla, przymawiając się, by mógł po obecnym objeździe odbyć jeszcze podróż do Włoch³:

Ich sehe gegenwärtig durch Höchst Deroselben hohe Gnade dieses irdisches Paradis und bin nunmehr auf den Wege nach Smirna und nach den berühmten Inseln des Archipels um jene wenigen Ueberbleibsel des schönsten Alterthums zu bewundern und zu studiren; ein Glück dass ich Zeit meines Lebens dem Grossen Gönner dancken werde der mir es gemacht hat.

Ihro Königliche Majestät hatten die hohe Gnade für mich dass im Fall der Her: Genr: v: Coccej über Ithalien zurück gienge zu erlauben dass er mich daselbst zurück liesse, diesses geschiet zwar nun nicht, es ist aber nichts leichters als von Constantinopel nach Ithalien zu Schiffe zu gehen.

Przezornie na wszelki wypadek prosi o zasiłek:

Der Hr: Genr: v: Coccej kann mich höchstens bis Gallatz zu Wasser mit nehmen, von da aber muss ich durch die Gantze Moldeau bis an die polnsche Gräntze und von da wider bis Warschau die gantze Reisse so auf 140 Meilen wenigstens beträgt für mein Geld machen.

Datek pieniężny od króla zapobiegł trudnemu położeniu, w jakimby artysta mógł się znaleźć, lecz król nie dał zgody na wyjazd do Włoch i kazał wracać najkrótszą drogą⁴, oznajmiając: »Je veux premierement voir l'usage qu'il aura fait de son voyage de Grèce«⁵.

Oglądanie »ziemskiego raj« wypełniło Kamsetzerowi czas do 6 czerwca, na tym bowiem dniu zakończyło się *tournee* Cocceia⁶. Po najrozkoszniej spędzonej wiośnie na wodach, ładach i wyspach Hellady nie chciało się wracać młodzieńcowi do kraju, ile że z podróżniczych marzeń musiało odpaść popłynięcie do Italji. Protektor Coccei ruszył ku Polsce. Kamsetzer pozostał na miejscu. Wykończył rysunki, robi nowe, świeżo zleczone, a widać, że usiłuje przewlec ile można pobyt w Konstantynopolu, w czym zdaje się mu sprzyjać Boscamp⁷. Pod datą 31 lipca jest zapowiedź odjazdu rysownika »à la faveur du premier vent«, wypadło bowiem jechać

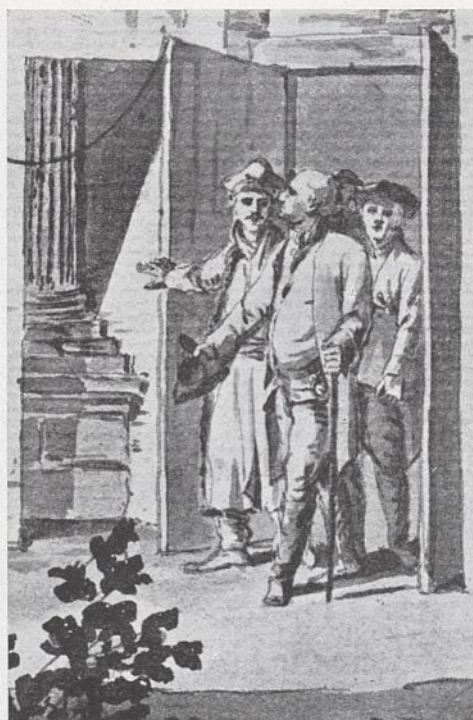
Mci y Rzepltey Polskiew, który z Jmć P. de Boskamp Lasopolskim, tegoż Dworu y Rzepltey Posłem do tey Stolicy tu przybył, ma teraz wyiechać na zwiedzenie Archipelagu; zkąd wstąpiwszy do Włoch, do Polskiew nazad powróci.

¹ Zbiór Popielów, u. s., nr 236, fol. 74: Kontynuacja Dyaryuszu Poselstwa JM. Pa Internuncjusza. 9° [kwietnia], Generał Coccei popłynął tego poranku okrętem iednego Raguzańczyka do Smyrny w myśli obiechania archipelagu z JP^m Kamsetzer Rysownikiem krolewskim; fol. 105^v: Suite du Journal de la Mission de Monsieur l'Internonce; oraz nr 322 (dawny 223): Zbior Rachunkow Expensy Gabinetu IEgo Krolewskiew Mości szkoły Orientalney w Stambule y Poselstw Zagranicznych, 1764–80, fol. 393 (w Précis de la Depeche du 24 Avril 1777). ² Bernoulli J., Reisen durch Brandenburg... Russland und Pohlen in d. J. 1777 u. 1778, VI Bd., Leipzig 1780, pp. 104 i 113–114. ³ Rkps Muz. ks. Czartoryskich, u. s., nr 782, pp. 469–471. ⁴ Ibidem, p. 472 (notatka na liście Kamsetzera ręką Stanisława Augusta: »Le 9 May je lui ai envoyé encore 50 ducats avec ordre de revenir en droiture ici«). ⁵ Zbiór Popielów, u. s., nr 235, fol. 44 (list króla z 13. V. 1777). ⁶ Ibidem, nr 425: Listy Zygmunta d'Ewerhardta do Ogrodzkiego i in. od r. 1769, nr 9, pod datą Konstantynopol 17. VI. 1777; rkps nr 235, fol. 88 (Boscamp do króla pod d. 10. VI. 1777) i nr 236, fol. 99 (Journal de Voyage de Mr. l'Internonce). ⁷ Ibidem, nr 235, fol. 89 (Boscamp do króla pod d. 10. VI. 1777).

morzem Czarnem do ujścia Dunaju. Kamsetzer miał zabrać podarek od internuncjusza dla króla, obrazek malarza »flamandzkiego« nazwiskiem »van Valmoer«, wykonany w Egipcie z natury, a przedstawiający harem jednego z bejów, złożony z Czerkiesek¹. Z treści malowidła i z danych w liście o malarzu wynika, że autorem obrazu był Jean Baptiste van Mour².

Powrót był złym epizodem podróży, wbrew woli podróżnika rozciągnięty, z przeszkodami, z przygodami! Artysta, udawszy się do Büyükdere w cieśninie Bosforu, musiał tam przez szereg dni czekać na ustanie wichrów, wstrzymujących żeglugę. Dobrze, że stratę czasu i niepokój łagodziła obecność internuncjusza, który tam w swej willi zażywał wywczasów letnich³. W tem położeniu, licząc się z niewiadomym losem morskiej podróży, lękając się zwłaszcza tureckiego przewoźnictwa morskiego, na którym srodze ucierpiał już Coccei⁴, sporządza Kamsetzer spis wykonanych i wiezionych do kraju prac, aby, gdyby utonął lub utracił to, co wiezie, został dowód, że spędzał czas w podróży uczciwie⁵. W każdym razie tem swego rodzaju wstępnym sprawozdaniem mógł zapobiec spotkaniu się z niełaską króla, spowodowaną opóźnieniem powrotu i wydaniem nadprogramowo 80 dukatów, zakredytowanych mu na miejscu za interwencją Boscampa⁶.

Jednocześnie postanowiono zmianę itinerarjum. Kamsetzer ma pojechać fregatą grecką pod flagą rosyjską *via* Krym. Otrzymał paszport od posła rosyjskiego w Konstantynopolu, Stachiewa, którego przyjaźń sobie pozyskał⁷, i listy polecające internuncjusza, który kiedyś był na Krymie, działając tam jako emisariusz pruski. Artysta jest rad z tego, bo ewentualną przeprawę lądem uznawał za kosztowniejszą i niebezpieczniejszą powodu rozbojów po drogach. Zobacz, co ważniejsza, nowy kraj i nowy naród⁸. Przemilcza jednak przed odbiorcą listu istotny cel powrotnego

4. J. Chr. Kamsetzer. General Coccei i artysta zwiedzają hospicjum kapucynów w Atenach, fragment. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka.

Fot. L. Morozow.

¹ Zbiór Popielów, u. s., nr 235, fol. 115 (Boscamp do króla pod d. 31. VII. 1777) i nr 322, fol. 416
² Boppe A., *Les peintres du Bosphore au dix-huitième siècle*, Paris 1911, pp. 1–55. ³ Rkps Muz. Czartoryskich, u. s., nr 782, p. 503 (list Kamsetzera najprawdopodobniej do malarza Bacciarellego, pod datą: »Bojuctere au Canal de la Mere noire 9. VIII. 1777«) i Zbiór Popielów, u. s., nr 322, fol. 412. ⁴ Ibidem, ta sama karta. O przygodach wyjazdu Cocceia: Zbiór Popielów, u. s., nr 235, fol. 100^v, 123; nr 236, fol. 113, 117; nr 322, fol. 400, 401, 410, 414; nr 425, list nr 10. ⁵ Rkps Muz. Czartoryskich, u. s., nr 782, pp. 507–510 (Załącznik do listu z Büyükdere z 9. VIII. 1777, p. t.: *Specification des dessins faites dans le Voyage de Constantinopol et de la Grece par JCKamsetzer*) Cf. aneks na stronie 205–206 niniejszej pracy. ⁶ Zbiór Popielów, u. s., nr 235, fol. 127 (Boscamp do króla pod d. 27. VIII. 1777). ⁷ Ibidem, nr 235, fol. 271 (bilet Stachiewa do Boscampa bez daty: »Je suis réellement fâché de ce que mon bon ami Mr Camsetzer veut nous quitter sitôt, il a été chès moi pour prendre congé«). ⁸ Rkps Muz. Czartoryskich, u. s., nr 782, pp. 505–506 (list Kamsetzera najprawdopodobniej do Bacciarellego z d. 13. VIII. 1777).

5. J. Chr. Kamsetzer. Ruiny Troi. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka.

Fot. L. Morozow.

okrażania. Oto Boscamp umyślił użyć artysty do zebrania różnorodnych wiadomości o Krymie i ułożył mu odpowiednio obfitą instrukcję w języku niemieckim¹. Głównym zadaniem miały być wywiady o zachowywaniu się Rosjan, o stosunkach ekonomicznych, ludnościowych, politycznych, geograficznych (w tem ostatniem pozyskanie mapy Krymu), militarycznych, charakterystyka chana (ze zdjęciem jego rysów — w razie możliwości), jego dworu, stwierdzenie, czy są sprzyjające warunki handlu Polski z Krymem i t. p. Dodatkowo instrukcja zaleciła zajęcie się jedną sprawą z zakresu starożytności (Alterthümer):

Bey Caffa und denen Örtern die vormahls die alten Genueser bewohnt haben, zwischen Bacie Saray und Achmetschid trifft man Überbleibsel eines alten Tempels an, worinnen noch Griechische Aufschriften sollen vorhanden seyn.

Los rozbił te plany. Kamsetzer nie dotarł do Krymu i na szczęście nie potrzebował jąc się podsunętej mu niebezpiecznej roli. Fatalne przeciwności podjętej podróży zdecydowały o wyrzeczeniu się tego, co u mety mogło nęcić artystę, przynieść korzyść królowi, być interesem dla Boscampa Lasopolskiego. Od dnia wyjazdu 17 sierpnia do 4 października przez siedm tygodni cierpiał ponieważ, powierzywszy swą osobę Grekom, dającym się we znaki więcej od Turków, znaj-

¹ Zbiór Popielów, u. s., nr 235, fol. 127 (Boscamp do króla pod d. 27. VIII. 1777) i fol. 231—232: »Aufsatz derer auf der Crimmischen Halb-Insel anzustellenden Untersuchungen, die dem Hr. Kamsetzer bey seiner Abreise aufgetragen worden«, — datowane: »Buyukdere d. 11-ten August 1777«.

6. J. Chr. Kamsetzer. Ruiny kościoła w Silivri. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka.

Fot. L. Morozow.

dował się na lichym statku, trzy razy wyjeżdżającym i wracającym spowodu burz, potem przez burzę uszkodzonym, ogarniętym przez bunt marynarzy, zapędzonym na wybrzeże azjatyckie o 15—18 mil od Konstantynopola pomiędzy dzicz turecką, gdzie podróżnym groziło wymordowanie. Na statku wywiązały się choroby wskutek wody do picia, cuchnącej i z robakami. Gdy statek, zmuszony zawrócić, znajdował się 22 sierpnia w porcie Hefhani koło Sinope, Kamsetzer miał febrę¹. Około 6 września statek wiozący artystę znalazł przytułek w Amastro².

Po skomunikowaniu się z Konstantynopolem, na co potrzeba było dwóch tygodni, odcięci podróżni wyzwolili się z opłakanego położenia, wróciwszy z ładunkiem drzewa do Konstantynopola. Tu obmyślono teraz inny sposób wyprawienia Kamsetzera do kraju, mianowicie z radcą legacji polskiej i przełożonym szkoły orjentalnej, Everhardtem, który miał w połowie października wyjechać lądem. Tak więc przeznaczonem było artyście wracać niezmienioną, już mu znaną drogą, i ponownie w towarzystwie jednego z członków legacji, kapitana Ryxa, właśnie zdążającego do kraju.

Powyższe przygody opowiedział Kamsetzer w liście pisanym w Perze 4 paź-

¹ Zbiór Popielów, u. s., nr. 235, fol. 130^v (Boscamp do króla pod d. 27. VIII. 1777 i nr 236, fol. 119 (Continuation du Journal de M^r l'Internonce). ² Ibidem, nr 322, fol. 418 (Boscamp do króla pod d. 24. IX. 1777).

dziennika do Bacciarellego¹. Już tylko mniejsze pozostały mu zmartwienia: co na przekroczenie terminu powrotu powie król i jak będzie załatwiona sprawa pieniężna. Ale trzeba też było zanieść prośbę do burgrabiego zamku warszawskiego, Fontany, o lepszy pokój, niż zajmowany dotąd przez artystę na tarasie, bo przywiezie materiały szkiców do opracowywania na cały rok. Spodziewa się, że za 8 tygodni (coby przypadało na początek grudnia) stanie w Warszawie.

W ślad za tym listem wysłał jeszcze błagalne i pokorne pismo do króla i zyskał owe 80 dukatów². Na tem wiadomości o powrotnej podróży się urywają.

Obraz działalności artystycznej Kamsetzera za rok podróży daje jego wyżej wspomniana, a poniżej³ w całej osnowie podana »Specification des dessins faites dans Le Voyage de Constantinopel et de la Grece«, łącznie z grupą dochowanych rysunków. Mieszczą się one przeważnie, bo w ilości 35, w zbiorze po królu Stanisławie Augustie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie i po większej części odpowiadają treści pozycjom »Specyfikacji«. Są rozproszone i w innych zbiorach, jak Muzeum Narodowe w Krakowie, które kryje największą część artystycznej spuścizny Kamsetzera rysownika, plon późniejszej podróży i pracy w kraju, razem około 80 rysunków, dotychczas tylko w małej części rozpoznanych jako jego utwory. Cyframi »Specyfikacji«, liczącej 46 pozycji, i ilością kart z powyższych zbiorów jeszcze nie można mierzyć wyników podróży turecko-greckiej. Oprócz skończonych utworów, którymi chciał się popisać (»faire parade à Varsovie«⁴), wiozł on w szkicownikach więcej materiału. Znalazł się później ten plon studjów w domu artysty, gdy spisywano inwentarz spadkowy, i został wciągnięty po innych, okazalszych i cenniejszych pracach — z których dwie dotyczą podróży z r. 1777 — pod rubryką: »Rysunki ordynar[ne] jako Woiaż [do] Konstantynopola y Grecyi«, oszacowane na 108 zł. pol., jako przypuszczalnie pomniejsze szkice⁵.

Wymieniło się już rysunki Kamsetzera o treści aktualnej — jest to grupa pierwsza. Innymi pracami obowiązkowymi — grupa druga — były zdjęcia z miejscowych budowli, których król żądał: Hagia Sophia i wspaniałe tureckie łaźnie. Planami pierwszej zajmować się musiał dwukrotnie, jedne bowiem, już dostarczone królowi, spaliły się⁶. Nie był pierwszym z gjaurów, którzy sporządzali zdjęcia z pryncypalnego stambulskiego meczetu. Architekt Fischer von Erlach przed pół wiekiem podał w swym »Zarysie architektury« rzut poziomy i widok perspekty-

¹ Rkps Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, »koll. autogr.«, nr 197: Correspondence avec Monsieur Kamsetzer Architecte du Roi, list 1., i Zbiór Popielów, u. s., nr 236, fol. 117^v i 119 (Continuation du Journal de M^r l'Internonce). ² Rkps Muz. Czartoryskich, u. s., nr 782, pp. 511—513 (list Kamsetzera datowany: »Pera zu Constantinopel den 7. Octobre 1777«, na liście notatka ręką Stanisława Augusta: »il a eu 80 ducats de plus pour son retour«. — Zbiór Popielów, u. s., rkps nr 326 (dawny 224): Zbiór Rachunków Gabinetowych, 1776—1787, t. II, pp. 15—18 informuje o kwotach, które pobrał Kamsetzer przez bank Hübsch & Timoni w Konstantynopolu. O tem nadto rkps nr 322 i in., ibidem. ³ Cf. pp. 205—206 niniejszej pracy. ⁴ Rkps Muz. Czartoryskich, u. s., nr 782, p. 503. ⁵ Archiwum Główne w Warszawie. Akta m. Starej Warszawy, księga nr 923: Produkta Akt Kancellar. Główn. R. 1796, p. 490 (Inwentarz Maiątku wszelkiego po Śmierci Urodzonego Jana Krystyana Kamsetzera) i Archiwum hr. Potockich w Jabłonie, rkps nr 389 (dawny): »Bacciarelli Père«, w nim: Taxe authentique des Dessins après feu Mr Kamsetzer. ⁶ Zbiór Popielów, u. s., nr 322, fol. 366 (w Resumé des Dépeches: Everhard pod d. 4. III. 1777); nr 235, fol. 40 i 53^v (król do Boscampa pod d. 21. VI. i 3. VI. 1777), fol. 84^v i 86^v (Boscamp do króla pod d. 17. III. i 24. IV. 1777).

wiczny Św. Zofji¹. Kamsetzer wykonał dwa rysunki więcej, przyczem jego rzuty poziome tyczą się innych wysokości i wnoszą inne szczegóły, widok zaś perspektywiczny jest zdjęty z tego samego stanowiska. Przejęcie się stroną historyczną i kultową zabytku pociągnęło za sobą obszerne objaśnienie, dodane do rysunku².

Krzążanie się Kamsetzera około zdjęć łaźni miało zaspokoić ciekawość króla co do rozgłosnych ich urządzeń, które widocznie chciał on zastosować u siebie. Boscamp później, dla uzupełnienia rysunków i pomiarów, kazał sporządzić model³, a tymczasem umawiał w Konstantynopolu łaźniobnego Greka dla króla, a dziewczynę łaźniobną dla księżnej marszałkowej Lubomirskiej, obliczał wydatki na ich podróż i na zbyt kosztowne utensylja kąpielowe »à l'orientale«, chciał, by ta para dołączyła się do Kamsetzera, gdy będzie wracał do Polski⁴.

Najważniejsza jest trzecia grupa prac, o treści wybranej przez samego artystę. Przedewszystkiem — widoki.

W zasięgu rzeczy widzianych mieszczą się wybrzeża ówczesnej europejskiej Turcji od Bosforu (Büyükdere) do Dardanel, wybrzeża jej azjatyckie od Amastro, a nawet dalej, od Sinope nad morzem Czarnym do Scala Nova na Egejskim, większe wyspy po tejże stronie aż po Samos na południe, niektóre z Cyklad, przylądek Sunion (Kap Kolonnäs) i Ateny. Dzięki tym wędrówkom powstały tak malownicze i archeologicznie ciekawe sceny, jak ruiny akweduktu w Pyrgos (Burgaz) z doskonałym szta-

7. J. Chr. Kamsetzer. Kobiety z wyspy Paros. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka. Fot. L. Morozow.

¹ Fischer von Erlachen J. B., Entwurf einer historischen Architektur, Leipzig 1725, Drittes Buch, tabl. VI. ² Zbiór Graficzny po królu Stanisławie Auguście w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, teka 173, nry 202—206. ³ Zbiór Popielów, u. s., nr 235, fol. 143^v (Boscamp do króla pod d. 28. X. 1777). ⁴ Ibidem, nr 235, fol. 100 i 115 (Boscamp do króla pod d. 19. VI. i 31. VII. 1777) i fol. 440 (Boscamp do marszałka Rzewuskiego pod d. 8. VI. 1777).

fazem rodzajowym, ruiny Troi (fig. 5) i Efezu, świątyni Ateny (właściwie Pozejdona) w Sunion, widok nieistniejącego hospicjum kapucynów w Atenach z pomnikiem Lizykratesa, gdzie wśród postaci zwiedzających ten zakątek, wstawiony później pobytem Byrona, umieścił artysta siebie z teką w ręku (fig. 4). Wszędzie przejrzystość rozkładu, harmonja szczegółów, interesująca rozmaitość. Uwagę artysty pociągają niemniej zabytki z czasów Bizancjum, jak jeszcze wtedy znaczne szczątki świątyni w Silivri nad morzem Marmara (fig. 6)¹.

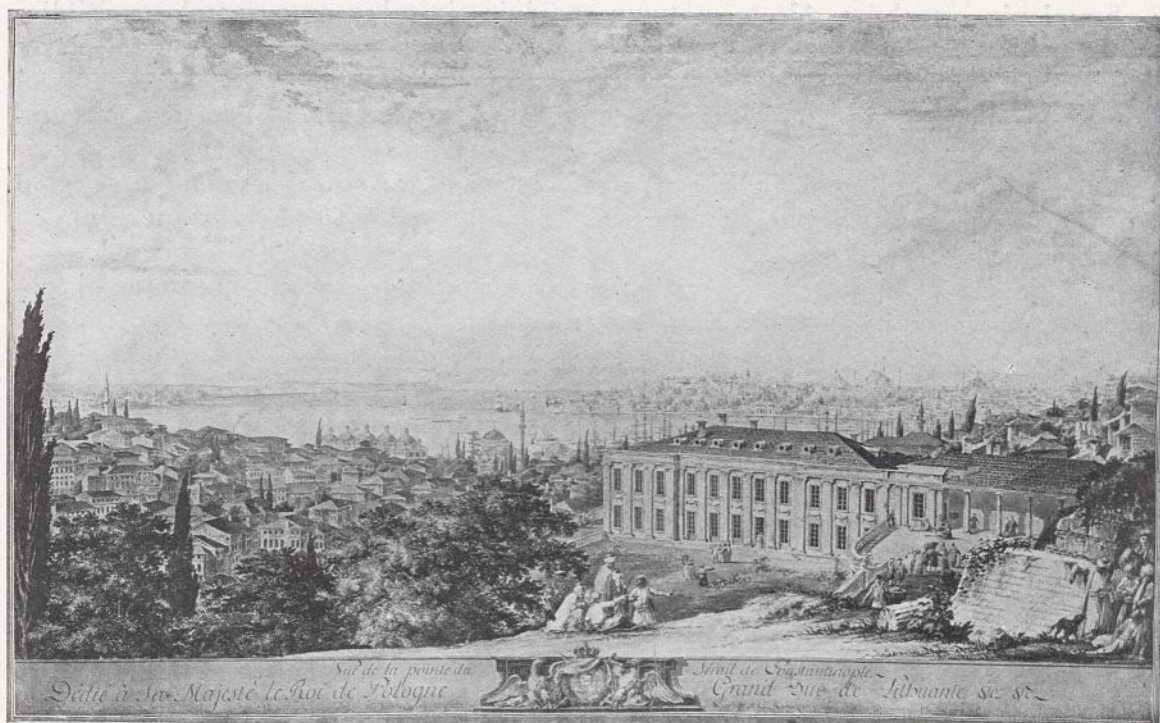
Takie samo zainteresowanie jak ruiny obudzają u niego budowle ottomańskie, krajobraz, natura, Dardanele, morze. W tym zakresie daje się poznać jako zupełnie dobry marynista².

Zwyczajem artystów podróżników, zwiedzających Wschód, odrysowuje Kamsetzer ubiory ludności. Uwzględnia kobiece, głównie z wysp Egejskich (fig. 7). Dzięki temu kostjumologia nowogrecka zyskała jeszcze jedną współczesną serję materjałów — w akwarelach³. Osobliwości obyczajowej natury nie były mu dalsze od starożytnicznych. Z ostatnich przywiózł rysunek głowy Amazonki z konaku w Smyrnie, z pierwszych nakreślił tańce niewolników, harem »w całej jego wspaniałości«, i »komedję turecką« jako zabawę weselną⁴.

Ponad szereg tych prac, interesujących bądź malowniczością i tonem, bądź archeologiczną stroną motywów lub wdziękiem sztafażu, wybija się utwór, który Kamsetzer umieścił w »Specyfikacji« na pierwszym miejscu, widok Konstantynopola (fig. 8). Rozpoczyna on poczet ze względu na oficjalny cel wyprawy i centralny temat zainteresowań Orjentem. Toteż, gdy Kamsetzer powtórzył rzecz w Warszawie barwami i ten egzemplarz złożył królowi w r. 1779 jako dar imieninowy, zamknął artystyczne sprawozdanie z wycieczki kartą, jedną z najefektowniejszych. Dzieło to znajduje się obecnie w zbiorach bar. Leopolda Jana Kronenberga. Ale, choć główny, nie jest to jedyny egzemplarz. Rysunek tuszem dochował się w zbiorach wilanowskich, przekazanych Bibliotece Narodowej w Warszawie⁵.

Pomiędzy szarym rysunkiem Biblioteki Narodowej a barwnym Kronenberga zachodzą różnice treściowe. Powielając ponętny widok, wprowadził artysta uroz-

¹ Raczyński E., Dziennik podróży do Turcyi, odbytey w roku 1814, Wrocław 1821, p. 165: »W Syliwryi nic nie dostrzegłem, coby godném uwagi być mogło; Cesarz Grecki Kantakuzen wystawił w tém mieście pałac, którego zwalisk znaleźć nie mogłem«; p. 166: »szukałem napróżno za miastem śladów muru, który Cesarz Grecki Atanazyusz założył dla osłonięcia stolicy od napaści barbarzyńskich narodów«. ² Reprodukcje widoku Dardanel oraz hospicjum kapucynów w Atenach mieszczą się w pracy: B a t o w s k i Z., Zbiór graficzny w Uniwersytecie Warszawskim, Warszawa 1928, tabl. nr 24 i 25. ³ Wszystkie tu przykładowo wymienione rysunki znajdują się w Zbiorze graficznym po królu Stanisławie Auguście w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie (teka 173). Rysunek »Vue du Cap des Colones« pojawia się tam dwukrotnie (nr 222 i 258). Drugi z tych egzemplarzy, przygotowany jakby do rytowniczej reprodukcji, ale z błędem rzeczowym w napisie (»Athènes«) i pomyłką daty (1775 zamiast oczywiście 1777 r.), — jest kopją. ⁴ Rkps Muz. Czartoryskich, u. s., nr 782, pp. 507—509 (Specification, u. s.). ⁵ Rękopiśmienne katalogi obrazów króla Stanisława Augusta notują ten utwór jako: »Vue de la pointe du Serail de Constantinople« z określeniem »dessin coloré« lub »gouache«, w dziale dodatkowym pod nrem 39, egzemplarz katalogu w Ossolineum pod nrem 52, egzemplarz w Państwowych Zbiorach Sztuki pod nrem B 99, cf. Mańkowski T., Galerja Stanisława Augusta, Lwów 1932, p. 472. Informacja u Rasta wieckiego E. w Słowniku malarzów polskich, I, Warszawa 1850, p. 215, także zaczerpnięta z rękopiśmiennego katalogu królewskiej galerji, podaje, że widok jest zdjęty »z pałacu poselstwa polskiego, przed którym różni Polacy [?] chodzą«.

8. J. Chr. Kamsetzer. Widok Konstantynopola. Warszawa, Zbiór L. J. Kronenberga.

Fot. L. Morozow.

maicenia szczegółów, mianowicie sztafażu, sytuacja bowiem jest w obu egzemplarzach ta sama, oparta na jednym szkicu z natury. Zdziwiałoby tylko, że gdy w »Specyfikacji« jest powiedziane »vue prise du jardin de l'hôtel de Pologne à Péra« — na rysunku wilanowskim czyta się »vue prise de l'hôtel d'Allemagne à Péra«. Ponieważ napis i objaśnienia na tym egzemplarzu dzieła Kamsetzera nie są przez niego wykonane, ale obcą i późniejszą ręką, wypada uważać drugie określenie za pomyłkowe. W tekście akwareli niema podanego miejsca zdjęcia. Bądźco bądź nie widnieje na obrazie ani jeden ani drugi budynek, a ten, który występuje na pierwszym planie, jedenastoosiowy, jednopiętrowy, pilastrowany blok klasycystyczny, o dwóch nieznacznych ryzalitach, jest pałacem poselstwa francuskiego, budowlą, wiążącą się z nazwiskiem architekta Pierre Vigné de Vigny¹. Prostopadły kierunek wzroku w dal jest kierunkiem z północy na południe.

Poza poselstwem francuskim ciągnie się w głębi zatoka Złotego Rogu, a dopiero w odległości, po prawej stronie, oko rozpoznaje przylądek Seraju, sławne, zabytkowe gmachy i dalszy, górzysty krajobraz Azji Mniejszej, zatracający się w tonach złotawopomarańczowych nieba, już w pewnym stopniu wyblakłego na obrazie wskutek czasu. Budynek francuskiego poselstwa i jego dziedziniec są przestrzennie najznaczniejszym motywem widoku, drugim obok niego jest na przodzie na lewo cmentarzyk muzułmański pod wysokim cyprysem i pinją, a na prawo — studnia

¹ Réau L., Histoire de l'expansion de l'art français moderne. Le Monde Slave et l'Orient, Paris 1924, pp. 369—370.

w obramieniu ostrołuku. Ale te motywy znajdują się tylko na egzemplarzu Biblioteki Narodowej, gdyż na akwareli Kronenberga są po lewej stronie tylko liściaste drzewa (platany) z dwoma wystrzelającymi wśród nich cyprysami, a po prawej stronie w miejscu studni umieścił rysownik płytę kamienną dla napisów topograficznych. Odmiany występują niemniej w pierwszoplanowych grupach sztafazu, których na rysunku Biblioteki Narodowej jest trzy, na akwareli zaś Kronenberga tylko dwie, wprawdzie na tych samych miejscach panoramy, ale są one złożone z innych figur i inaczej.

Zgodne ze stylem wedut ożywianie ich postaciami, owymi naturalnymi podziałkami przestrzeni, wyróżnia Kamsetzera od przeciętnego odtwórcy tego rodzaju widoków. Jego narratorstwo jest zaciekawiające, powściągliwe i wypowiada się po malarsku. Grupa, kostjum, poza, zajęcie i ruch mają wdzięk. Stronie topograficznej tematu zadość czynią słowne objaśnienia do dyskretnie rozsianych cyfr na obrazie. Na egzemplarzu królewskim włączył rysownik te eksplikacje w pole przedstawienia (fig. 9), u dołu zaś umieścił dedykację, dzieląc ją klasycystycznie skomponowanym herbem. Wielkość akwareli wynosi 58,8 cm wysokości i 97,8 cm szerokości, widoku tuszem — więcej o parę centymetrów z obydwóch stron.

Drugim pokaźniejszym utworem Kamsetzera z podróży na Wschód jest widok Yedi-Kule czyli Siedm Wież, umieszczony w jego wykazie zaraz po »La Pointe du Sérail«, a znajdujący się obecnie w Muzeum Narodowym w Krakowie¹. Motyw warowni łącznie z cmentarzem mahometańskim, ciągnącym się pod nią z obu stron gościńca, wysadzanego wysmukłymi cyprysami, jadący konno Turek z idącymi przy nim pieszo Murzynem i drugim Turkiem, grupy innych typów, jak zakwefione kobiety z dzieckiem, przekupień i t. p. — składają się na malowniczość widoku, podanego gwoli szczególniejszego uwydatnienia owych cech w barwach².

Rysunki kolorowane Kamsetzera, jak niniejszy, jak poprzednio omówiony, mają właściwy sobie charakter, podług którego należy je oceniać. Umyślnie wyrzekają się one intensywniejszego kolorytu akwareli. Przypominają trójbarwne rysunki szwajcarskiego malarza J. L. Aberlego. Zauważył to już jeden ze współczesnych Kamsetzera, Karol Gröll³. Pospolitsze w swej fakturze czarno-białe rysunki zawdzięczają swe powstanie poczuciu wartości ciepłego, soczystego tonu bistru lub tuszu, które cechuje Kamsetzera razem z licznymi ówczesnymi artystami.

W następstwie ujęcia wielu tematów w formie niekolorowanych rysunków i spowodu przyjęcia dla nich jednego i tego samego formatu wytwarzało się album. Wiele kart w zbiorze królewskim nosi numearcję jako tablice. Jest to widomy ślad pracy dodatkowej, która musiała w niejednym wypadku odbywać się w Warszawie, zdala od przedstawianego przedmiotu.

¹ Rysunki f^o max^o, teka II, sygn. VII, 37. Tytuł oryginalny na rysunku, w ramce u dołu: VUE DE LA PORTE D'OR AU SEPT TOURS À CONSTANTINOPLE. ² Stara kopja tego rysunku, wykonana przypuszczalnie przez Z. Vogla, przesunęła się w r. 1933 przez antykwariat artystyczny F. Studzińskiego w Warszawie, przywieziona z Krakowa. W zbiorze rysunków Biblioteki hr. Przezdzieckich w Warszawie jest motyw samej architektury, przedstawionej na rysunku, skopjowany obcą ręką i dawniejszemi czasy. ³ Rkps Biblioteki ord. Zamoyskich w Warszawie, Spis II, nr 410, plik 16: X***, *Quelques notes sur ceux des artistes du Dictionnaire des peintres, tome I, du Baron Rastawiecki, qui ont été mes contemporains*, p. 13, — pisane w r. 1851, wydane w *Pamiętniku Sztuk Pięknych*, II, 1, Warszawa 1855, pp. 11 sq.

9. J. Chr. Kamsetzer. Widok Konstantynopola, fragment. Warszawa, zbiór L. J. Kronenberga.

Fot. L. Morozow.

Roczny pobyt Kamsetzera poza krajem, stykający go z antykiem, rekompensujący nieobecność młodego architekta na dworze przywozem — jakże ważnych! — podniet klasycystycznych, postawił go jako rysownika w szeregu malarzy tureczczyzny, »malarzy Bosforu«, »malarzy Lewantu«. O rok wcześniej niż Coccei z Kamsetzerem zaczął objeżdżać statkiem tureckie dzierżawy francuski arystokrata, hr. Choiseul-Gouffier, późniejszy ambasador w Stambule, miłośnik sztuki, ambicjonujący również o artystyczną sławę. Towarzyszem jego był malarz Jean-Baptiste Hilair. Nie wypadło może Kamsetzerowi i Hilairowi spotkać się u tych samych zabytków z ołówkiem w ręce, ale dzieła ich zbliżają się do siebie charakterem. Twórczość Hilaira, poświęcona Lewantowi, upamiętniła się w sławnej, luksusowej publikacji: »Voyage pittoresque de la Grèce«, podjętej przez Choiseul-Gouffiera, posługującego się do wykonania swego programu archeologiczno-krajoznawczego — odkąd zwłaszcza został ambasadorem w Turcji — rękoma kilku jeszcze artystów i własnemi.

Wyjazd polskiego dyplomaty do Konstantynopola z rysownikiem nie był faktem odosobnionym w XVIII w. Posłowie różnych krajów brali ze sobą lub sprowadzali tam malarzy, z których Van Mour z Valenciennes aż na dziesiątki lat pozostał w Stambule. Liczbę ich można powiększyć zapomnianem nazwiskiem Holendra,

Van der Steen, »écuyer de l'Envoyé de Suède«, który w Stambule odnawiał Boscampowi wyżej wspomniany obraz Czerkiesek w haremie, i którego jakieś »belles vues« miał Everhardt przywieźć Stanisławowi Augustowi¹. Dostarczali oni zachodowi Europy obrazowych informacji o państwie ottomańskim, ruch jednak publikacyjny zbieranego materiału zaczął się dopiero w początkach XIX w.

Wynik podróży Kamsetzera, dodatkowo rozważany na takim tle, przedstawia się, mimo krótszego pobytu artysty niż wielu innych, — pokaźnie i pięknie.

II

Zarówno mecenas Kamsetzera, jak on sam, jak zresztą i każdy w owym czasie, rozumieł dobrze, że podróż taka, jaką odbył nasz architekt do państwa tureckiego i objazd miejsc dawnej Hellady, jest czemś osobliwym i okazynem, a w zakresie poznania świata antycznego czemś jednostronnem i nieprogramowem na początek. Italja dla studjów sztuki epok dawnych, a więc i dla architekta nastających czasów klasycyzmu, powinna być szkołą pierwszą, Rzym — główną ze względu na swe wielkie tradycje i przetrwałe pomniki starożytności, potem zaś — inne środowiska antycznej sztuki, częścią właśnie odkrywane i opracowywane, napelnione zbieraczami, artystami, uczonymi. Od nas do Włoch wyrwali się ludzie po dawnemu, arystokratyczni turyści i biedni artyści, nie mówiąc o powoływanych interesami do stolicy papieżstwa dyplomatach i duchownych, pielgrzymach lub młodzieńcach, zdążających corazto rzadziej do rzymskich uczelni.

Do wyjazdu na studja do Rzymu dopomógł król Stanisław August architektowi Schrögerowi. Utrzymywał tamże przez szereg lat malarza Smuglewicza. Wysłanie Kamsetzera do Włoch było rzeczą już przewidywaną w r. 1776, a urzeczywistniło się w niedługim odstępie czasu po studjach artysty na Wschodzie. Chociaż więc ten pupil popadł chwilowo w niełaszkę króla, obraziwszy go czemś dotkliwie na tle swej — jak wyznaje — »nieszczęsnej myśli o podróży do Italji«², jednak na wiosnę r. 1780 ziściły się nadzieje artysty, a nowa podróż zagranicę i studja rozciągnęły się nietylko na Włochy, ale objęły pokolei Paryż i Londyn, przeprowadziły go przez Holandję i Niemcy i potrwały blisko trzy lata.

O tym okresie jesteśmy dobrze poinformowani, jasno staje przed oczyma, gdzie bawił, czem się zajmował artysta, a to za pośrednictwem listowych sprawozdań, składanych po francusku Bacciarellemu³. Bacciarelli musiał się niewątpliwie znacznie zasłużyć około tego wyjazdu, skoro zdobył taką wdzięczność, jaka przenika odrazu pierwsze słowa pierwszego listu z podróży. Już i stanowisko »pierwszego malarza« i członka trójosobowej komisji budowlanej było tego rodzaju znaczące i wpływowe, że król bez niego nic w swej polityce artystycznej nie postanawiał, a jego wnioski uwzględniał. Orędownik stypendjum był i odbiorcą raportów od stypendysty, które były pisane z myślą, aby ich treść dochodziła mecenasowi.

¹ Zbiór Popielów, u. s., nr 235, fol. 115 (Boscamp do króla pod d. 31. VII. 1777). ² Ibidem, u. s., nr 231 (dawny 188): Batiments et Jardins, t. II, ad 31 sep. 1782, pp. 97—98, list Kamsetzera do króla Stanisława Augusta, niemiecki, z datą: Warschau den 19 August 1779 (błagalna suplika o przebaczenie winy). ³ Rkps Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, »koll. autogr.«, nr 197. Rękopis ten, cytowany już wyżej (cf. p. 174, nota 1), zawiera m. in. 35 listów Kamsetzera do Bacciarellego z podróży w latach 1780—82.

Niebrak też odpowiednich hołdów i wdzięczności i przypochlebnych zwrotów w czło-
bitnym tonie. Bacciarelli jest mu stałą ucieczką w kryzysach, w okresach wyczer-
pywania się pieniędzy. Z wiadomościami o sobie słał Kamsetzer od czasu do czasu
prace swe rysownicze dla króla, a niekiedy mniejszemi obdarzał i Bacciarellego.
Nim wyjechał, projektował mu świątynkę do jego zamiejskiego ogrodu w Warsza-
wie, a z Rzymu radził, jak się obejść przy jej wykończaniu bez rysunku, który się
Bacciarellemu zagubił, póki wreszcie architekt Zug nie zastąpił Kamsetzera na
miejscu i nie usunął kłopotu. Towarzysko-grzecznościowo zwracał się do Baccia-
rellowej, do córek i do syna. Ojcu z Rzymu, a matce i córkom z Paryża przymilał
się prezentami. Za pobytu w Rzymie mieszkał u Bacciarellego matki staruszki,
stykał się z bratem malarza, kanonikiem, oraz ze szwagrem, architektem Brocchim.
Słowem serdeczne stosunki osobiste między całą rodziną Bacciarellich a Kamsetze-
rem ujawniają się odtąd jako charakterystyczny rys jego życia.

Jako drugą ze sprzyjających sobie w Warszawie osób wymienia Kamsetzer
kilka razy Zuga, bądźto przeznaczając dlań w przesyłce do Bacciarellego parę sztuk
rycin (Piranesi, Théâtre Français), bądźto prosząc o pokazanie Zugowi wykonana-
nego przez siebie rysunku. »Mon grand ami Zugk«.

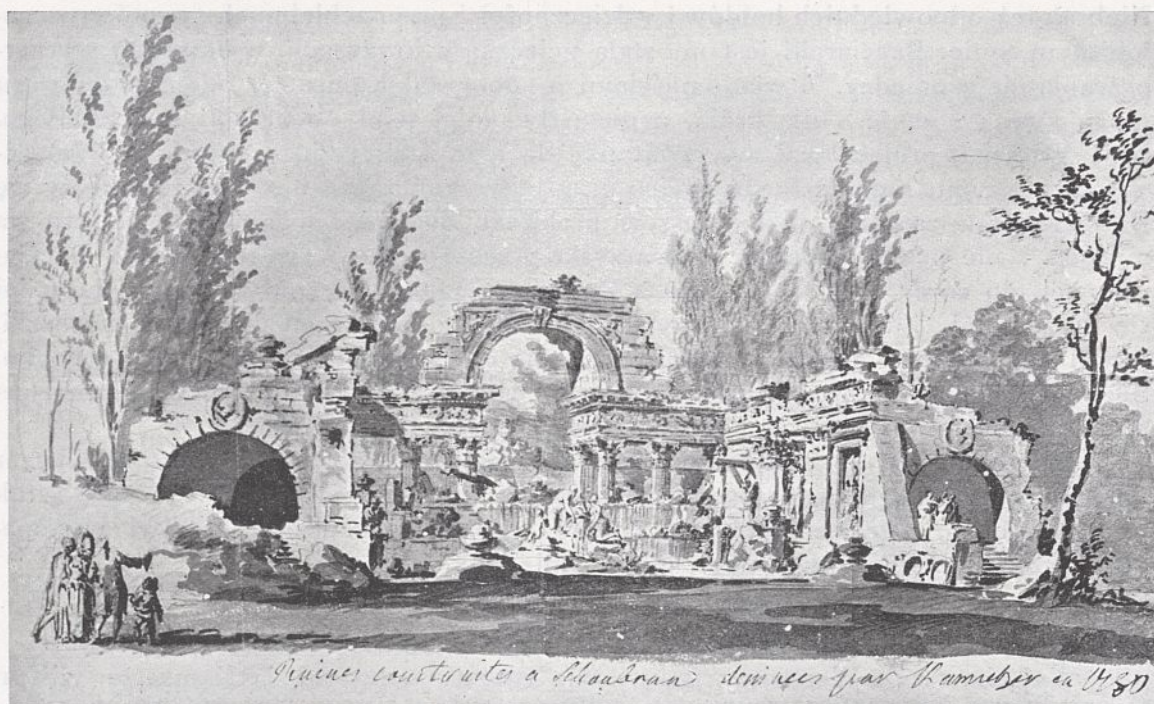
1

Wyjechawszy z Warszawy 12 kwietnia 1780 r., zatrzymał się Kamsetzer w Kra-
kowie, ażeby stąd jakąś okazją lub dylizanssem ze Lwowa, już wówczas austriackiego,
dostać się do Wiednia, lecz, zawiedziony oczekiwaniem, po pięciu dniach
pobytu wyruszył do Wiednia pocztą. Od przybycia do tego miasta (23 kwietnia)
zaczyna dzielić się żywo wrażeniami, Kraków pominął milczeniem.

Z wiedeńskich osobliwości podobał się artyście ogród w Schönbrunnie, który
świeżo, od dwóch lat, rzeźbiarz Chr. Fr. Wilh. Beyer ozdobił posągami. Wymienia
kaskady (nową z nadbudową obeliskową, drugą, przedstawiającą ruinę, i trzecią
właśnie zaczęłą naprzeciw *Corp-de-Logis*) i dzieło Ferd. Hohenberga, którego po-
znał: pawilon z dwurzędową kolumnadą (*Gloriette*), na wzgórk, skąd roztacza się
widok aż po Preszburg (Bratislava). »Ruinę« odrysował dla króla (fig. 10)¹ i resztę
(to, czego szkic nie uwydatnia) objaśnił w liście. Uznając piękność tych dzieł sztuki,
krytykuje jako klasycysta umieszczenie ich w ogrodzie starego, rokokowego stylu
(»tout a fait à la française«), dla przeciwieństwa zaś napomyka o parku ks. Trautson
w Erlau pod Schönbrunnem, angielskim, nowomodnym, ale nieudanym. Artysta
odwrócił się już zupełnie od rokoka, w którym, dopokąd był w Dreźnie, sam jeszcze
tworzył. W mieście podziwiał wielki Arsenal, zapamiętywując jego dekorację we-
wnętrzną (z r. 1773), galerję obrazów w Belwederze, poruczoną opiece rytownika
Mechla, galerję ks. Liechtensteina. Poznał się z wybitniejszymi, miejscowymi arty-
stami i pozyskał od nich adresy artystów włoskich.

Sprawozdanie dotyka tylko nowych twórców sztuki, chociaż Kamsetzer, jak to
zaznacza, oglądał też stare, a z tych, o które go zapytywano, Biblioteka nie podo-
bała mu się wcale (»bâtiment dans l'ancien goût français«), Ujeżdżalnię zaś uznał
owszem za dobre dzieło architektury i najlepsze w Wiedniu. Król był zadowolony
z początków podróży swego wybrańca.

¹ Zbiór graficzny po królu Stanisławie Auguście, u. s., teka 173, nr 245.

10. J. Chr. Kamsetzer. Sztuczne ruiny w Schönbrunnie. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka. (Napis ręką króla Stanisława Augusta).

Fot. L. Morozow.

Opuściwszy Wiedeń 31 maja w pełni zaspokojonej ciekawości, udał się Kamsetzer drogą przez Tyrol, dolinę Adygi od jej źródeł przez Weronę, Vicencę, Padwę do Wenecji. Podobnie jak w Vicenzy — czego można się było spodziewać — zachwycił się architekturą Palladia, tak w Wenecji, gdzie znalazł »bardzo mało pięknych budowli«, zainteresował się tylko prostym, klasycystycznym kościołem Marji Magdaleny, poznał jego twórcę, Temanę i skopjował dla króla pożyczone plany tej centralnej budowli. Przechowały się one w t. zw. tekach minterowskich u ambasadora Stanisława Patka w Warszawie¹.

Znamienne są pierwsze włoskie zakupy podróżnika: rytowane weduty Canaletta, przedstawiające weneckie kościoły i pałace (40 kart), wydawnictwo rytownicze dzieł Palladia (architektura), Maffeiego starożytne i nowoczesne budowle Werony (Verona illustrata, 1731—32). Załatwia przytem komisyy Bacciarellemu i przesyła zapas (skrzyneczkę) czarnej kredki dla Folina.

Dalszemi etapami podróży w głąb Włoch były: Ferrara, z mało ludna i niebardzo ciekawa, Bolonja, smutna, jak wszystkie miasta w Państwie Kościelnem, lecz bogata w obrazy, dająca możność delektowania się pałacem Ranuzzi Palladia, a imponująca zamiejskim kościołem Madonna di S. Luca. Poświęca jej więcej uwagi, krótko zbywając inne osobliwości miasta (wieże Asinelli i Garisenda, Neptun Giovanniego da Bologna). Następnie miejscowość S. Arcangelo z niegustownym łukiem, postawionym ku pamięci poprzedniego papieża, stamtąd pochodzącego;

¹ Zeszyt o 5 kartach f^o, w tece z projektami Kościoła Opatrzności.

11. J. Chr. Kamsetzer. Port w Anconie. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt Pol. Akademii Umiejętności.
Fot. J. Voigt.

Rimini z ruinami, starożytnym lecz brzydkim (zapewne wskutek dodatków średnio-wiecznych) łukiem, gustownym mostem i kościołem S. Francesco, zewnątrz przedstawiającym się dobrze, lecz wewnątrz gotyckim; Fano, gdzie odszkiecowuje łuk rzymski i zwiedza nowoczesny teatr, jeden z najpiękniejszych we Włoszech; nadmorska Ancona, największy port papieski, rozgłośny podówczas budową mola, miasto zdobne łukiem Trajana, odrysowanym przez artystę z dwóch stron i potem wprowadzonym jako wdzięczny motyw do widoku morskiego (fig. 11); też Ancona, imponująca przede wszystkim pamiątkami twórczości architektonicznej mistrza Vanvitello (lazaret, łuk na molo, dekoracja kościoła augustjanów), Loreto (relikwie i skarbiec); malownicze Foligno (Rafael w klasztorze delle Contezze i baldachim św. Piotra w katedrze), przydrożna dolina z wdzięczną świątynią Klitumna (do której opisu dołączył rysunek)¹, Spoleto (dawny akwadukt il Ponte della Torre), Terni (niedaleko wodospad Caduta delle Marmore), Narni, Civitá Castellana (śmiały most, godny mostów starożytnych), Regnano, via Flaminia i — 12 czerwca — Rzym.

Spisawszy wszystko co ważniejsze z dziennika podróży, który prowadził, dołączył Kamsetzer do tego sprawozdania, oprócz wspomnianego już widoku świątyni, jeszcze widok »Targu w Padwie« (Prato della Valle) (fig. 12)² i usprawiedliwił się, dlaczego więcej i większych rzeczy nie przesyła, chce bowiem po powrocie do kraju osobiście złożyć królowi całą tekę, a zanim to uczyni, używać owoców tej pracy jako rekomendacji w krajach, po których będzie podróżował i zapobiegać w ten sposób możliwemu niskiemu szacowaniu go, co by nie było zaszczytnem i dla króla.

¹ Zbiór graficzny po królu Stanisławie Augustcie, u. s., teka 173, nr 240. ² Ibidem, nr 244.

Charakterystycznie i sympatycznie brzmi oświadczenie:

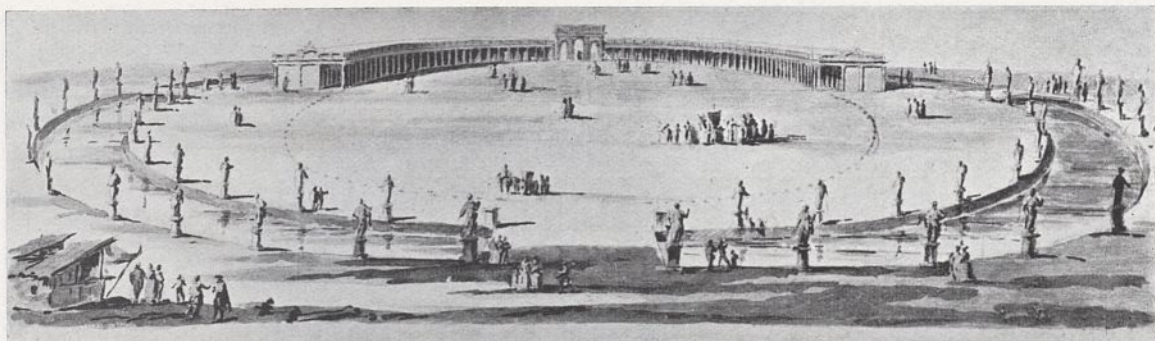
»Comme on me fait passer presque toujours pour Polonois, parceque'on sait que je suis au Service de Sa Majesté polonoise, j'ai tout un autre intention, c'est de tacher de faire honneur, autant que mes peu de capacités le permettront, à une Nation dont je mange déjà depuis long tems le pain«.

Z listu tego dowiadujemy się jeszcze, że Kamsetzer całą ubiegłą zimę strawił na dociekaniu sekretu akwatinty, rytowania pendzlem (»graver avec le pinceau«), że wykonał parę utworów (»essais«), nie licząc prób, których nikomu nie pokazywał, i dopiero teraz w Rzymie pewien amator podał mu przepis dobrej techniki, po której sobie wiele obiecuje. Wyznanie Kamsetzera sprawdza się tylko na jedynej jego znanej akwatincie, datowanej rokiem 1779, a przedstawiającej łuk antyczny w ruinie¹. Wykonał ją, pokazuje się, zanim wynalazca akwatinty Jean Baptiste Le Prince († 30. IX. 1781) miał przez drukowany swój »Traité de la Gravure en lavis« zacząć już wszystkich uczyć, jak bez narzędzi, potrzebnych do innych rodzajów rytownictwa, z tą szybkością, z jaką się sam rysunek wykonywa, i naśladować jego lekkość, powielać pomysł malarski, rysowniczy, architektoniczny — o czym ogłaszał prospektem w r. 1780².

Pobyt Kamsetzera w Rzymie trwał, zdaje się nieprzerwanie, do marca 1781 r. Z tego wielomiesięcznego okresu brak opisu wrażeń, jakie odbierał, a nawet sprawozdań, czem się zajmował; może też ich skąpił Bacciarellemu. Pierwsze tygodnie od chwili przyjazdu miał artysta zepsute cierpieniem zęba, chirurgiczną operacją z tego powodu i małą febrą (list z Neapolu z 24. VII. 1781). Tyle tylko, że studjował wówczas książki, wprowadzające w poznawanie miasta. Po pół roku zgórą dał znać o sobie, że nie ustaje w studjach, nie zadowalając się samem lekkim szkicowaniem, lecz rzeczy bada zbliska, jak są wykonane, co uważa za rzecz najistotniejszą dla architekta. Rozpoczął nawet wprowadzać w podziałkę pewne zabytki antyczne, mierzyć je i rysować w naturalnej wielkości (»en grand«), a nawet niektóre partje, zwłaszcza ornamenty, odlewać w gipsie z myślą, że będą mogły służyć za model rzemieślnikom, którzy nigdy nie widzieli niczego w dobrym guście, a również z zamiarem dania tem w kraju podstaw przyszłym adeptom sztuki, królewskim wychowañcom, zanim ruszą w świat. »Monsieur, je pense et je fais comme un veritable patriôte, sans l'être pourtant« — woła niebezinteresownie, prosi bowiem zaraz w następnych zdaniach o wyjednanie przedłużenia urlopu, układając plany dalszej podróży.

Listy rzymskie nie dają nam obrazu cudów miasta, lecz zawierają szczegóły, dotyczące spraw pieniężnych i innych okolicznościowych, pośrednictwa i propozycji zakupów dzieł sztuki dla zbiorów Stanisława Augusta, zabiegów rytownika Fr. Piranesiego o nawiązanie stosunków z królem i kłopotów czysto osobistych (zatarg z krawcem w Rzymie). Przykładem twórczości rysunkowej z tych czasów jest kolorowany rysunek, wykonany dla króla, świątynia okrągła w Tivoli (fig. 13)³, wyróżniający się spomiędzy jednobarwnych widoków świątyni i miasteczka (fig. 14)⁴.

¹ Zbiór graficzny po królu Stanisławie Auguście, u. s., teka 173, nr 201. ² Zapowiedź (m. in.) w lipskiej Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste w t. 25, 1780. ³ Zbiór graficzny po królu Stanisławie Auguście, u. s., teka 173, nr 237. ⁴ Muzeum Narodowe w Krakowie. Widoki świątyni i sąsiadującego z nią zabudowania, uzupełnione rzutami poziomymi, znajdują się wraz z innymi rysunkami Kamsetzera w »tekach minterowskich« w zbiorze ambasadora Patka w Warszawie.

12. J. Chr. Kamsetzer. Prato della Valle w Padwie. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka.

Fot. L. Morozow.

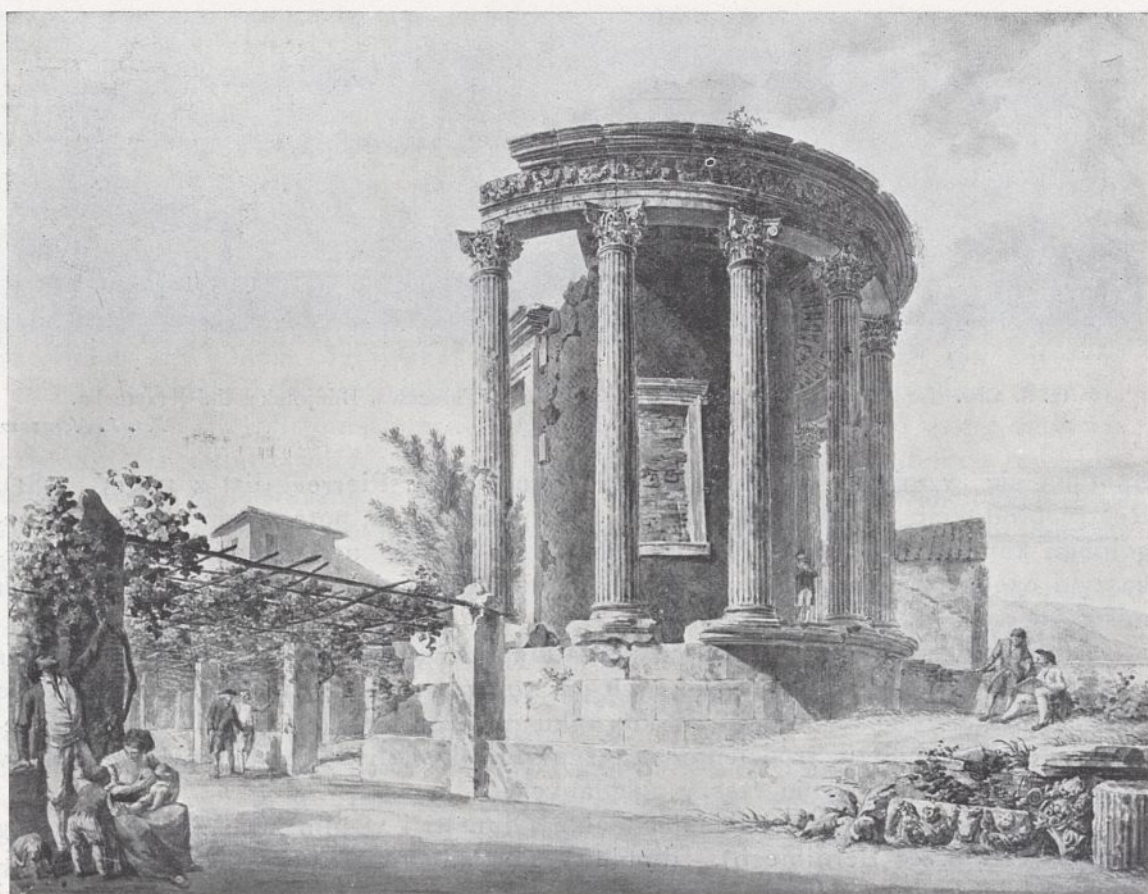
Spotyka się wzmiankę o »croquis de la croix à St. Pierre« (list z 14. IV. 1781). Reszty produkcji tytułami nie określa, ale pokazała to potem spuścizna poszczególnymi kartami, kogo podziwiał z architektów czasów nowożytnych, jak był ciekawym osobliwości regionalnych i ile podniet brał od dawnych i współczesnych mistrzów ruin (fig. 15, 16, 17 i 18)¹.

Pomiędzy początkiem marca a początkiem kwietnia 1781 r. bawił Kamsetzer w Neapolu, znikłszy nam sprzed oczu na ten czas. Dopiero wyprawy, sięgające okolic odleglejszych od Rzymu, w kierunku południowym, i drugi wyjazd do Neapolu i dalej ku morzu Śródziemnemu czynią go skwapliwszym do dawania znaków życia o sobie i opisywania rzeczy oglądanych.

Jedzie przez Velletri (oglądając pałac Ginetti i w nim na dziedzińcu posąg Urbana VIII przez Berniniego), zdumiewa się nad pracą osuszania bagien pontyjskich dzięki budowie drogi i kanału do Terracina, wypatruje kamienne zabytki rzymskiej kultury, grobowce, akwedukty, ruiny teatru i amfiteatru dawnego miasta Minturnum, dociera pod silnym urokiem przyrody kraju do Neapolu, który go swym czarem podbija zupełnie (»Paradis terrestre«, »Campagna felice«).

W mieście interesuje go to, co zbudował Luigi Vanvitelli, »le seul Architecte en Ithalie, qui s'est distingué dans ce Siecle«. Wymienia więc jego kościół Spirito Santo i Annunziata. Śpieszy dalej zobaczyć największy i najwspanialszy pałac europejski Casertę i w znacznym, poświęconym mu ustępie wypowiada sąd krytyczny o budowli, o dekoracji, o ogrodzie w dawnym guście francuskim, gdyż angielski nie ma jeszcze wziętości w tym kraju, i o kaskadzie. Odrysowuje fragment dla swego mecenasa. O starożytnościach rozsianych pod Neapolem, o odkopanej Pompei mniej ma do powiedzenia, niżby się można spodziewać, choć przestudjował wszystko z zapalem. Ukradkiem, wbrew zakazowi odszkicowuje pewne rzeczy, dostrzega podobieństwo między gorącymi łaźniami u starożytnych i u Turków, uwija się bacznie po muzeum w Portici, zwiedza Herkulanum (teatr), Kapuę i Pozzuoli i oczywiście Pestum. Przypatruje się Wezuwjustowi (i to zbliżona, jak wskazuje jeden z rysunków: widok ermitaża pod Wezuwjustem)² i wszystkiemu, co w okolicy jest ciekawego ze względu na historję naturalną. Skądinąd okazuje się, że prze-

¹ Muzeum Narodowe w Krakowie. Zbiory Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. ² Muzeum Narodowe w Krakowie, rysunek nr 138553.

13. J. Chr. Kamsetzer. Świątynia okrągła w Tivoli. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka.

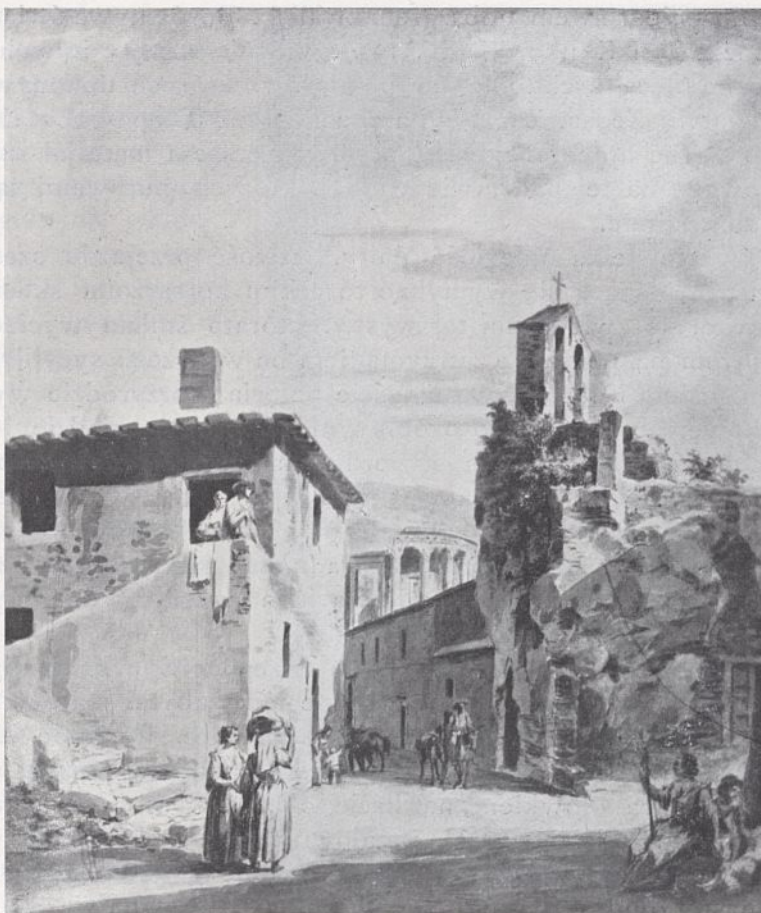
Fot. L. Morozow.

milczane w liście wrażenia, zwłaszcza z Pestum, prznosił obficie nie do dziennika, lecz do szkicownika.

Skolei następuje — w ciągu maja i czerwca — zwiedzanie Sycylii i Malty, a opis wycieczki tej stanowi centralny rozdział sprawozdawczej korespondencji dzięki nietyle tematowi, ile literackiemu ujęciu go przez autora. Artysta zadał sobie trud opowiedzieć tę wędrówkę dokładniej niż wszystkie poprzednie; urósł z tego spory zeszyt, zaopatrzony w cztery rysowane załączniki, który dla łatwości przesyłki do Polski był podzielony na dwie części. W ręku adresata czy też jego syna złączyły się one znowu.

Podróż, najpierw statkiem z Neapolu, odbywała się we dwójkę z niejakim Schefferem, Niemcem, zapewne zwyczajnym turystą. Wylądowano w Palermo (na czwarty dzień jazdy). Miasto wydawało się Kamsetzerowi co do gustu w architekturze i w ogólności co do sztuk pięknych zacofane. Sprawiała to przewaga baroku kościelnego i pałacowego — »emplâtre des mauvaises ornements de dorures et peintures entassé l'un sur l'autre« i t. d. Chociaż uspokaja go kilka prób dobrego gustu, prawdziwą jednak odrazę wzbudza monstrualność zdobnictwa willi podmiejskiej księcia di Pelagonia w Bagaria — wybryk ekstrawagancji. Na murach pałacu, po-

dworca i ogrodu kazał właściciel poustawiać rzeźbione dziwotwory, straszydła pod względem treści i wykonania. Kamsetzer, nigdzie niepowołujący się na swą literaturę podróżniczą, co do tej sensacji każe zajrzeć czytelnikowi do Brydone'a¹ »Podróży na Sycylię«, która wyszła w r. 1777 we francuskim przekładzie z angielskiego, a której treść — niech to nawiasowo będzie wspomniane — wywołała później silny sprzeciw i sprostowania naszego bywalca zagranicznego, wojewody bełzkiego Jana Michała Borchy, w dwutomowych »Lettres sur la Sicile«, ozdobionych licznymi rycinami, a pomiędzy nimi aż dwiema, przedstawiającymi właśnie zabawne grupy plastyczne z balustrady pałacowej ks. Pelagonji², wykonanymi podług niezgorszego amatorskiego rysunku Borchy.

14. J. Chr. Kamsetzer. Ulica w Tivoli. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt Polskiej Akademji Umiejętności.

Fot. J. Voigt.

W dotychczasowych sprawozdaniach czuł się Kamsetzer w obowiązku wysuwać swój stosunek do sztuki, teraz coraz mniej się krępując, śmieiej wtrąca spostrzeżenia o widokach przyrody i obyczajach oraz dane z geografji. Może to wpływ wzoru, jakiegoś »Guida de forestieri«. Po trzech dniach pobytu w Palermo wyruszyli podróżnicy łądem przez Monreale do benedyktyńskiej osady S. Martino, dalej przez Castelmare skierowali się do Segeste, gdzie się Kamsetzer rozkoszuje świątynią (»c'est le plus beau temple en ce qui régarde les proportions que j'aye vu jamais«), następnie przez Trapani, Marsalę i Mazarę do Selinuntu, gdzie ruiny czterech świątyń tego miasta są przedmiotem wzniosłego podziwu artysty, zarówno jak nieodległa *Iatomia*, potężny kamieniołom Campo Bello, miejsce wykuwania kolumn (którego kawałek wnętrza rysuje schematycznie na liście), jak wreszcie pokrewna osobliwość, grotty w Scicca. Agrigentum (Girgenti) stopniuje wrażenie

¹ Brydone P., *A Tour through Sicily and Malta, in a Series of Letters to William Beckford...* (1773).

² Borch, comte de, *Lettres sur la Sicile et sur l'île de Malthe à M. le C. de N., écrites en 1779, II*, Turin 1782, po p. 102.

położeniem swem i obszarem zwalisk. Porównywa świątynie Hery Lakinji («Junon-Lucine») i Konkordji (fig. 19), wyróżnia szczęty innych. Budowle najlepiej zachowane nęca architekta do pomiarów, których dokonywa na potężnych okruchach świątyni Zeusa. Zapałowi archeologa nie ustępował w Kamsetzerze zapał rysownika, co widać dopiero, gdy się zestawi z opisem materiału szkiców wywiezionych i opracowane na tej podstawie widoki, których motywami są zabytki wspomniane w listach i inne.

Niewielka odległość Malty, łatwość przejazdu sześciowiosłową barką (*speronara*), mogącą się wymykać tureckim korsarzom, skusiły Kamsetzera i jego towarzysza do zwiedzenia tej wyspy, którą śmiała wycieczka trwała wraz z przymusowym na początku zatrzymaniem na wybrzeżu sycylijskim (Alicati i gdzieindziej) dni osiem i dostarczyła artyście pojęcia o przyrodzie wyspy, o jej niezdobytej wojskowej obronności, o osobliwym etnicznym składzie i charakterze ludności, dała możność skwapliwego stwierdzenia (na wypadek zarzutu niecelowości wycieczki dla architekta), że i tam zakwitł nowy gust w architekturze, tudzież że jest tam trochę starożytności: katakumby w Citta Vecchia, fragmenty prastarych murów na przyległej wyspie Gozzo. Dowiadujemy się szczegółu, że poprzedniego roku gościł na Malcie dla poprawy zdrowia jeden z książąt Czartoryskich. Podróżnicy zamieszkali w tej samej, co on, gospodzie.

Przybwszy spowrotem do brzegów Sycylii w Syrakuzach, wymienia Kamsetzer przedewszystkiem widziane tam zabytki starożytnej Ortygji i dorycką świątynię Minerwy, przebudowaną na katedrę, fontannę Aretusy, wykuty w skale za miastem teatr i amfiteatr, pieczarę słynną pod nazwą «l'orecchio de Dionysio» (jej plan rzuca ołówkiem na liście obok opisu) i otaczające ją rozległe, wyjątkowe w swym rodzaju, groźne i malownicze *latomie*, tudzież równie zdumiewające swym ukształtowaniem wewnątrz, kute w skale katakumby. Po Syrakuzach opisuje Katanję, miasto zbudowane na zastygłej lawie. Zastanawia się nad podziemnymi śladami teatru i amfiteatru, przewyższających ogromem rzymskie Colosseum, wzmiankuje prace wykopaliskowe księcia Biscari około tych zabytków i zamiar wydania przezeń przewodnika, wyszczególnia muzeum starożytności sycylijskich tegoż księcia, wspaniałe i bogaty klasztor benedyktynów z ogrodem założonym na warstwie lawy, umiarowym i niestety strzyżonym, podług gustu minionych epok, wreszcie szczególną osadę willową na podłożu lawy, którą rozpoczął budować tyle zasłużony ks. Biscari, i potężny, wzniesiony jego nakładem most między dwiema górami nad rzeką Simeto, zniszczony huraganem.

Z Katanji wyrusza na górę Etnę.

Niewątpliwie wyprawa na szczyt wulkanu najmniej chyba leżała w oficjalnym, nakreślonym w Warszawie programie. Mógłżeby jednak od niej powstrzymać się dwudziestokilkoletni, żądny wrażeń artysta i turysta-śmiałek? Któżby zresztą mu pożałował tych przeżyć wyobraźni i rozkoszy wzrokowych, jakie go spotkały? Ustęp poświęcony Etnie, który Kamsetzer niby traktuje jako wstawkę dla zapełnienia luki («pour ne pas laisser le vuide dans ma lettre»), liczy się do najciekawszych i najbardziej malowniczych. Jazda z dwoma przewodnikami podczas czerwcowej, księżycowej nocy przez lesiste podnóże góry, potem wyżej przez piaski, następnie pochód pieszo, to po równi, to skolei po osypiskach popiołu, coraz bardziej żmudny i przyśpieszany, aby osiągnąć szczyt przed brzaskiem dnia, następnie

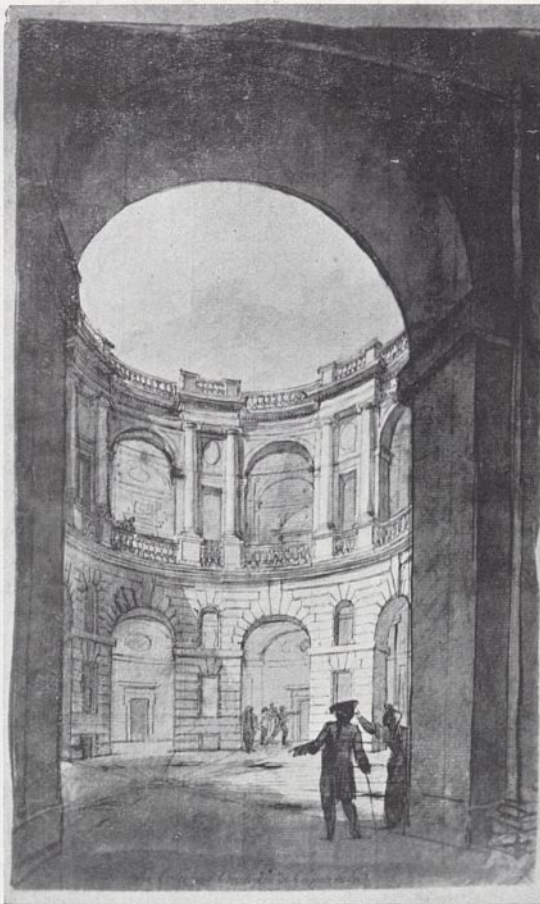
nagroda wysiłku: wschód słońca i panorama lądów i morza, — motywy te już same przez się nadają plastyczności opowiadaniu. A odczucie jest tu żywsze niż wysłowienie, krępowane obcością języka.

Do osobiście odebranych wrażeń dorzuca Kamsetzer garść ogólnych wiadomości o Etnie, nieobcych ówczesnej literaturze podróżniczej. W takie informacje szczególnie obfitował krótki, niedłuższy od kamsetzerowskiego, opis wyprawy Hamiltona z r. 1769. Groźną górę oglądał Kamsetzer świeżo po pamiętnych wybuchach r. 1780 i 1781, w kilka tygodni po tym drugim wybuchu. Niepierwszy jako turysta z Polski wspinał się na jej szczyt, poprzednikiem jego był Borch, ale dopiero w dwa lata później ciekawość podróżnicza zaprowadziła Niemcewicza do krateru wulkanu¹. W wieku XIX zasłynął z wyprawy na Etnę Michał Wiszniewski².

Żądza wrażeń, zaspokojona co do góry-olbrzyma («le monstre de la nature»), pociągnęła jeszcze Kamsetzera do obejrzenia sławnego drzewa-olbrzyma: «il castagno di cento cavalli», rosnącego opodal u jej podnóża³.

Staranny i praktyczny, wyjeżdża spod Etny objuczony workiem dobranych gatunków lawy, asortymentem przeznaczonym dla zbiorów królewskich, którego, jak później pisał z Paryża, nie mógł łatwo wydestać od niesłownego znajomego, Włocha, teatyna w Neapolu (list z 4. II. i 25. II.).

Najbliższą metą kończącej się już wędrówki sycylijskiej miała być po Katanji Taormina ze względu na teatr i inne w niej zawarte starożytności. Nie wpuszczono jednak podróżników do miasta spowodu rozciągniętej okolicznościowo kwarantanny dla przybyszów. Udało się jednak Kamsetzerowi podejść do «Naumachji», jak się pokazuje z jego dochowanego rysunku⁴. Ostatniem zaś miastem, zwiedzaniem na wyspie, stała się mało antyczna Messyna, niepozabawiona zato imponujących innych ciekawości w związku z morzem, żeglarsstwem, geograficznym układem.

15. J. Kamsetzer. Dziedziniec pałacu Caprarola. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt Pol. Akademii Umiejętności.

Fot. J. Voigt.

¹ Niemcewicz J. U., Pamiętniki czasów moich, Lipsk 1868, pp. 79—80. ² Wiszniewski M., Podróż do Włoch, Sycylii i Malty, II, Warszawa 1848. Wiszniewski, nie znając Pamiętników Niemcewicza, wówczas jeszcze niewydanych z rękopisu, uważał siebie i swe towarzystwo za pierwszych Polaków, którzy dotarli na Etnę («...pierwsi przynajmniej, ile wiem, z Polaków byliśmy na szczycie Etny», o. c. II, p. 195). ³ Borch, comte de, Lettres sur la Sicile et sur l'île de Malthe à M. le C. de N., écrites en 1779, I, Turin 1782, ilustracja po p. 120 (wedle rysunku Borchy). ⁴ Muzeum Narodowe w Warszawie, rysunek nr 29613/8.

Pobliskie zdradliwe Scylla i Charybda nie zaprezentowały się Kamsetzerowi groźnie. Przebył je barką, dobijając do kalabryjskiego brzegu. Od tych stron już dały się widzieć Liparyjskie wyspy. Minąwszy miejscowość Bagnara, oglądał w nocy ziejący ogniem wulkan Stromboli. Sycony w dalszej drodze różnemi wrażeniami morskimi, tylko raz pośpiesza z postoju na wybrzeżu do zabytków sztuki, mianowicie do Pestum, by porównać świątynie tego miasta ze świeżo oglądanymi na Sycylii. Stwierdza, że sycylijskie mają więcej wytworności, a świątynie w Pestum więcej prostoty. Po przebyciu burzy na morzu, po wyczekiwaniu na kotwicy obok Salerno, dobija do portu neapolitańskiego, rad, że uniknął mnóstwa innych przykrości i niebezpieczeństw.

Obowiązek odbycia dalszego ciągu studjów po Rzymie w Paryżu nie pozwolił Kamsetzerowi długo zatrzymywać się w Neapolu. Objazd Sycylii już znaczną wywołał zwłokę i wyczerpał własną sakiewkę. Projektowana podróż przez Włochy środkowe i północne ku Francji miała się tedy uzależnić od szybkiej pomocy pieniężnej, na którą zaczął artysta wyczekiwać nie bez niepokoju wskutek wieści o zarządzonych oszczędnościach na dworze Stanisława Augusta, mogących go, jak wielu, pozbawić pensji. Nie stało się to jednak, był w łaskach u króla i miał przyjaźń Bacciarellego.

W materiale wiadomości z trzeciej, krótkiej bytności w Neapolu, a potem z Rzymu, gdzie przebywał jeszcze dwa miesiące, przygotowując się do podróży, mieści się wśród urywkowych szczegółów, dotyczących sztuki, doniesienie o skończeniu przez Piranesiego planu willi Hadrijana w Tivoli z dedykacją Stanisławowi Augustowi i z jego wizerunkiem na frontispisie. Do sprawy tej przyłożył się Kamsetzer już kiedyś swoim pośrednictwem. Teraz, gdy wizerunek, nie będąc oparty na dobrym wzorze, wypadł niekorzystnie, mógł go Kamsetzer tylko zretuszować na gotowych rycinach.

Stosunki z Piranesim odbijają się jeszcze echem po dziesiątku lat. Kamsetzer, powierzwszy mu jakiś rysunek do rytowania, postanowił go wówczas odebrać po bezskutecznym oczekiwaniu¹.

Z Rzymu posłał Bacciarellemu prezent: 30 funtów czekolady, a na odjeźdźnym przekazał Brocchiemu celem wysyłki do Warszawy porobione odlewy wzorów ornamentacji, przeznaczonych dla rzemieślników nadwornej pracowni.

Na Rzymie urywają się informacje o podróży po Włoszech, której ciąg dalszy wytknięty był w programie Kamsetzera miastami: Florencja, Parma, Medjolan, Turyn, Genua. Stąd chciał pojechać do Marsylii, zjechać do Nîmes dla zobaczenia tamtejszych starożytności i powędrować do Paryża, »selon le plan qui m'a prescrit Sa Majesté«. W późniejszej zapowiedzi przestawił Kamsetzer porządek etapów: Florencja, Genua, Medjolan i t. d.

Wprawdzie istnieje list pisany z Florencji, ale z niego nic nie dowiadujemy się o mieście, zawiera on bowiem echa pobytu rzymskiego, oznajmienie wyjazdu do Pizy i Livorno, prośbę o listy polecające od króla do Francji. Dopiero jeden ze szkicowników, o którym niżej będzie mowa, nawiąże do Florencji i przekaże ślady, które dążył ku Alpom. Była to nieprosta linja: Piza, Genua, Piacenza, Parma, Isola Bella.

Zamiar dostarczenia Bacciarellemu małego ilustrowanego *itinéraire* z tej ostatniej po ziemi włoskiej podróży, tak jak z poprzednich, istniał, tylko go Kamsetzer odkładał,

¹ Rkps Biblioteki Narodowej w Warszawie, Zbiór Biblioteki Raperswilskiej, nr 63: Korespondencja Lesslów (list Kamsetzera, b. m. i d., do Fryderyka Lessla).

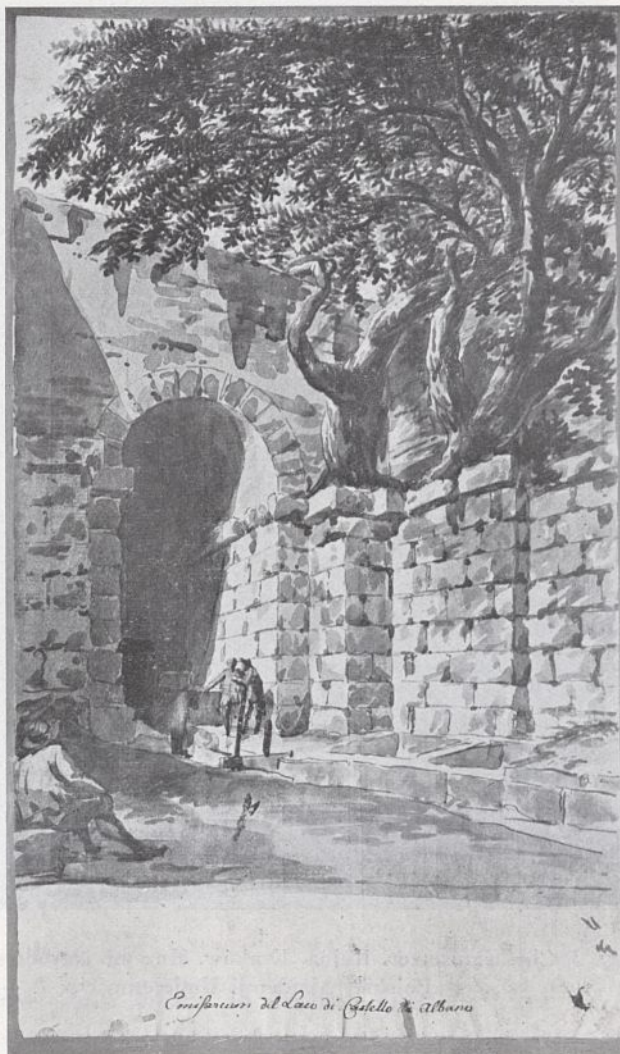
z czego się usprawiedliwiał później listem z Paryża. Mając jednak wykończonych kilka rysunków, należnych za ten okres królowi, przestał je stamtąd do Warszawy.

Rzym pożegnał 1 października 1781 r., wyznając, że chętnie spędziłby tam jeszcze jedną zimę; »c'est la ville unique pour les beaux arts«.

2

Komunikaty Kamsetzera z Francji różnią się od komunikatów z Italii. Inna postać kraju, prawie inny cel podróży, czyli kąt patrzenia i praktycznego zapotrzebowania. Gdy we Włoszech mimo rozglądania się za nową architekturą musiał artystę pochłaniać antyk, we Francji tylko to pierwsze wchodzi w zakres jego obserwacji. Nie pisuje nic o budownictwie ani o innej sztuce, któraby nie była mu współczesną, chociaż i o niej słów jest bardzo niewiele. A przebywa tylko w Paryżu. Nowym, charakterystycznym czynnikiem korespondencji są nowiny o tem, co urozmaicało życie stolicy, co było ważnym wypadkiem dnia. Trafił na okres obchodów i zabaw Paryża i niepomyślnie toczącej się wojny morskiej z Anglią na drugiej półkuli.

W temto środowisku, tak ważnym dla doksztalającego się młodego, dworskiego artysty, u źródeł wszelakiej, więc i architektonicznej mody, z instrukcją królewską w kieszeni, lecz znowu z małym w niej na początek zasobem pieniężnym, znalazł się Kamsetzer 8 grudnia 1781 r. Spotkał tu stypendystę Stanisława Augusta, malarza Ferdynanda Pincka z Warszawy, syna rzeźbiarza. Polaków, mogących mu być znanymi przynajmniej ze słyszenia, jak malarz Kucharski, było, co skądinąd wiadomo, w Paryżu dość. Za ceną uważał sobie znajomość z małżeństwem de Witte: Józef, major, szef regimentu, i sławna »piękna Fanariotka«¹. W to-

16. J. Chr. Kamsetzer. Kanał odpływowy jeziora Albańskiego. Poznań, Zbiory Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
Fot. R. S. Ulatowski.

¹ Listy Jana de Witte, generała majora wojsk kor. pułk. artyl. kor. kommand. forticy Kamien., kaw. ord. św. Stanisława (1777–1779), wydał St. Krzyżanowski (Materiały do dziejów Polski, z księgozb. prywatnych ukraińskich). Kraków 1868, pp. 268–269, list z d. 26. VI. 1779. (O poślubieniu przez syna, Józefa, cudzoziemki, »którą JMC Pan Boscamp sobie za żonę sprowadził«).

17. J. Chr. Kamsetzer. Ruina. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt Polskiej Akademji Umiejętności. Fot. J. Voigt.

warzystwie tej pary, zwiedzającej Paryż, i dzięki rozgłosowi urody Wittowej, wprowadzonej nawet na salony Marji Antoniny w Wersalu, poznał Kamsetzer piękne, niewszystkim dostępne osobliwości stolicy, a przytem Witte, którego już znał z r. 1776 z Kamieńca, przydał mu się, jak nikt, na początek swą uczynnością. Ze świata artystycznego takim samym okazał się malarz Roslin, do którego miał list polecający. Wzmocnieniem przychylności Roslina dla Kamsetzera był odbiór zamówienia portretu Ludwika XVI dla Stanisława Augusta do gabinetu konferencyjnego na zamku warszawskim. O pracy tej, jej postępach i dokończeniu, właśnie za pobytu Kamsetzera w Paryżu w r. 1782, są w jego korespondencji kilkakrotne wzmianki. Roslin wywdzięcza się też Bacciarellemu zakupem na jego prośbę specjalnych malar-

skich szczotek i pendzli, w czem pośredniczy Kamsetzer. Przelotnie wspomina też nasz architekt nazwisko »Wękierski«, bez bliższego określenia osoby i stosunku (niewątpliwie Kajetan, poeta).

Pierwszego większego tematu do sprawozdania dostarcza Kamsetzerowi obchód urodzin delfina, święcony przez miasto Paryż. Omówił te uroczystości, dołączył drukowany ich opis, przedewszystkiem zaś odrysował wystawioną na nowem Quai architekturę do ogni sztucznych, wyobrażającą na skale świątynię Hymenu¹. Nie jest to tylko czysto architektoniczne, informacyjne zdjęcie, ale jednocześnie scenka rodzajowa o uszeregowanych przed objektem oddziałach wojsk i o akcentach ruchu ulicznego, oddana w lekkich barwach i wedle zapewnienia autora dokładnie, mimo krótkości czasu. Życzył on sobie, aby ten niewielki »dessin du feu d'artifice« był także pokazany Zugowi. Jako widz nie zadowolił się jednak ani wykonaniem ogni sztucznych, ani też porządkami na balu, pochwalił natomiast fasadę budynku festy-

¹ Zbiór graficzny po królu Stanisławie Auguste, u. s., teka 173, nr 241.

18. J. Chr. Kamsetzer. Ruina. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt Polskiej Akademii Umiejętności.

Fot. J. Voigt.

nowego przy ratuszu i dekoracje sal, wszędzie »dans le dernier goût«. Przez następne listy przewinęły się wiadomości o nieobojętnych dla oka artysty i dla dworu w Warszawie przygotowaniach na przybycie w. księcia Pawła (Comte du Nord) i jego żony i potem o przyjęciach dla nich w Wersalu i Paryżu, o koncercie religijnym wielkanocnym w Tuillerjach, na którym występowali: sławna śpiewaczka berlińska Mara, wiolonczelista Viotti i inni wirtuozi, w świeżo zbudowanym i otwartym 9 kwietnia teatrze na Faubourg St Germain (»la Salle du Theatre français«), »le plus beau theatre de Paris« (w liście z 8. IV.), którego widoki rytowane (zeszyt), później przesłał do Warszawy.

Pierwszą czynnością Kamsetzera w Paryżu, wynikającą z obowiązku i zawodu, było przysporzenie królowi na jego żądanie zdjęć architektonicznych pałacu de la Reynière. Niedawno zbudowany (zaczęty mniej więcej w roku 1776) wytworny *hôtel* na rue Boissy-Anglas koło Placu Zgody, do dziś istniejący w niezmienionej, przynajmniej zewnętrznej, postaci, został królowi zalecony jako okaz gustu przez marszałkową Lubomirską. Wznosili go i dekorowali architekci: Nicolas Barré, François Joseph Bellanger i Charles Louis Clérisseau dla naczelnego »fermiera«, Laurentego Grimod de la Reynière, ojca Jana B. de la Reynière,

autora słynnego »Almanachu des gourmands«, fantasty, w którego ręce przeszedł w roku 1793¹.

Król przez Bacciarellego żądał, by mu Kamsetzer sporządził plan, elewację, przekrój, łącznie z rysunkami i opisem umeblowania, odrysował kornisze, fryzy, drzwi, kominki, stoły, zegary, kandelabry, krzesła i t. d. Bacciarelli zaś do żądania tego dodał od siebie zachęcające wezwanie, które uważać należy za ogólną, tak znamienne dyrektywę studjów paryskich architekta:

Souvenez vous, Monsieur, que la France pourra vous donner des grandes lumieres surtout pour le gout et la partie de la decoration (ne manquez pas de vous y appliquer)².

Przez szereg listów Kamsetzera snuje się sprawa Hôtel de la Reynière. Zdjęcia stają się interesujące przez swą historję, przez przewycięzanie trudności. Kamsetzer nie mógł bowiem uzyskać dostępu do pałacu ani przez naprózno oczekiwany list ks. Lubomirskiej, ani przez pozornie obiecujące pośrednictwo przyjmowanej tam gościnnie Wittowej; nastąpiło to dopiero za sprawą Roslina. Ten zapoznał Kamsetzera z malarzem Étienne de La Vallée-Poussin (»Mr Poussin«), który malował i dekorował wnętrze domu, a Poussin nietylko wprowadził Kamsetzera do wnętrza jako swego przyjaciela, ale i polecił architektowi Barrému, tak uczynnemu, że tenże użyczył mu planów. Posługując się wzrokową pamięcią i, jak pisze, wykradając to, czego nie mógł mieć w planie, odtworzył nasz architekt na kartach rysunków podkolorowanych wygląd najważniejszych, najcharakterystyczniejszych dla stylu »Louis XVI« części pałacu³. Gorliwość artysty zmagala się z niewdzięcznym zadaniem, przewlekając ukończenie, i choć wynik dla niego samego nie był dość zadowalniający, zapewnia on, że zdjęcia są dokładne, że rzecz starał się oddać prawdziwie, jak w naturze. Nie uznał tylko za odpowiednie przerysowywać w większych rozmiarach szczegółów bronzów i sprzętów, jako niedość pięknych. Ale sprzętów niebrak na poszczególnych widokach. Na innych skopjował kompozycję malowanego plafonu. W ten sposób praca Kamsetzera, służąca do zaspokojenia ciekawości króla, stała się też historycznym dokumentem, przyczynkiem do obrazu paryskiej architektury i sztuki stosowanej XVIII wieku (fig. 20).

Stosunek Kamsetzera do jego warszawskiego środowiska zaznacza się w sposób charakterystyczny posłaniem w podarku żonie i córkom Bacciarellego stalowego parasola, wachlarza, wstążek, wszystko »du dernier goût«, innym razem, już na odjeździe — kwiatów i piór, »petite chose qui n'a autre merite que celui de venir de Paris, et autre valeur que la bonne intention de leur serviteur«. Artysta oznajmia o zrobionym zakupie czterech nowości z zakresu rycin, mogących króla zainteresować (podaje ich tytuły i treść), o ukazaniu się ilustrowanych foljantowych wydawnictw podróży, wyszczególniając dla piękna rycin dzieło Houela: »Voyage pittoresque des îles de Sicile de Malte et de Lipari«. Nadmieniam o dziele Choiseul-Gouffiera: »Voyage pittoresque de la Grèce«. Pierwsze tomy tych artystycznych publikacyj właśnie wtenczas wyszły. Ze strony króla dostał zlecenie odtworzenia dlań rysunkiem »Bagateli«, pałacyku ks. d'Artois, brata króla francuskiego. Gdy zabiegi o pozyskanie planów wprost od projektodawcy, architekta Bellangera, nie miały

¹ Szczegóły te zawdzięczam uprzejmości p. N. Dumolina, członka Komisji »du Vieux Paris«. ² Rkps Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, »koll. autogr.«, nr 197, list 45 (Bacciarelli z Warszawy pod d. 29. XII. 1781). ³ Zbiór graficzny po królu Stanisławie Augustcie, u. s., teka 173, nry 246–252.

19. J. Chr. Kamsetzer. Świątynia Konkordji w Girgenti. Poznań, Zbiory Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
Fot. R. S. Ulatowski.

skutku¹, porozumiewał się z nim w tej sprawie Kamsetzer, a sam odszkicował ogród angielski pałacyku. Bellanger zabrał się do narysowania »Pawilonu«. Ostatnią sprawą, z którą zwracano się do Kamsetzera z Warszawy, było żądanie informacji o rozreklamowanym i niebywale zacienionym obrazie »Adam i Ewa« malarza Bounieu (Banieu). Opinia Kamsetzera, wyrażona wśród omówienia dobrych i złych stron obrazu, brzmi naogół zniechęcająco do kupna, a przy piśmie jego znalazła się jako załącznik wydana rycina tego obrazu.

Wśród tych wiadomości donosi w maju i w czerwcu o zdarzeniach znaczenia historycznego, o wyjeździe ks. d'Artois do Gibraltaru i o konsternującej klęsce morskiej pod Martyniką (admiral Rodney i hrabia de Grasse).

Francuzi ogółem nie pozyskali sobie sympatji gościa warszawskiego. Pisał o nich (17 marca):

Il ne faut pas croire, que les François sont aussi complaisant là, ou ils n'ont pas besoin de nous, comme ils le sont, quand ils cherchent faire fortune dans nos pays; il y en a cependant qui ont la merite d'etre fort prevenant, mais le nombre est très petite: le Chev: Roslin par exemple est un de ceux². Au reste les artistes sont ici peu traitables, en partie tout occupé avec leurs affaires, et en partie si prevenu des leurs merites, quoique quelquefois très mediocre, comme s'il n'y avoit pas dans toute l'univers qui leurs puisse éгалer.

¹ Rkps Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, »koll. autogr.«, nr 197, list 44 (Bacciarelli pod d. 18. V. 1782). ² Jednak nie rodowity Francuz, lecz Szwed.

3

Nieprzejęty, jak ze wszystkiego widać, szczególnym zapałem ku Paryżowi, odrabiając to, co wypadło z programu i z okoliczności, wcześniej, bo już po dwóch miesiącach pobytu zaczyna Kamsetzer napomykać w listach paryskich o czekającym go wyjeździe do Anglii. Było to jego zasadą przewidywać podróże na dłuższy czas naprzód i naglić prośbami swego protektora każdorazowo o środki pieniężne, przyznawane wedle zapowiedzi, lecz nierzadko asygnowane bankom do wypłaty. Studium sztuki w Anglii nietylko było Kamsetzerowi przepisane, ale i jemu samemu, obejmującemu swym zawodem i architekturę ogrodniczą, zależało wiele na poznaniu kraju pięknych parków. Dlatego jest mu na rękę odwlekanie wyjazdu z Paryża aż do pory lata. W przygotowaniach swych położył nacisk na poduczenie się naprzód języka angielskiego i na zdobycie listów polecających do posła polskiego w Londynie, Bukatego, nienadsyłanych mimo przypomnień przez niedbalstwo odnośnych osób w Warszawie. Jakaś szczęśliwa sposobność ułatwiła mu odbycie podróży tanio, w towarzystwie możnej osoby. Był nią »un seigneur Piemontois Mr le Marquis Mossi de Moran«. Otwartą na nowo drogą morską przez Calais i Dover, gdyż wojujące ze sobą kraje już nawiązały komunikacyjne stosunki, dostał się Kamsetzer do Londynu dnia 6 lipca. Poprzedniego dnia widział brata królewskiego, księcia Gloucester, zdążającego przez Calais do Spaa.

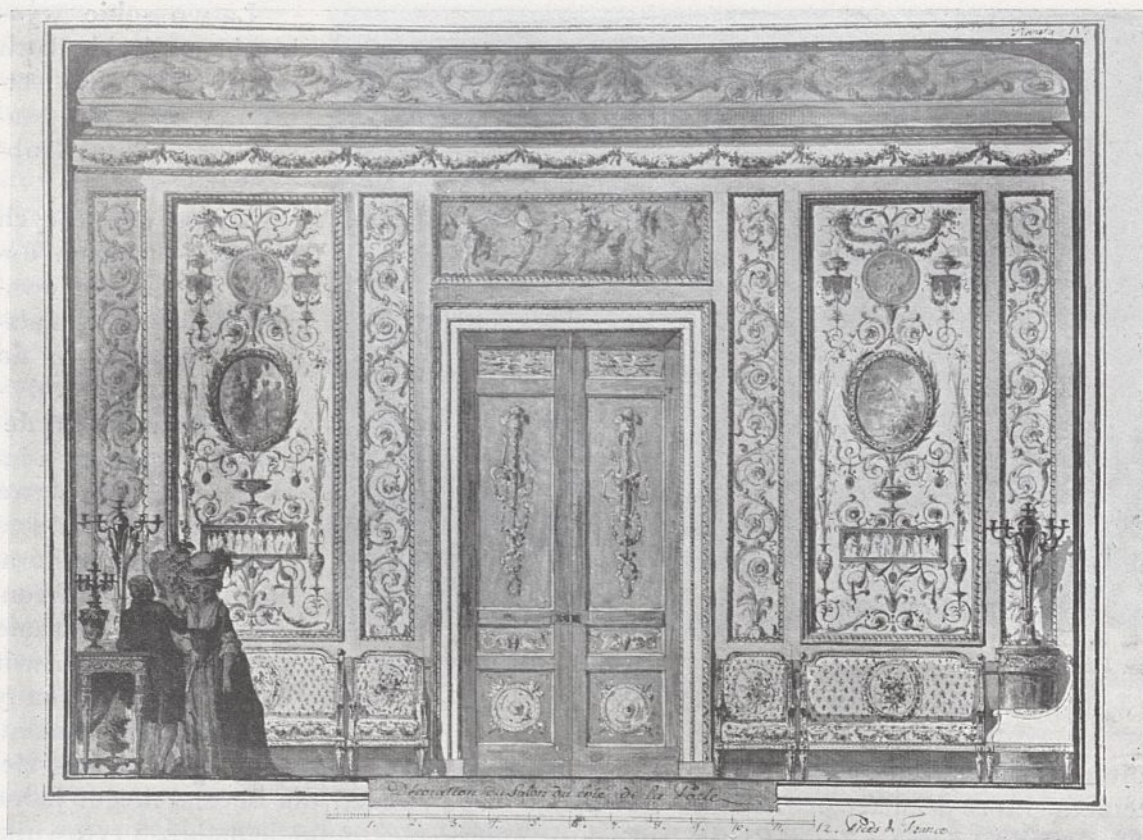
Londyn zrobił na artyście korzystniejsze wrażenie od Paryża. Podobają mu się równo założone i czysto utrzymane ulice w przeciwstawieniu do pełnej błota francuskiej stolicy; domy skromne, ceglane, wewnątrz również celują czystością. Pośród kościołów i pałaców, nie tak licznych jak we Włoszech i Francji, trafiają się okazy pięknej architektury. »L'Eglise de St: Paul fut-elle à Rome, St: Pierre ne garderoit que sa grandeur enorme«. Ale tak wysoki wyraz uznania architekta-klasycysty ustępuje jeszcze zachwytowi miłośnika piękna natury i ogrodnictwa, jaki wzbudza »la belle campagne«, zieleń kraju. Wyszczególnia drogę z Dovru do Londynu, przebiegającą jakby przez piękny ogród, oraz wśród takiegoż krajobrazu płynącą i unoszącą wielkie statki Tamizę.

Nastąpiło oczywiście oglądanie will i ogrodów w okolicach Londynu, a to w miarę nawiązywania potrzebnych znajomości, odbywające się niekiedy z trudnościami, zwłaszcza póki nie zainteresował się nim rezydent Bukaty. Niema jednak wymienionych ani osób, ani posiadłości, ani wzmianek o rysowaniu czegoś dla pamięci.

Zdaje się, że do zasięgu tej podróży, ujętej tylko tak skąpem i ogólnikowem sprawozdaniem, należała miejscowość Bath, na co wskazywałoby może dopisanie tego słowa ręką króla na paryskim liście Kamsetzera, w którym tenże zamierza przeznaczyć dwa miesiące na pobyt w Londynie. Sławne podówczas Bath znał król Stanisław August z czasów swej młodszej bytności w 1754 r. w Anglii, kiedy to świetne kąpielisko było jeszcze w zarodku swej piękności urbanistycznej¹.

Odmienne niż w Paryżu artysta był w Londynie wolny od szczególnych zleceń króla, przynajmniej w pierwszej połowie pobytu. Zobowiązany był jednak, jak wszędzie w podróży, do wypatrywania łatwo kupnych a nieodzownych nowości

¹ Mémoires du roi Stanislas Auguste Poniatowski, I, St Petersburg 1914, p. 119 (ustęp pisany w roku 1775).

20. J. Chr. Kamsetzer. Z pałacu Mme de La Reynière w Paryżu. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka.
Fot. L. Morozow.

artystycznych. Wynikiem tego było tym razem zalecenie do zbiorów królewskich serii widoków Londynu, rytowanych »à la maniere du lavis«.

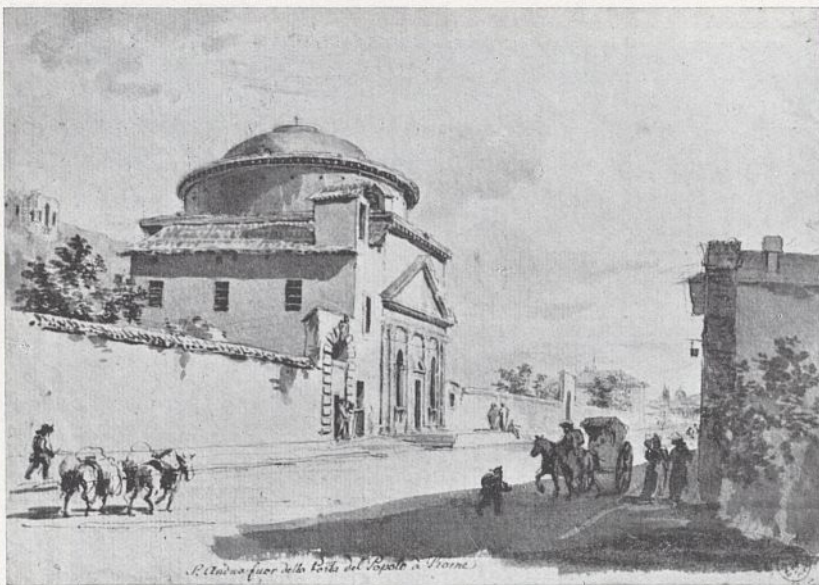
Pobytu w Londynie nie przeciągnął Kamsetzer poza zapowiedziany przez siebie okres dwóch miesięcy, a omówił go ledwie w trzech listach (ostatni datowany z Londynu 30 lipca), poświęcając przytem sporo miejsca sprawom swych finansów, z racji myślenia podług zwyczaju zgóry o nowym etapie studjów, o Holandji.

4

Kraj ten przejechał Kamsetzer we wrześniu 1782, nie przekazawszy o tem nic zgoła oprócz wzmianki w liście, pisanym z Drezna 9 października, że pozostawił już za sobą Anglję i Holandję. Podróż powrotną przez Niemcy przerywał w Kassel, żeby wypełnić rozkazy króla, niewiadomo jakie, następnie zatrzymało go ponad program Drezno.

Z przydługiego ugrzęźnięcia w rodzinnem mieście wypadło też artyście usprawiedliwić się, zwłaszcza że dostał dość niespodziewanie zasiłek królewski.

J'ai des affaires à arranger avec mes parens ici, outre cela j'y ai beaucoup des amis, tout le monde veut voir le petit Kamsetzer qui a vu le grand Sultan et la Mer-Noire, et mes anciens maitres aux quels je dois les premières principes de l'art, exigent aussi comme de droit, que je leur fasse un peu la cour.

21. J. Chr. Kamsetzer. Kościół św. Andrzeja na dawnej Via Flaminia (za Porta del Popolo) w Rzymie. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt Polskiej Akademji Umiejętności.

Fot. J. Voigt.

Łatwo sobie wyobrazić w liczbie tych osób, które Kamsetzer ma na myśli, starego architekta Krubsaciusa.

Ze spraw dotyczących się sztuki artysta donosi o porozumiewaniu się swem z malarzem Graffem co do namalowanego wówczas portretu Fryderyka II. Sprawa ta interesowała Stanisława Augusta ze względu na projektowaną dekorację gabinetu konferencyjnego¹. Okazało się jednak, że utwór Graffa był wykonany nie z natury i samemu

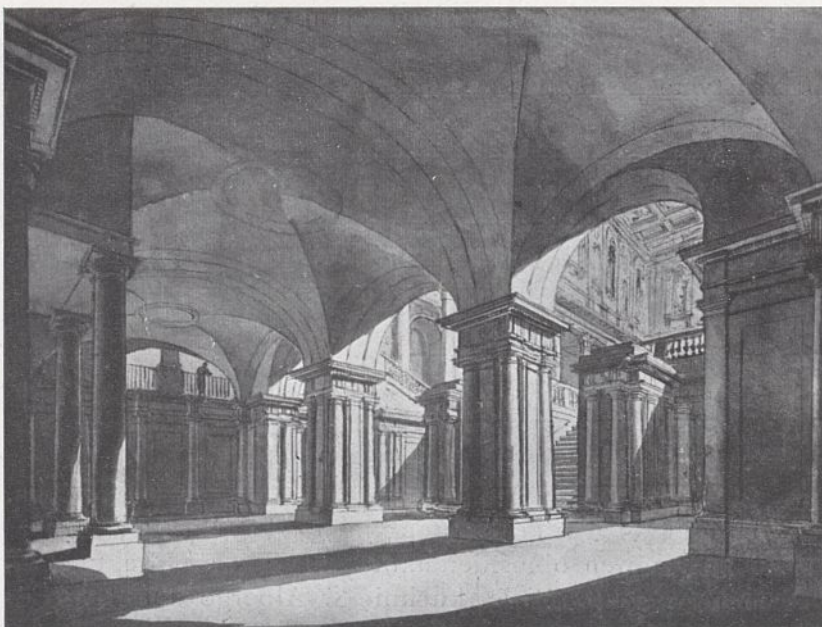
autorowi nie wydawał się odpowiednim, by zadowolić króla-znawcę. Drugim zleceniem, które Kamsetzer załatwia, jest zakup farb i pendzli dla Bacciarellego, jedne przywozi umyślnie z Pragi Riedel, inspektor galerji elektorskiej, malarz i rytownik, drugie musi sam zamawiać w Meissen. Te sprawunki, złe drogi i przeziębienie nie dały mu prędkiej opuścić Drezna. Przeszło dwumiesięczne goszczenie w niem nie uzewnętrzniło się nam artystycznie żadną pracą.

Wypadało jeszcze Kamsetzerowi być w Berlinie, tam miał zebrać potrzebne Bacciarellemu lub raczej królowi wiadomości o posągu czy obrazie Wenus (dzieła tego bliżej nie określa), tam projektował spędzić nie więcej niż dwa tygodnie, by m. in. doczekać się rozpoczęcia karnawału i być na wielkiej operze w tym czasie. O berlińskim pobycie wiemy jeszcze mniej niż o drezdeńskim, bo z jednego tylko listu, już zamykającego serję. Przybył do Berlina 12 grudnia 1782, jeżeli zaś rzeczy ułożyły się tak, jak pragnął, to stanął spowrotem w Warszawie w styczniu 1783.

Wiele jest opisów podróży, odbywanych ze Wschodu Europy do Włoch, Francji i t. d. w XVIII w., licząc do nich i korespondencje, podobne do niniejszej. Darmo jednak w tych wiadomościach o zagranicy, planowych lub przypadkowych, szukać uwzględnienia sztuki okiem znawcy, a wprost wyjątkowy to wypadek, gdy zabiera głos artysta. Architekt nasz nie pisze dziełka periegetycznego, ale czyż cała ta, choć jednostronnie znana korespondencja nie jest, przynajmniej ustępami, ciekawsza od dzienników i zapisków z podróży turystów, amatorów, obieżyswiatów, jako bodaj

¹ Rkps Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, »koll. autogr.«, nr 308: Listy pisane do Bacciarellego (w nich — A. Graff z Drezna pod d. 28. I. 1782 i 6. IV. 1784).

jedyna w swym rodzaju pamiątka po naszych artystach dawnych wieków, zwłaszcza że odbiorcą listów jest też artysta? Przekazuje ona tyle sądów o środowiskach i zabytkach sztuki, poznanych w podróży, i zarazem zeznań klasykistycznego poglądu na świat, następnie pewną ilość nazwisk mistrzów współczesnych, wyraz przelotnych wprawdzie znajomości i osobistych stosunków, które jednak, kto wie, czy nie wniosły czego w załączkach do przyszłej twórczości, dalej epi-

22. J. Chr. Kamsetzer. Podziemie kościoła S. Martino ai Monti w Rzymie. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt Polskiej Akademji Umiejętności.
Fot. J. Voigt.

zody turystycznych i artystycznych zetknąć się z przyrodą, wreszcie przebijające się rysy dość znacznego wykształcenia. Nie jest to sprawozdanie suche i nużące, jeśli się wnika w treść ważniejszych ustępów poprzez formę z wyrozumiałością dla trudu artysty, wypowiadającego się w nierodzinnym języku i bez dostatecznego wyrobienia literackiego. Dodajmyż na koniec, by znaczenie tych listów podnieść z innej strony, że dzięki niektórym ustępom korespondencji można ściślej ustalić co do pochodzenia oraz lepiej zrozumieć i ocenić wiele szkiców i studjów Kamsetzera.

Plon rysowniczy z tej podróży, obficie dochowany niż z podróży grecko-tureckiej, obejmuje notaty zbierane pod kątem wyłącznie potrzeb architekta, odrisy, studja antyku, rysunki natchnione wrażeniem rzeczy oglądanych, przyczem widoki, zdejmowane gwoździ malowniczości i dopełniane odpowiednią wkładką nastrojowości, wysuwają się na plan pierwszy w ambicjach podróżnika. Pracowitość jego, mierzona wynikami zwiedzań południowych Włoch i Sycylii, zdaje się słabnąć w natężeniu na obszarze Francji. Mało rysuje w Paryżu, z Anglii nie znamy żadnych jego kreśleń. Czyż istotnie poskąpił nam tych świadectw entuzjazmu dla tak ważnego etapu podróży, czy też zaginęły?

Ze szkicowników Kamsetzera, tyjących się podróży zagranicznych, ujawniły się dotychczas dwa niewielkie proste kajety (dość nadniszczone) o 24 i 13 zarysowanych stronicach. Znajdują się one w posiadaniu p. Kamili Zdziarskiej w Grotowicach pod Nowem Miastem nad Pilicą. Dostały się tam w ręce przodków obecnej właścicielki wraz z niektórymi pamiątkami po architekcie-pułkowniku Stanisławie

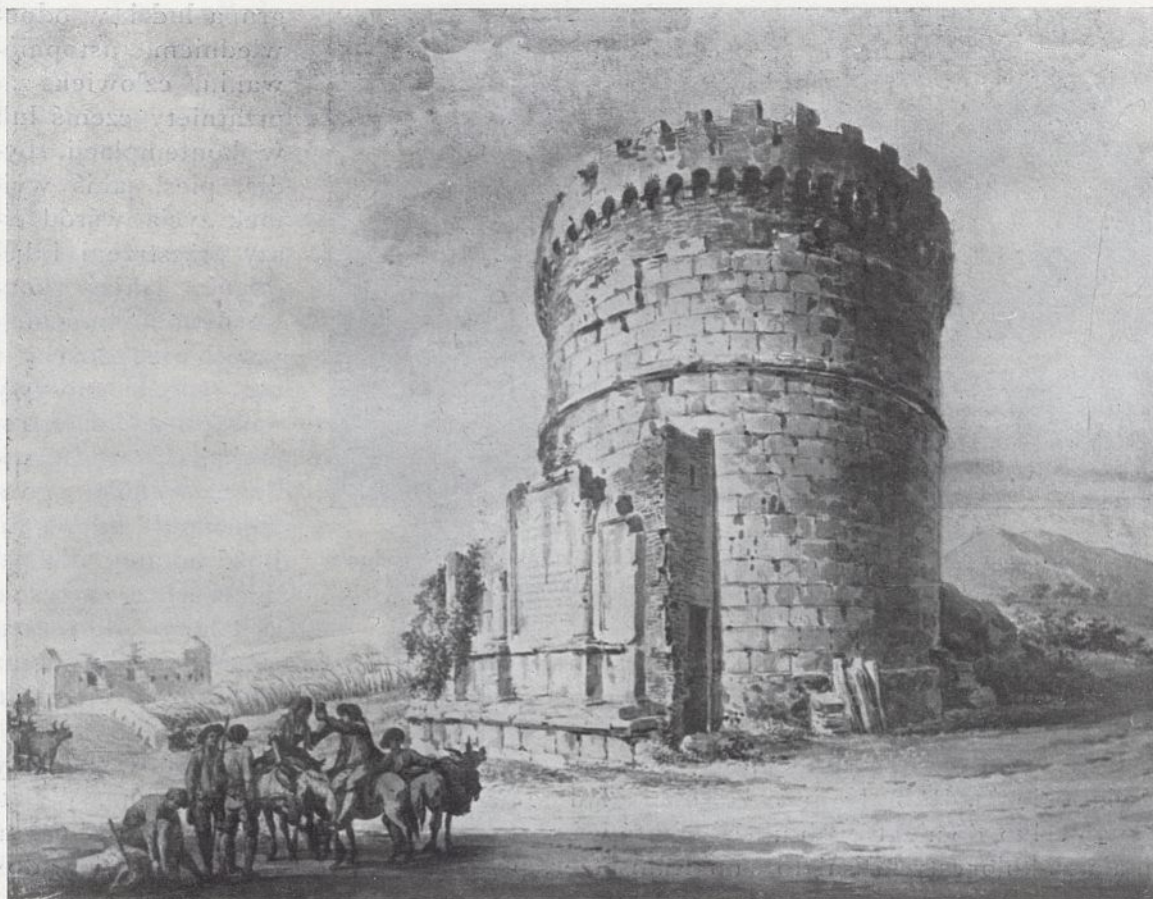
Zawadzkim i z tego powodu były uważane za jego notatniki¹. Pierwszy z nich otrzymał napis: »Voyage de Neaples & de la Sicilie en 1781« (ręką Kamsetzera), gdyż artysta posługiwał się nim, poczynawszy od przybycia do Velletri aż do zatrzymania się w powrotnej drodze w Pestum; drugi, niezatytułowany, był w użyciu na odcinku drogi od Florencji po Isola Bella. Na kartach pierwszego zeszytu pojawiają się, to w samych ołówkowych zarysach, to w rzutach, wyciąganych potem piórem, lub podmalowywanych bistrem, osobliwości miejsc, takie jak pałac i ogród Ginnetti w Velletri, studnia pod Mola, ruiny amfiteatru w Minturnum, grobowiec na bagnach pontyjskich, willa księcia della Bella Rosa, motywy krajobrazowe, jeden z Wezuwjustem (?), Langina i fragmenty oraz plany doryckich świątyń w Segeste, Selinuncie i Agrigentum na Sycylji i w Pestum. Te ostatnie, jako studja proporcji i konstrukcji, z cyframi pomiarów i zapiskami, robionemi dla siebie w języku niemieckim, panującym w zeszycie nad francuskim i włoskim. Urządzenie cysterny w Syrakuzach i pomniejsze zabytki, jak waza czerwonofigurowa w katedrze w Girgenti, dopełniają obrazu spostrzeżeń archeologa.

Drugi szkicownik, rozpoczynając się odrysami trzech rzeźb, podaje, z podobnemi jak tamten objaśnieniami, już tylko architekturę nowożytną: S. Spirito we Florencji, wieżę w Pizie, kuchnię w Albergo dei Poveri w Genui, »Sallon ou maisonnette de Campagne« za Genuą na drodze do Turynu (budynek układu centralnego), »S. Agostino à Piacenza de Vignole«, S. Annunziata w Parmie, fragment ogrodu na jednej z wysp Lago Maggiore, Isola Bella, — wszystko przeważnie w rzutach poziomych.

Jak to się zazwyczaj tyczy szkicowników, pamiątki te po artyście tem są interesujące, że pozwalają wejrzeć w sposób jego pierwszej pracy, są bezpośredniem odbiciem obcowania ze sztuką i naturą. Pozatem drugi wynagradza lukę w korespondencji odnośnie do wyjazdu z Włoch.

Okazalej i co do liczby i co do efektu przedstawiają się rysunki Kamsetzera, wykonywane na luźnych kartach, czyto wprost z natury, czy z własnych pomocniczych notatek i z pamięci. Główny ich zasób, przechowywany w krakowskim Muzeum Narodowem, i reszta: w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Poznaniu, w warszawskim Muzeum Narodowem i w warszawskiej Bibliotece Uniwersyteckiej, wskazują, że listy z podróży włoskiej często — rzecz jasna — nie protokołowały wszystkiego, co przybywało w szkicownikach i pomnażało teki. W zbiorze krakowskim spotyka się np. rysunki z Rzymu, jak S. Andrea fuori della Porta del Popolo (fig. 21), Villa Madama, »construite par les dessins de Raphael d'Urbino de Jules Romain«, Villa Negroni, pałac Corsini, podziemia S. Martino ai Monti (fig. 22), Colosseum, Grobowiec Plaucjuszów (fig. 23), zabytki starorzymskie z Albano (grób tak zwany Horacjuszów i Kurjacjuszów), Pozzuoli, Kapua, Cumae (fig. 24), Baiae, Pauzylip i t. d. Jeszcze bujniej przedstawia się praca na Sycylji, tu zgodnie zresztą ze słowami listu z Katanji (8. VI. 1781): »j'ai voyagé toujours la plume et le crayon à la main«, i ze świadectwem składanem w szkicowniku. Przedewszystkiem plon z Agrigentum, szereg pięknych utworów w zbiorze krakowskim, oraz, zdaje się, pochodne od nich, może późniejsze powtórzenie w poznańskim (fig. 19).

¹ Uwagę na nie zwrócił mi p. Witold Kieszkowski, mgr fil.

23. J. Chr. Kamsetzer. Grobowiec Plaucjuszów na dawnej Via Tiburtina poza Rzymem. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt Polskiej Akademji Umiejętności.

Fot. J. Voigt.

Potem inne pamiątki: Selinunt, Segeste, Katanja, Syrakuzy, Palermo z najgłówniejszymi osobliwościami. Antyk jest zawsze wyrazem najgorętszych umiłowań i na pierwszym miejscu. Rolę w wyborze odegrywa monumentalność, tradycja legendarna, innym razem — tylko niespotykana osobliwość, pokazywana turystom: podziemia kapucyńskie, pięknszone zmumifikowanymi trupami i kościotrupami, lub okolica, kiedyś lawą zalana, a teraz powoływana do życia.

Zewnętrznie wpada w oczy znakowanie niektórych rysunków, jako znakowanie tablic. Widać w tem, podobnie jak wśród rysunków z Turcji i Grecji, powzięty zamysł jakiegoś albumu, zakrojonego na 30 kart zgórą (najwyższy cyfrowo znak: »Tab: 31«).

Zbyt obfity jest artystyczny materiał podróży z lat 1780—82, a w tej postaci, jak tu wskazano, jeszcze niezupełny, — aby móc szczegółowo wszystko omówić. Duch twórczości, w której ołówek i pendzel malarski wzięły górę nad miarą i rachunkiem architekta, przejawiał się najdoskonalej w znanym już z podróży Kamsetzera na Wschód typie wedut. Ruina, skała, grotta, roślinność, kościół, pałac,

24. J. Chr. Kamsetzer. Porta Felice w Cumae. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt Polskiej Akademji Umiejętności.

Fot. J. Voigt.

grupa ludzi w odpowiednim ustopniowaniu, człowiek zaprzątnięty czymś lub w kontemplacji, bydłę, pies, jakiś wyimek życia wśród ciszy przestrzeni i kamienia, jakież skontrastowanie teraźniejszości przeszłością — oto wogóle motywy najczęstsze ku zestrojeniu całokształtu widoku. Wielka, poza zdjęciami i odrysami, ilość notatek dla pamięci służy artyście za osnowę do rekon-

strukcyj i do komponowania fantazyjnych pokazów architektury. Motywy, a nieraz rzecz cała, okazują się cenne jako materiał archeologiczny, historyczny i wogóle informacyjny.

Tusz lub bister, umiejętnie używany, oddaje wdzięcznie skalę tonów i efekty światłocienia. Dobrały się tu ze sobą składnie przedmiot i środki artystyczne. Wyjątkowo tylko do niektórych ujęć i efektów byłyby kompetentniejszymi pendzel i paleta malarza-kolorysty. Pisał to sam Kamsetzer, przesyłając lawowany barwami widok świątyni w Tivoli (*«Il faut être plutôt peintre qu'architecte»*, list z 9. XII. 1780).

Jak porównawczą skalę dla odtwórczych badań Kamsetzera w zakresie widoku i życia Wschodu tworzą ilustracje Hilaire'a w dziele: *Voyage pittoresque de la Grèce*, tak dla tego okresu nie od rzeczy będzie odwołać się do dzieła malarza Jana Houela: *Voyage pittoresque de la Sicile*, przykładu jednego z kilku współczesnych wydawnictw o podobnym temacie. Musi istnieć pokrewieństwo między artystycznymi sprawozdaniami z tych samych rzeczy, choć widzianych w tym wypadku przez Francuza i Sasa, tylko że antyk i idylla w widoku u Houela zdają się być poddane większej idealizacji i ujęte z większą zawodową finezją. Są to pozatem gwasze i akwatinty.

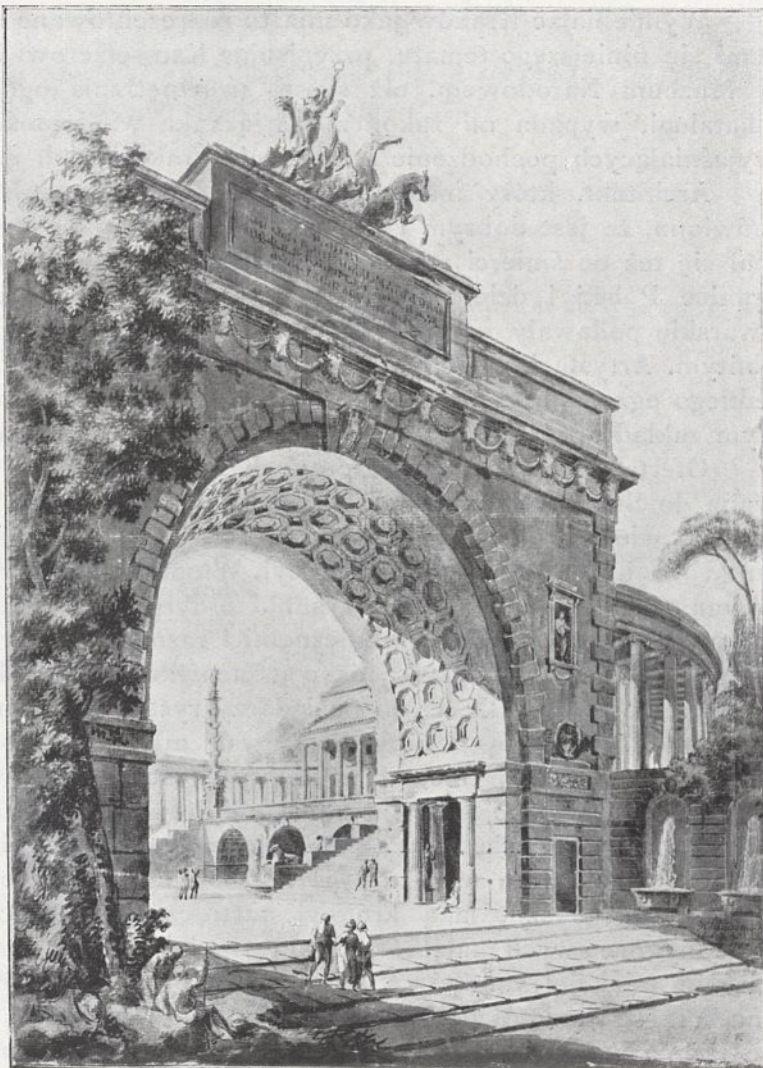
Utwory Kamsetzera zbliżają się do rysunkowego działu prac Niemca, Filipa Hackerta, który wówczas odtwarzał nastrojowo rzymską Kampanję, szukał przedmiotu swych wedut na Sycylii i gdzieindziej. Ale u Kamsetzera silniej wybija się architektoniczne czucie brył i przestrzeni, tam, gdzie to dyktuje sam temat, oraz w rozplanowaniu szczegółów i budowie kompozycji.

Wyraźnie też przejawia się wpływ sztuki Piranesich. Czarowne scenerje Giovanbattisty znał Kamsetzer z pewnością za wczesnej młodości w Dreźnie. Wtajemniczenie się w świat wyobraźni mistrza wzmogło się teraz zarówno po zobaczeniu większej ilości jego rycin, jak i ich źródeł, tudzież wskutek osobistej styczności z Franciszkiem Piranesim. Dość spojrzeć na wybór przedmiotu i kunsztowny świa-

tłocień. Trzy naśladownictwa »Więzień« Piranesiego w zbiorze rysunków Kamsetzera w Tow. Przyjaciół Nauk w Poznaniu, sąsiadujące z widokami nadmorskimi w rodzaju Józefa Verneta, żywo przypominają ten związek. Piranesi, ojciec i syn, byli szczególnie duchowymi doradcami artysty, gdy — wiadomo podług jakich uczuciowych drogowskazów — odbywał wędrówkę po włoskiej ziemi zażytków.

Za przykład takich podniet i trwałości upodobań Kamsetzera może służyć jedna z jego artystycznych fantazji rysunkowych na temat starożytnej Romy: karta dochowana w zbiorach Pawlikowskich w Ossolineum we Lwowie (fig. 25), pochodząca z r. 1784, a więc z okresu po opisanych wyżej podróżach.

Rysownicza zdobycz Kamsetzera z pobytu we Włoszech, serja mnogich szkiców i rysunków krajobrazowych, nie jest jakimś *unicum* wśród tego, co architekci współcześni wywozili jako plon podróży zawodowych. Podobne widoki zdejmował z natury, lub konstruował w wyobraźni, nasyconej antyką i Anglik R. Adam¹ i Francuz L. J. Desprez² i niejednen z przedstawicieli tych lub innych krajów, — żeby jeszcze na odmianę wspomnieć, zamiast znanych, zapomniane nazwisko: M. Nowosielski³. Ale bodaj ze wszystkich bliższych nam architektów klasycystów, Kamsetzer wysunął się w tym kierunku na plan pierwszy.

25. J. Chr. Kamsetzer. Brama rzymska (fantazja architektoniczna). Lwów, Zbiór Pawlikowskich w Ossolineum.

Fot. K. Skórski.

¹ Bolton A. T., *The Architecture of R. & J. Adam 1758—1794*, London 1922, vol. I, p. 22.
² Wollin N. G., *Gravures originales de Desprez*, Malmö 1933, p. 170. ³ *Allg. Lexikon der bild. Künstler begr. von U. Thieme u. F. Becker*, 25 Bd., Leipzig 1931 (notatka o Nowosielskim przez Z. Batowskiego).

Wymieniając Kraków jako miasto reprezentowane najobficiej rysunkami, tyczącami się niniejszego tematu, przypisując Kamsetzerowi kilkakrotnie większą ilość prac w Muzeum Narodowym, niż się to uzewnętrznia ogółowi przez ich wystawienie i katalogi, wypada mi zakończyć wiązką wiadomości muzealnych, bodaj że wyjaśniających pochodzenie i znaczenie krakowskich rysunków.

Architekt, który mało budował, a dużo rysował, o którym może z zawiści mówiono, że jest dobrym rysownikiem, ale złym budowniczym¹, Kamsetzer utrzymał się też po śmierci przedewszystkiem w rozgłosie swych szkiców z podróży za granice Polski i dzieł rysunkowych o innych tematach. Koła amatorów i antykwarskie podawały o nim tradycję z rąk do rąk, operowały też materiałem dość obfitym. Artysta był płodny, a przytem zbyt przedsiębiorczy, aby ograniczać się do jednego egzemplarza utworu; a szkiców »bruljonów« zwiózł przecie poddostatkiem. Tym zakładowym kapitałem ratował się zapewne w ostatnich latach życia od biedy.

Oferta sprzedaży odziedziczonych rysunków przez wdowę po artyście, skierowana do Stanisława Augusta, i inwentarz spadkowy z r. 1796² przekazały wiadomość o wielu pracach, podając ich treść, ilość i wartość szacunkową (m. in.: »Rysunki dla krola JMci, Widoki Grecyi, Włoch &c okazujące« w ilości 99 sztuk, oszacowanych na 4986 fl., i inne: »rysunki ordyn.[arne]«, jeszcze liczniejsze, lecz pomieszczone w połowie z architektonicznymi i razem z już cytowaną pozycją: »Woiaż do Konstantynopola y Grecyi«, nisko oszacowane na 319 florenów).

Na początku XIX w. do posiadaczy rysunków Kamsetzera liczył się Stanisław Pieniążek, podówczas wzięty warszawski adwokat, który młodością sięgał czasów Stanisława Augusta, miał wiele styczności z jego rodziną z racji późniejszego prowadzenia jej interesów, a nawet chlubił się posiadaniem otrzymanej z rąk Stanisława Augusta książkowej pamiątki, w czasie gdy był pisarzem sądów sejmowych i wojskowych w roku 1792³. Z łatwego w owych czasach i okolicznościach zakupu (np. okazji, jaką królowi nastręczyła Kamsetzerowa) posiadał Pieniążek w jednym ze swych majątków, Łagowie pod Lublinem, okazałą, podziwianą współcześnie kolekcję rysunków⁴. Przed śmiercią w r. 1839 włączył ją w zapis darowizny »na korzyść Nauk Akademii Krakowskiej«, w której się kształcił⁵. Ale tylko książki po Pieniążku znajdują się dzisiaj w Bibliotece Jagiellońskiej, o rysunkach zaś nic niewiadomo⁶. Ponieważ wiele tytułów prac Kamsetzera we wspomnianych wykazach jego pośmiertnej spuścizny odpowiada treści rysunków w Muzeum Narodowym w Krakowie, utożsamienie więc tego zbioru ze zbiorem masy spadkowej Kamsetzera jest rzeczą prosto się nasuwającą. Jako pośrednie ogniwa posiadania rzeczywistych lub nominalnych po roku 1796 możnaby wstawić: adwokata Pieniążka, Bibliotekę Jagiellońską, Towarzystwo Naukowe i — na podstawie pieczętek na kartach oraz zapisek w inwentarzu Muzeum Narodowego — Akademię Umiejętności.

¹ Rkps Biblioteki Narodowej w Warszawie, Zbiór Biblioteki Raperswilskiej, nr 63, u. s., (listy Alberta Lessla z Warszawy do syna Fryderyka, nr 1 z dnia 15. X. 1791 r. i nr 41 z dnia 10. VII. 1793 r.).

² Jak przyp. 5 na str. 174. ³ Testament Stanisława Odrowąż Pieniążka, z daty Łagów 7 lipca 1839 r., uwierzytelniony wypis z daty Radom 6 maja 1840, w aktach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie.

⁴ Jak przyp. 3 na str. 178. ⁵ Testament Stanisława Odrowąż Pieniążka, u. s., (»księgozbiór... wraz z pięknym zbiorem rysunków własną ręką Kamsetzera, Budowniczego Stanisława Augusta Króla Polskiego robionych«). ⁶ Księga ofiarodawców Biblioteki Jagiellońskiej (»Liber benefactorum«) pod datą 31 maja 1844.

ANNEKS

Załącznik do listu Kamsetzera, wysłanego z Büyük-Dere, dnia 9 sierpnia 1777. Rękopis Muzeum ks. Czartoryskich w Krakowie nr 782¹.

Specification

des dessins faites dans le Voyage de Constantinopel et de la Grece,
par JCKamsetzer

De Constantinople

Vue générale de la pointe du Serail avec un grand morceau de la ville et de tous ses environs, prise du Jardin de l'hôtel de Pologne à Péra [*BNW].
Vue de la Porte d'or au Sept Tours [***...].
Vue de L'Obelisque et Pyramide avec la Colonne tordue sur l'Hypodrom.
La Colonne brulée.
Le Piedestal de la Colonne d'Arcadius et d'Honorius.
Le Chapiteau de la Colonne de Marcian.
Vue d'une grande Cisterne ancienne, avec son Plan géométrique.
Esquice du Pallais de Constantin.
Vue de l'aqueduque de Justinian à Bourgas, avec son Plan et Elévation géométrique.
Vue d'un autre Aqueduque à Bourgas [**209].
Vue de l'Aqueduque de Ibrahim Bacha à Bakscikö.
Vue d'un grand Reservoir d'eau à Bourgas.
Vue de Fenneraki.
Vue de l'Embouchure de la mer noire [**210].
Vue de la Collonne Pompeii.
Vue de Fenner Bachcisi.
Les habillements des femmes turques, grecques, armeniennes, etc: apres la nature.
Les Esclaves au Harem, leur danse, leur Musique etc.
Un Harem avec toute sa manificence.
Représentation d'une Comédie turque, comme elle se fait à leurs nôces.
Les Plans et Elevations d'un petit Bain particulier, desiné d'après un des plus jolis qui se trouvent ici.
Les Plans et Elevations d'un grand Bain publique de Constantinople.
Vue des Dardanelles en sortant de Constantinople [**216].
Vue des Dardanelles en y entrant [**215].
Deux Vues des Chateaux vieux à l'entrée du Canal.
Quelques Esquisses de Troye ruinée.

De Smirne

Vue générale du Golfe et de la ville [**217].
La tête de l'Amazône qui se trouve au Chateau de Smirne.
Quelques beaux Bas-reliefs.
Plan et élévation d'un fort beau Chapiteau romain qui s'y trouve.

D'Athène

Vue du Pantheon de l'Empereur Adrian avec la Porte de Theseus et l'ancienne Stade [**224]
Un Plan geometrique du même Pantheon donc ne restent que quelques colonnes.
Esquise de la Cittadelle.

¹ W powyżej wiernie przytoczonym tekście wskazano obok niektórych pozycji, że rysunki, niemi objęte, są znane. Litery BNW w nawiasie, poprzedzone gwiazdką [*BNW], odnoszą się do zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie (dział z daru A. hr. Branickiego w Wilanowie). Cyfra w nawiasie, poprzedzona dwiema gwiazdkami [**...], oznacza, że rysunek znajduje się pod tym numerem w Zbiorze Graficznym po królu Stanisławie Augustie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, w tece 173. Cyfra z trzema gwiazdkami [***...] jest odsyłaczem do tek Muzeum Narodowego w Krakowie. W utożsamianiu rysunków można mieć wątpliwości, czy każdorazowo natrafia się na egzemplarz wymieniony w wykazie artysty, a nie na jego szkic lub powtórzenie. To drugie tyczy się np. identyfikacji pozycji pierwszej.

Vue de la lanterne de Demosthènes avec l'Hospice de Capucins [**223].
 Plan du Temple de Thesé.
 Plan d'un ancien tombeau nouvellement découvert.
 Vue du Temple de Minerve Suniade au Cap de colonnes [**222].

De Scala nova

Vue du port et de la ville [**218].
 Plusieurs esquisses des ruines d'Ephèse avec trois bas-reliefs qui se trouvent sur une de ses portes.

De Samos

L'Entrée dans la grotte, et la seule Colonne qui reste encore du Temple de Junon avec sa Base.

D'Antiparos

L'Entrée dans la celebre grotte de cette Isle [**221].

De Naxia

La Porte du Temple de Bacchus.

Les habillements des femmes de Smirne [**227], d'Athènes, de Paros [**235], d'Antiparos, de Naxie [**236], de Tine [**233], de Mycone [**231], de Samos [**229], de Météline [**230] et de Scio [**232].

Vue des detroits de Gallipolis [**214].
 Vue d'une ancienne Eglise greque à Silivrie [**206 bis].
 Esquisse de Ponto-picalo.

NB. Ce ne sont encore là que les principaleaux dessins que j'ai fait, car il me reste encore une quantité des ébauches donc je ne puis faire le catalogue ici.

JOHANN CHRISTIAN KAMSETZERS KUNSTREISEN IN DEN JAHREN 1776—77 und 1780—82

(Zusammenfassung).

J. Chr. Kamsetzer, geboren 1753 in Dresden, an der dortigen Akademie als Zeichner und Architekt ausgebildet, seit 1773 im Dienste Stanisław Augusts in Warschau¹, wurde von diesem kunstliebenden König zwei Mal wegen Bereicherung seines künstlerischen Wissens ins Ausland geschickt.

I

Im Jahre 1776 ging eine polnische Gesandtschaft zwecks Anbahnung freundschaftlicher Beziehungen mit der Ottomanischen Pforte nach Konstantinopel. An ihrer Spitze stand der Kammerherr K. Boscamp-Lasopolski als Internuntius und bevollmächtigter Minister der Republik mit einem zahlreichen, repräsentativen Gefolge. Ihn begleitete Generalmajor Baron K. E. F. Coccei, Kommandant der Krongarden. Kamsetzer wurde dieser Gesandtschaft beigegeben, um die Ereignisse auf der Reise und am Ziel zu illustrieren, die Pläne von besonders interessanten Bauten aufzunehmen und Eindrücke, welche seine Schöpferkraft anregen sollten, festzuhalten. Die Reise des Künstlers dauerte vom November 1776 bis Dezember 1777.

Eine beträchtliche Menge von Archivmaterial und von Zeichnungen Kamsetzers geben uns die Möglichkeit diese Reise in ihren Hauptabschnitten zu verfolgen. Von den Skizzen, die als Anlagen mit den diplomatischen Depeschen Boscamps nach Warschau gesandt wurden (Handschriften: Hauptarchiv Warschau, Czartoryski-Museum Krakau²), haben sich folgende erhalten: der Zug der Gesandtschaft bei Kamieniec Podolski, der Dnjestr-Übergang bei Chocim (Abb. 1), der Einzug in die moldauische Hospodaren-Residenz zu Jassy und der Einzug in die Sultanstadt (Abb. 2). Vom 12 Februar an weilte der Künstler in Konstantinopel. Hier entstanden, ausser den Darstellungen der feierlichen Audienzen beim Grossvesir (Abb. 3) und beim Sultan, viele Zeichnungen von Merkwürdigkeiten der

¹ Warszawa. ² Kraków.

Stadt und ihrer Umgebung. Im Frühjahr bereiste Kamsetzer als Begleiter Coccei's die Küste Kleinasiens, Griechenlands und den Archipelag und trat Ende Juli den Heimweg an. Einer besonderen Instruktion gemäss sollte er einen Umweg über die Krim machen, aber die Überquerung des Schwarzen Meeres misslang wiederholt; nach mehrwöchigen Irrfahrten sah er sich gezwungen über den Balkan nach Polen zurückzukehren. Bei der Abreise aus der Türkei verfasste Kamsetzer ein Verzeichnis seiner künstlerischen Arbeiten (Vollständiger Abdruck s. o., S. 205—206).

Ein grosser Teil der Ergebnisse dieser Reise ist in der graphischen Sammlung Stanisław Augusts in der Universitätsbibliothek zu Warschau erhalten. Hier sieht man die für den König angefertigten architektonischen Aufnahmen der Moschee Aja Sophia, sodann auf der Mehrzahl der Blätter Ruinen von antiken Bauwerken, oftmals unter starker Berücksichtigung der sie umgebenden Landschaft; es finden sich auch byzantinische und türkische Baudenkmäler vor. Manchmal ist der Vordergrund durch das Meer eingenommen, manchmal wird die Natur selbst zum Gegenstand des Bildes, das gewöhnlich mit Bister oder Tusche laviert ist.

Ähnlich den Künstlern, die damals den Orient bereisten, zeigt auch Kamsetzer ein Interesse an Typen und Volkstrachten und stellt diese in seinen Aquarellen dar. Mit ihren Besonderheiten sind folgende Ortschaften vertreten: Konstantinopel (Abb. 8, 9), Burgas, Silivri (Abb. 6), Gallipoli, die Dardanellen, Troja (Abb. 5), Smyrna, Ephesos, Scalanova, die Insel Antiparos, Athen, das Kap Kolonnäs (Sunion) und Amastro am Schwarzen Meer. An Ethnographischem sieht man Frauentrachten, vorwiegend der Eingeborenen vom Archipelag (Abb. 7). Einige Zeichnungen sind dokumentale Beiträge für die Topographie und den Zustand der Denkmäler, wie z. B. in Athen das »choragische Monument« des Lysikrates, das damals noch in das Kapuzinerhospiz (Abb. 4) eingezwängt war.

In der Nationalbibliothek zu Warschau befindet sich eine aus den Sammlungen im Schloss zu Wilanów stammende Ansicht der Serailspitze in Sтамбуl; eine kostbare kolorierte Variante davon befindet sich im Privatbesitz zu Warschau. Dieses zweite Exemplar überreichte Kamsetzer dem König zu seinem Namenstag im Jahre 1779. Es ist das typische Beispiel einer effektvollen Vedutte, von einer Staffage belebt, durch deren Originalität und Feinheit der Künstler sich stets auszeichnet. Eine andere Aquarellzeichnung, eine Ansicht von Yedi Kule mit dem Goldenen Tor, befindet sich in der reichen Sammlung Kamsetzer'scher Blätter im Nationalmuseum zu Krakau.

Nicht alle Zeichnungen von dieser wie von der folgenden Reise wurden nach Warschau geschickt oder mitgebracht; einzelne, und zwar die am sorgfältigsten ausgeführten, arbeitete der Künstler nach Skizzen in Warschau selbst.

Die Zeichenblätter von Kamsetzers Reise lassen sich in gewissem Masse mit den Illustrationen des zeitgenössischen Werkes: »Voyage pittoresque de la Grèce«, das auf Veranlassung des Grafen Choiseul-Gouffier entstand, vergleichen. Die Früchte der Arbeit Kamsetzers berechnen dazu, ihn zu den Malern der Ruinen von Hellas und der Türkei zu zählen, wie es seine Zeitgenossen J.-B. Hilair und andere »Bosphorusmaler« und »Levantemaler« waren.

II

Drei Jahre nach dieser Orientfahrt bereiste Kamsetzer, diesmal selbständig, im Auftrage des Königs die Länder Süd- und Westeuropas. Er war in Wien (Abb. 10), darauf in Italien; nach Italien kam er über das Etschtal und fuhr über Verona, Vicenza, Padua (Abb. 12), Venedig, Ferrara, Bologna, Rimini, Ancona (Abb. 11), Foligno und Terni nach Rom. Nach zwei Ausflügen in den Süden (einmal nach Neapel, dann nach Sizilien und Malta) verliess er über Florenz, Pisa, Genua, Piacenza, Parma, Mailand und vermutlich Turin das Land. Weiterhin weilte er in Paris und London und kehrte über Holland, Dresden und Berlin zurück. Er hatte Warschau am 12. April 1780 verlassen und kam im Januar 1783 heim. Die längste Zeit verweilte er in Rom (über neun Monate) und in Paris (über ein halbes Jahr), kürzer in England (nicht ganz zwei Monate).

Über diese neue Reise sind wir gut unterrichtet und zwar durch die brieflichen Berichte, die Kamsetzer in französischer Sprache dem Fürsprecher der Reise, dem Maler Marcello Bacciarelli, erstattete, mit der Absicht, ihren Inhalt den königlichen Mäzen erfahren zu lassen. Sie befinden sich, mitsamt dem Bruchstück der die letzten Erlebnisse der türkischen Reise betreffenden Korrespondenz, in der Universitätsbibliothek zu Warschau.

Die Aufgaben des Unternehmens, reichhaltiger infolge der längeren Zeitspanne und des grösseren Gebietes, bestanden in dem genaueren Studium von Bauwerken und Gartenanlagen, dem Sammeln von Ornamentmustern, der Übermittlung der vom König verlangten

Palastpläne, dem Auffinden von leicht erhältlichen Kunstneugigkeiten, der Verfolgung von Festen und Schauspielen sowie in landeskundlichen Ausflügen. Das Verhältnis Kamsetzers zur Antike äussert sich in enthusiastischer Beobachtung und starkem, bis zu Vermessungen sich steigerndem Forschungseifer (wie z. B. bei den Tempelruinen in Paestum und auf Sizilien), sein Verhältnis zur neueren und zeitgenössischen Baukunst in der Verherrlichung der Klassizisten, vor allem Palladios, in der Erklärung Vanvitellis zum besten italienischen Architekten des Jahrhunderts, in der Herabsetzung der St. Peterskirche in Rom gegenüber der St. Paulskathedrale in London und in der Geringschätzung des »alten französischen Geschmacks« (Rokoko). Die Welt der Kunst erweiterte sich für Kamsetzer durch Anknüpfung der Bekanntschaften mit Künstlern in Wien, Venedig (Temanza), Rom (Fr. Piranesi) und Paris (Roslin u. a. m.). Die Briefe des Künstlers enthalten ausserdem Erwähnungen anderer Personen und damaliger Ereignisse und spiegeln viele Geisteszüge und Erlebnisse aus dem täglichen Leben wieder. Eines besonderen Hinweises bedarf der Bericht über eine Ätnabesteigung. Unter den veröffentlichten oder in Manuskripten vorliegenden Beschreibungen der Reisen, die im XVIII. Jahrhundert aus dem Osten Europas nach Italien, Frankreich usw. gemacht wurden, fällt der Briefwechsel Kamsetzer-Bacciarelli durch die stärkste Beachtung der besuchten Kunstwerke und Kunstfragen im Allgemeinen auf.

Die Mehrzahl der Zeichnungen von dieser zweiten Reise ist im Nationalmuseum zu Krakau festgestellt worden (ca 80 Blatt). Sie bilden die Ausbeute des Aufenthalts in Rom und seiner näheren und weiteren Umgebung (Abb. 13—18, 21—24), in Süditalien und Sizilien (Abb. 19). Andere befinden sich in der Sammlung der Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften in Posen¹, im Nationalmuseum zu Warschau, im Kupferstichkabinett der Universitätsbibliothek in Warschau, sowie im Lande verstreut in Privathänden. Kürzlich kamen zwei kleine Skizzenbücher, die eine Lücke in der italienischen Reiseroute ausfüllen, zum Vorschein.

Den Inhalt der Arbeiten Kamsetzers bilden meist die in den besuchten Orten gesehene Besonderheiten der Kunst, Kultur oder Natur, vedutten- oder genreartig erfasst, in Tusche oder Bister, manchmal in Aquarell gearbeitet, wie die Ansicht des Rundtempels in Tivoli (Abb. 13) oder die Feuerwerksarchitektur zum Dauphin-Geburtstag (beide in der Universitätsbibliothek zu Warschau). Das Zeugnis einer im Briefen beschriebenen besonders umständlichen Arbeit bilden die in derselben Sammlung sich befindenden Aquarellaufnahmen des Palais der Mme de la Reynière in Paris (Abb. 20). Aus rein architektonischem Interesse entstanden die von Originalplänen gewonnenen Kopien der Maria-Maddalena-Kirche zu Venedig und die Aufnahmen des Tempels zu Tivoli (im Privatbesitz in Warschau).

Die ausländischen Zeichnungen Kamsetzers und seine Reiseberichte ergänzen und erklären sich gegenseitig. Dadurch erscheinen die Erlebnisse des begabten, empfindlichen und gut geschulten Künstlers ungewöhnlich plastisch und es wächst das Verständnis für diesen Architekten, in welchem der Zeichner Überhand nahm. Mag er sich nun an die damaligen Maler der orientalischen und italienischen Naturschönheiten anlehnen oder architektonische Motive nach Art Piranesis interpretieren und behandeln (Abb. 25), ist er doch nicht weniger interessant wie als anmutiger Raumkünstler in seinen Entwürfen für Warschauer Bauten, besonders für das Schloss und das Łazienki-Palais. Seine klassizistische Einstellung dürfte durch seine Reisen eine Stärkung erfahren haben.

Kamsetzer gehörte während seines weiteren Aufenthalts in Polen, bis zu dem im Jahre 1795 in Warschau erfolgten Tode, zu den führenden Vertretern des Klassizismus.

¹ Poznań.

wykazująca wspólne z nim cechy w miękkim modelunku dłoni i w światłocieniowej draperji płaszczu, z której partja grubych fałdów sprzodu figury z fałdem przekątnym, zakończonym na podstawie przy prawej stopie Madonny, jest jakby odwróceniem analogicznej partji fałdów u Madonny wrocławskiej. Cechy te mogłyby wskazywać nawet na osobę jednego snycerza, odnośnie do którego możnaby przyjąć — sądząc właśnie po stylu szat obu rzeźb i po typie głowy Madonny wrocławskiej, o bardzo wydłużonych i nieco przymkniętych oczach —, że wyszedł z wrocławskiego warsztatu »Mistrza Ukrzyżowania« z kaplicy Dumlosego. Pewnej podstawy temu przypuszczeniu mogłoby bowiem dostarczyć porównanie naszej Madonny z dziełami przypisywanemi temu mistrzowi, a przede wszystkim zestawienie naszego posągu z figurą św. Barbary, również w powyższej kaplicy w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu z czasu około roku 1420¹.

Co się tyczy pierwotnego miejsca przeznaczenia Madonny wrocławskiej, możnaby przyjąć, że od początku swego istnienia znajdowała się w głównym ołtarzu tamtejszego kościoła; pierwotnie bowiem posąg ten był traktowany jako ołtarzowa półrzeźba, jak świadczą o tem gładko zheblowane profile wzdłuż całej figury i wbity odtyłu w wydrążoną głowę Madonny hak w kształcie ucha, służący do zawieszenia w ołtarzu. Przypuszczenie to wydaje się jeszcze potwierdzać wizytacja kościoła z roku 1618, wspominająca o jakiejś rzeźbie Matki Boskiej z Dzieciątkiem, umieszczonej w pośrodku wielkiego ołtarza².

Pod względem artystycznym posąg Madonny wrocławskiej — mimo przemalowania szat i rąk obu figur — przedstawia wartość nieprzeciętną, zwłaszcza w odniesieniu do niezwykle subtelnego wyrazu Jej twarzy i Jej pierwotnej polichromji, tak rzadko spotykanej wśród zachowanych zabytków ówczesnej rzeźby polskiej.

SPRAWOZDANIA Z POSIEDZEŃ ZA ROK 1934

Posiedzenie z dnia 18 stycznia 1934.

Czł. Tadeusz Mańkowski przedstawił komunikat p. t. *Marmury dębnickie za Stanisława Augusta*.

W swoich planowo przemyślanych rządach artystycznych sięgnął Stanisław August do podstaw, na których rozwój sztuki miał oprzeć. O ile chodziło o rzeźbę, trzeba było mieć do rozporządzenia marmur, potrzebny zresztą także i do zamierzonych budowli. Lecz gdy wykładanie niekiedy ścian i podłóg, obrabianie marmurowych kolumn czy podstaw pod posągi i t. p. nie wymagało najtwardszego marmuru, najlepszych gatunków, tak że można było zadowolić się różnej barwy marmurem z łomów krajowych, to do posągów potrzebny był twardy marmur biały, którego w Polsce nie było można znaleźć.

Zapewniono sobie zatem dostawę najlepszego włoskiego marmuru z łomów w Carrarze. Brat zatrudnionego przez króla w Warszawie rzeźbiarza Giovachina Stagiiego, Pietro Stagi, rzeźbiarz zamieszkały w Carrarze lub w Livorno, najczęściej załatwiał udzielane mu z Warszawy w tym kierunku zlecenia. Za dostarczony marmur, który, załadowany na okręty w porcie Livorno, płynął do Gdańska lub Hamburga, rachunki pieniężne załatwiał imieniem króla dom bankowy Blanca w Warszawie przez bankiera w Livornie, Henryka Holtza³. Wogóle stosunki między Warszawą a Livornem i Carrarą były ożywione zwłaszcza w latach 1783—1793, jak świadczą o tem także sprowadzane stamtąd rzeźby⁴, nietylko sam materiał w nieobrobionych marmurach.

W Warszawie marmury sprowadzane z Włoch złożone były bądźto w małym teatrze w Łazienkach, bądź też w Zamku na terenie przed pracownią rzeźbiarską, a częściowo także w piwnicach zamkowych. Bloki marmuru, przeznaczone do obrobienia, przenoszono z tych składów do pracowni rzeźbiarzy na Zamku. Ze sporządzanych w różnych czasach zestawień i rejestrów bloków marmurowych, a zwłaszcza z najbardziej szczegółowego z roku 1795, widzimy, że były to wielkie kwadry (*carreaux*), bądź płaskie cokoły (*socles*) przeważnie białego, rzadziej czarnego marmuru włoskiego, przeznaczone dla celów budowlanych, lub też bloki, z których wykute miały być posągi (*bloc de marbre statuaire de Carrara*), t. zw. kupony (*coupons*) o kształtach trójkątnych, nieregularnych i t. p.⁵.

¹ Braune H. u. Wiese E., *Schlesische Malerei und Plastik des Mittelalters. Kritischer Katalog der Ausstellung in Breslau 1926*, Leipzig, fig. 41 i p. 26. ² Wiśniewski J., ks., *Monografia dekanatu miechowskiego*, Radom 1917, p. 252. ³ AJ. (archiwum hr. Potockich w Jabłonie) rkps 820. ⁴ AJ. 384, Sz. VII, Litt. K, nr 476 oraz AJ. 820. ⁵ AJ. *Catalogue des ouvrages en marbre, plâtre, terre cuite, appartenant à Sa Maj. le Roi 1795*.

Krajowego marmuru różnych barw poszukiwano w różnych stronach Polski. Zadaniem tem obarczał król przyrodników. Lecz także architekt Fontana, wysłany w r. 1783 do Krakowa, otrzymał od króla zlecenie zbadania po drodze kamieniołomów w Kunowie i Drzewicy, a następnie w Czernej i w Tęczynie. Chodziło zarówno o znalezienie najlepszego wapna i gipsu i najtańszego sposobu ich eksploatacji i transportu, jak i o marmur *pour les socles, gaines, tables, cheminées etc. etc.*, jak pisał Stanisław August w swym rozkazie z 30 października 1783¹. Szukano marmurów również i w okolicy Lublina, jak tego dowodem między innymi jest także *Notte des marbres aportées de Lublin 15 Août 1786*².

W rezultacie badań i poszukiwań Fontany próbowano w pewnej, zdaje się nieznacznej mierze, sprowadzania materiałów z kamieniołomów w Kunowie, gdzie wydobywano czerwony i zielony marmur³. Jednak na większą skalę eksploatowano marmur i sprowadzano go do Warszawy tylko z Dębника. W tym celu wydzierżawiono łomy w Dębniku, na terenie należącym do klasztoru karmelitów bosych w Czernej pod Krakowem. W Dębniku była wielka różnorodność marmuru; zbiór *Echantillons des marbres de Cracovie*, przechowywanych w pracowni rzeźbiarskiej na Zamku w Warszawie, wykazywał 70 różnych próbek w małych kawałkach. W Dębniku zatem koło Czernej prowadzona była przez szereg lat eksploatacja marmuru przede wszystkim z myślą o pokryciu zapotrzebowania budowli królewskich w Warszawie⁴.

Oparcie w tym kierunku o łomy marmuru w Dębniku nastąpiło stosunkowo późno, bo dopiero w r. 1787, jednak zorganizowania t. zw. »fabryki marmurów« dokonano rychło. Przyczyniła się do tego zapewne osobista bytność w tym roku króla w Krakowie i zwiedzenie przez niego Dębника. Naczelnym nadzór nad całością produkcji powierzony został ks. Sebastjanowi Sierakowskiemu, kustoszowi koronnemu, późniejszemu autorowi wydane go w r. 1812 w Krakowie dzieła p. t. »Architektura obejmująca wszelki gatunek murowania i budowania«. Nie kto inny też, jak sam Sierakowski jako »pełnomocny plenipotent J. K. Mci Gór marmurowych« zawierał z reguły umowy pisemne o wykonanie większych pomników i dzieł, zamawianych w fabryce dębnickiej przez osoby prywatne.

Pracownikami fabryki byli przeważnie Włosi. Dzielono ich na kamieniarzy (*tailleurs de pierres*) i na polerujących kamienie, zwanych po francusku *lustrateurs*. Pierwszym z włoskich fachowców, sprowadzonych do fabryki, był *capo maestro* Domenico Schianta z płacą miesięczną 25 złp. Później przybyli inni, jak Odoardo Gilli z płacą 20 złp. i Leonardo Galli z płacą 15 złp. Prawdopodobnie wszyscy ci Włosi pracowali przedtem w Carrarze. W Livorno też zawarto w roku 1789 umowę z Gallim. Prócz Włochów spotykamy wśród tego zespołu fachowców kamieniarskich Polaka, magistrą M. Maciejowskiego z wysoką płacą 4 dukatów miesięcznie. Administracyjnym funkcjonariuszem z tytułem kontrolera był Niemiec, C. Müller. Skład pracowników nie zmieniał się przez szereg lat istnienia fabryki.

Prawie odrazu, począwszy od r. 1787, tempo robót w fabryce dębnickiej było żywe. Jeszcze przy końcu jej istnienia, w r. 1794, wykazy, przesyłane co jakiś czas do Warszawy, stwierdzają, że pracowało w niej wówczas 19 obrabiających marmur kamieniarzy i 12 robotników, zajętych polerowaniem marmuru.

Na pierwszym planie wśród zadań fabryki było dostarczanie marmurów do Warszawy dla potrzeb budowli królewskich. Sala marmurowa w Zamku, wielka sala assamblowa tamże, rotunda w Łazienkach i inne budowle, w których wnętrzach użyto marmurów, zdobył przeważnie marmur z Dębника. W Warszawie magazynowano go przy budowie Łazienek na gruncie pobliskim, nazwanym od osoby kontrolera magazynu nazwiskiem Kahle (*sur la place dite Kahle*).

¹ Bibl. Uniw. Warsz., rkps 198, A. 6. ² Arch. Główne Warsz., rkps 368, k. 28 (zbiór Popielów). ³ Bibl. Uniw. Warsz., rkps 198 A. List St. Aug. do Bacciarellego z Białegostoku 6. VI. 1793, w którym mowa o »pierres de Zakrzewski«, których nadesłania z Kunowa król oczekiwał. Zob. także Słownik geogr., IV, p. 880 o łomach marmurowych w Kunowie. ⁴ Materiały rękopiśmienne, dotyczące fabryki w Dębniku znajdują się przeważnie w archiwum w Jabłonie. Są to: AJ. Szafa VII, Litt. O, nr 419 fasc. zatytułowany: Od 1787 do 1794 Kontrakty, listy i różne papiery do fabryk marmurowych regulujące się. AJ. (823) Szafa III, Litt. H, nr 4, 1793 Raports de la fabrique des marbres à Dębnik. AJ. (790) Szafa VI, Litt. A, nr 429, 1787 Papiery, listy, kontrakty do fabryki marmurów w Dębniku regulujące się. AJ. (826) Szafa VI, Litt. J, nr 388, Od 1792 do 1795, Bacciarelli pere. AJ. (593) i zawarty w tym fascykule »Protocol fait à Varsovie le 1er Mai 1809« (Art. 13), tudzież rachunki (les comptes, papiers, documents, lettres et quittances) oddane przez Bacciarellego Kłossowskiemu. Z literatury przedmiotu zob.: Carosi J. P., Reisen durch verschiedene polnische Provinzen mineralischen und anderen Inhalts, I, Leipzig 1781, p. 56; Łabęcki H., Górnictwo w Polsce, I, Warszawa 1841; Grabowski A., Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic, Kraków 1822, p. 497; Korzon T., Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (wyd. 2), Warszawa 1897, pp. 242—243.

Prócz tego jednak w Warszawie i w Krakowie istniały sklepy z wyrobami marmurowymi z Dębника¹. W Warszawie sklepem tym kierował Ludwik Hampel. Sprzedawano tam mniejsze naogół przedmioty marmurowe, znajdujące chętnych nabywców, dekoracyjne wazy, płaskie czary, małe obeliski i t. p.; z większych zaś — kominki, płyty na kamienie grobowcowe, w różnej barwy marmurze wyrobione i polerowane. Z tych czasów podziśdzień w niejednym domu w Polsce przechowuje się wyroby marmurowe o charakterystycznych formach epoki klasycyzmu, często naśladowujące naczynia i przedmioty sztuki antycznej.

O umiłowaniu współczesnym wyrobów z marmuru świadczy przykładowo fakt, że Stanisław August posiadał zastawę marmurową »do desseru« na stół, wpisaną do inwentarza »cukierni zamkowej«², prowadzonej odrębnie od kuchni dworskiej. Zastawa ta składała się z podstawy o pięciu sztukach »platów z gradusami«, na których ustawiana była minjaturowa budowla w kształcie rotundy o 18 kolumnach z kapitelami z brązu. W tej jakoby antycznej rotundzie stał ołtarz i posążek jakiegoś bóstwa. Rotundę stawiano na środku stołu, po bokach zaś osobno cztery minjaturowe wyobrażenia ruin antycznych, jak się wyraża inwentarz »rudery z kolonadów«.

Inną zastawę stołu królewskiego zdaje się stanowić rotunda o architekturze tokańskiej z marmuru żółtego i białego, o sześciu kolumnach z marmuru czerwonego i kapitelach brązowych. Rotunda ta miała wysokości cali 12. Dokoła niej stawiano 12 lwów z czerwonego marmuru, mających na głowach żółędzie z brązu, oraz 66 sztuk balustrady również z czerwonego marmuru, łączonej ze sobą łańcuszkami.

Inwentarz »cukierni zamkowej« mówi nadto o kolumnach z alabastru na podstawach z gradusami i o figurach brązowych na kolumnach. Te marmurowe zastawy stołu królewskiego świadczą dobitnie o współczesnym umiłowaniu naśladownictwa antyku, o predylekcji do antycznej architektury, predylekcji tak charakterystycznej dla epoki klasycyzmu w drugiej połowie XVIII wieku.

Nie wiemy, czy te królewskie zastawy z marmuru były wyrobami z Dębника. Stwierdzają one jednak różnorodność zastosowania marmuru w epoce stanisławowskiej. Marmur zdaje się w czasach klasycyzmu konkurować skutecznie nawet z porcelaną, która święciła triumfy w epoce rokoka.

Drobna sklepowa sprzedaż wyrobów z marmurów dębnickich przyczyniała się niemało do rozpowszechniania w szerokich sferach gustu klasycyzmu. Można powiedzieć, że fabryka dębnicka do pewnego stopnia spełniała w czasach stanisławowskich podobną rolę, jak belwiderska fabryka fajansów. Wytwarzała przedmioty przemysłu artystycznego, rozchodzące się szeroko w społeczeństwie, wpływające na jego gust oraz na poczucie form plastycznych.

Od tych mniejszych rozmiarów, jednak szeroko rozpowszechnianych wyrobów z marmuru ważniejsze dla fabryki samej były zamówienia, nadchodzące do »Gór marmurowych« w Dębniku od osób prywatnych, a dotyczące większych przedmiotów. W dniu 20 września 1788 r., a więc już w niedługim stosunkowo czasie po powstaniu fabryki, ks. Sebastian Sierakowski spisuje z ks. Franciszkiem Potkańskim, kanonikiem krakowskim, umowę o dostarczenie sześciu epitafjów dla katedry krakowskiej »podług abrysów« z marmuru czarnego, polerowanego, z ustawieniem, za cenę razem 11340 złp.

Pracownicy fabryki musieli uchodzić za dobrych fachowców, skoro powierzano im do »formowania« i polerowania brane także skądinąd marmury. I tak ks. marszałkowa Lubomirska pod datą 6 października 1788 zawarła z fabryką dębnicką umowę o wykonanie w pałacu w Wilanowie posadzki z marmuru bliżej nieznanego nam pochodzenia, jednak nie dębnickiego.

Do najpoważniejszych prac fabryki należało wykonanie do katedry krakowskiej nagrobka biskupa Sołtyka, z marmuru czarnego, który w kontrakcie z 26 września 1789 r. określono nazwą *bresciato*. W treści umowy, zawartej przez Sierakowskiego, zobowiązywała się fabryka nie tylko wykonać cokół, trumnę i inne części pomnika, lecz dostarczyć także marmur dla rzeźbiarza do wykonania rzeźb i całość następnie ustawić w katedrze. Koszt pomnika, nie licząc rzeźby figur, wyniósł 19000 złp.³

¹ AJ. Szafa VII, Litt. O, nr 419, Cztery księgi »Livre contenant la specification de tous les marbres envoyés de la fabrique de Dembnik avec la vente de ces marbres dans le magasin de Varsovie pour les années 1791—1793«. ² AJ. (844) Specyfikacja różnych do desseru służących Marmorów, pozostałych po śp. Królu Polskim, które dotąd znajdują się w Cukierni Zamkowej (z 2 Aprila 1800), zestawiona przez Jana Richtera. ³ Sprawa postawienia tego pomnika posiada swoją historję. Jeszcze 13 kwietnia 1774 r. pisał biskup Kajetan Sołtyk z Kaługi do ks. Józefa Olechowskiego: »Obrałem przy chórze kaplicę na pochowanie grzesznego ciała mego i przeniesienie do miejsc ciał śp. ojca i matki mojej. Sprowadziłem z Warszawy Merliniego architekta, wziął dymensję wszystkiego i według mojej dyspozycji

W przeglądzie kontraktów, wśród których przeważają umowy o wykonanie nagrobków, zwanych zazwyczaj pompatycznie mauzoleami, staje nam przed oczyma najczęstszy podówczas typ kompozycji nagrobka w stylu klasycystycznym. Jest to zazwyczaj urna, na czarnym cokole postawiona, czasem czarna trumna marmurowa z symboliczną obok niej postacią niewiasty płaczącej i t. p. Taki był nagrobek któregoś z Lanckorońskich, dostarczony w r. 1789 do Wodzisławia wraz »z postawieniem struktury«, i inne nagrobki, opisywane w treści umów, zawieranych z różnymi osobami przez ks. Sierakowskiego.

Ponadto z rachunków wynika, że fabryka dębnicka wyrabiała także z marmuru żydowskie stele nagrobkowe, nazywane w zapiskach *mausolées juif*, następnie nieznanie nam bliżej *tables de Lithuanie*, wreszcie kolumny z piedestałami i bez piedestałów, z marmuru zielonego, czarnego, czerwonego, wazy marmurowe i porfirowe, stoły i t. p.

Mimo tych różnorodnych zamówień fabryka pod względem finansowym nie opłacała się. Z początku jej istnienia, w okresie czasu od października 1787 do końca października 1790, włożył Stanisław August gotówką 76253 złp. W r. 1791 dał król ze swej szkatuły *pour les maitres italiens* 3240 złp., do administracji fabryki za pośrednictwem kapitana Benoë, który w Krakowie prowadził rachunki królewskich wydatków, dopłacił 21600 złp, oraz pokrył czynsz roczny w kwocie 4000 złp, należny klasztorowi karmelitów w Czernej. Roczny przychód ze sprzedaży wyrobów marmurowych w tym samym czasie wyniósł w r. 1791 tylko 8603 złp. Podobne cyfry wykazują rachunki z innych lat.

Toteż po katastrofie rozbiorów, gdy nie stało dopłat ze szkatuły króla, fabryka musiała ulec likwidacji. Decyzja o tem zapadła jesienią 1794 r. Rola likwidatora przypadła ks. Sierakowskiemu. Trzeba było rozwiązać umowy ze sprowadzonymi z Włoch pracownikami Schiantą, Gillim i Gallim, zapłacić im należne w myśl umów koszta drogi powrotnej do ojczyzny. Leonardo Galli otrzymał przytem poświadczenie tytułu *primo scarpellino del re di Polonia*¹. Z kontrolerem Müllerem trwały pertraktacje o wypłacenie mu jego zaległości w naturze, t. j. w wyrobach marmurowych. Likwidacja nie ze wszystkim od razu dała się przeprowadzić. Jeszcze w roku 1798 znajdowały się w Dębniku znaczne ilości wyrobionego marmuru niepozbyte. Spisano z nich inwentarz, podobnie zresztą także i ze składu w Krakowie².

Również w Warszawie sklep w mieście z wyrobami marmurowymi został w czerwcu 1795 r. zwinięty, a niesprzedane wyroby przeniesiono do magazynu w Zamku. Stanisław August sam umniejszał zapasy, rozdając różne przedmioty ze składu marmurów. Podarki w kominkach marmurowych otrzymali w tym czasie od króla ks. Józef Poniatowski, generał Gorzeński, Albertrandy.

Pozostały zapas marmurów w Zamku i w Łazienkach został zmarnowany. Po wyjeździe Stanisława Augusta do Grodna pozbawieni płacy dawni urzędnicy dworu królewskiego, przymierający głodem w Warszawie, ratowali się w ten sposób, że wysprzedawali na swój rachunek poszczególne bloki marmuru, surowe i obrobione. Nabywcami po niskich cenach byli kamieniarze i rzeźbiarze Stagi, Kibitz i Hagen. Sprzedane zostały także dłota i inne narzędzia rzeźbiarskie (*outils de fer à l'usage des sculpteurs*).

Reszta marmurów włoskich i krajowych podzieliła los królewskiego mienia artystycznego. Pozbywano je stopniowo w ciągu wielu jeszcze lat trwania likwidacji masy spadkowej Stanisława Augusta, o ile nie zużyto ich przedtem jeszcze częściowo przy wykończaniu pałacu Łazienek.

Fabryka w »Górach marmurowych« w Dębniku nie podniosła się już nigdy więcej do znaczenia, jakie miała w czasach Stanisława Augusta.

W dyskusji dr Dobrzycki zaznacza, że w zbiorach Biblioteki Jagiell. zachowała się

dał abrys do wyreperowania i przyozdobienia tej kaplicy. Według niego przykażesz Pan tę robotę zaraz« (Bibl. Jagiell. rkps 5434). Jednakże wykonawcą grobowca w katedrze krakowskiej był Piotr Aigner, jak to stwierdza jego podpis na pomniku grobowcowym. Na ten trudny do odczytania podpis zwrócił mi uwagę podczas dyskusji p. dr Karol Estreicher. Podpis ten udało mi się odczytać.

¹ Skądinąd jednak wiemy, że Leonardo Galli pozostał w Polsce. Panu drowi Adamowi Bochnakowi zawdzięczam wiadomość o znajdującej się w kościele św. Piotra w Krakowie tablicy z czarnego marmuru, ujętej w rzeźbioną w palmety ramę z piaskowca, z malowanym en grisaille na złotym tle portretykiem, otoczonym wężem, symbolem nieśmiertelności. Napis na tablicy brzmi: LEONARD GALLI | Obywatel Miasta Krakowa | Rodem z Włoch Miasta Rzymu | Który na Nadwornego Rzeźbiarza | Kosztem Jego Królewskiej Mości | Stanisława Augusta Poniatowskiego | do Polski był sprowadzony | i następnie przez Najjaśniejszego | Fryderyka Augusta Króla | Saskiego W. Księcia Warszawskiego Nadwornym | Rzeźbiarzem w dniu 1. Grudnia 1810 r. Mianowany. | Zm. d. 4. Stycznia 1812 r. w wieku życia swego lat 52, | przywiązany syn | JAN NEPOMUCEN GALLI | Rzeźbiarz i Obywatel Miasta Krakowa | Na wieczną pamiętkę w 1848. roku wystawił. ² AJ. Szafa VII, Litt. O, nr 419.

autobiografia Sierakowskiego (rkps 3729, VII), napisana przezeń pod koniec życia (zm. 1824 r.). W rękopisie tym czytamy: »Byłem użyty... od ś. p. Stanisława Augusta, króla polskiego, na zwiedzanie i opisanie gór marmurowych, kamiennych, alabastrowych, porfirowych w województwach krakowskim i sandomierskim. A gdy marmurowe na Czerny wziął tenże ś. p. król w arendę, rząd ich i kierunek tą fabryką mnie polecił. W nadgodę tych usług otrzymałem urząd kustosa koronnego i konsens na koadjutorję biskupstwa łuckiego, do której wojna z Rosją przeszkodziła«. — Król cenił w Sierakowskim wybitnego fachowca w dziedzinie architektury, znając zapewne jego wielkie umiłowanie tej gałęzi sztuki oraz głębokie studia, odbyte jeszcze w młodości, kiedy był członkiem zakonu jezuitów, zarówno krajowe jak zagraniczne. Sierakowski też był oddawna związany bliską przyjaźnią z królem, ze Stanisławem Potockim i innymi wybitnymi postaciami środowiska warszawskiego, co ugruntowane jeszcze zostało w toku prac w łonie Komisji Edukacyjnej. Pewną niejasność wywołują wiadomości Ambr. Grabowskiego, który stale w rękopisach i pracach drukowanych podaje jako dyrektora łomów marmurowych w Dębniku nie Sierakowskiego, lecz Bacciarellego. Zresztą w podobny sposób źródła wymieniają Merliniego jako kierownika restauracji Wawelu przed dwutygodniowym i jedynym pobytom króla w Krakowie w czerwcu 1787 roku, gdy wiadomo, iż architektem, kierującym tą odbudową, był Sierakowski. On też, jak wynika z relacji Naruszewicza, oprowadzał króla z planem w reku po zamku. Król w dniu 20 czerwca odwiedził nawet dom braci Sierakowskich w ul. Grodzkiej (dziś Dowództwo Miasta). Dotąd w domu tym w pokoju na I piętrze istnieje związana z tym faktem ozdobna tablica pamiątkowa z czarnego marmuru dębnickiego.

Co dotyczy »mauzoleów« czyli nagrobków, produkowanych przez fabrykę w Dębniku, to należy zaznaczyć, iż w zachowanych w Bibliotece Jagiell. licznych projektach Sierakowskiego dotrwały w dużej liczbie projekty różnych tego rodzaju pomników w formach neoklasycznych, ze złamanymi kolumnami, urnami, płaczącymi muzami i t. p. Może udałoby się po kościołach prowincjonalnych te pomniki odszukać. Jest wśród nich również projekt pomnika, który Seb. Sierakowski wznosił w katedrze wawelskiej bratu swemu Wacławowi, kanonikowi i proboszczowi krakowskiemu, zmarłemu w 1807 r. Skromny to pomnik z marmuru dębnickiego w kształcie urny na trójnogu, ustawionej na cokole z napisem. Taki sam pomnik stanął później ku pamięci Sebastjana po jego śmierci w r. 1824. Oba te pomniki stoją w północnej nawie katedry, po bokach wejścia do kaplicy Maciejowskich. Co do wspomnianego Franciszka Potkańskiego, to był on przez trzydzieści kilka lat sufraganem krakowskim i na tem stanowisku stale usiłował nadać katedrze formy barokowe, zacierając gdzie się dało ślady stylów dawniejszych. Ono zniósł trzy starożytne kaplice katedralne, św. Mikołaja, Hinczy z Rogowa i górną, związaną z kultem głowy św. Stanisława, tworząc na ich miejscu klatkę schodową do kapitułarza. On również umieszczał w katedrze nowe barokowe obramienia wejść do kaplic i zakrystji, fundował pomniki ściennie zasłużonych prałatów. Wszystkie te prace były wykonane z czarnego marmuru z Dębnika.

Dr Muczowski zwraca uwagę na wzmiankę w aktach kapituły, że autorem pomnika Sołtyka jest Merlini.

Dr Dobrzycki wyraża wątpliwość, aby pomnik biskupa Kajetana Sołtyka miał jakikolwiek związek z Merlinim. Pomnik ten, pretensjonalny i słaby artystycznie, uderza jedynie niezwykłością pomysłu, będącego jakoby zapowiedzią romantyzmu. Na pomniku jest w napisie wymieniony jako fundator ks. Michał Sołtyk (zm. 1814), brataniec biskupa, kanonik i dziekan katedralny, znany kolekcjoner, uczony dyletant, miłośnik sztuki i historii. Być może, iż on sam wykonał projekt pomnika, a w każdym razie on jest autorem treści rzeźb.

Dr Przykowski wspomina, że w łomach dębnickich dochował się zegar słoneczny, będący pamiątką pobytu tamże Stanisława Augusta.

Autor stwierdza, że Bacciarelli był wprawdzie oficjalnym naczelnym dyrektorem budowl, a więc kompetencja jego sięgała także na łomy dębnickie, jednakowoż właściwym i rzeczywistym kierownikiem był tam Sierakowski, który zresztą korespondencję przysyłał na ręce Bacciarellego. — Autor ma wątpliwości co do autorstwa Merliniego odnośnie do pomnika Sołtyka.

Dr Estreicher wspomina, że na pomniku Sołtyka jest podpis z XVIII wieku, jednak trudny do odczytania.

Czł. Pagaczewski nadmienia, że na głównym ołtarzu kościoła karmelitów bosych w Czernej stoi duże cyborjum w kształcie *tempietta*, wykonane z czarnego, dębnickiego marmuru i oznaczone podpisem: Galli.

Czł. Tadeusz Mańkowski przedstawił komunikat p. t. *Perska misa metalowa w katedrze ormiańskiej we Lwowie*. Komunikat ten ukazał się w całości w Roczniku Orientalistycznym, t. IX, Lwów 1934, pp. 165—172 i w osobnej odbitce.

W dyskusji czł. Molè zauważa, że motyw plecionki w dekoracji misy wydaje mu się dziwną kombinacją z dwóch wici. Motyw ten nie występuje w tej interpretacji w późniejszej sztuce perskiej. Typów twarzy postaci nie uważa prof. Molè za aż tak dalece mongolskie, jak to stwierdził autor. Wogóle cała kompozycja figuralna przypomina prof. Molè opublikowaną w jednej z ostatnich rozpraw Tolla tkaninę sasanidzką z Egiptu (być może skopjowaną w Egipcie) ze scenami, których fragmenty poniekąd pokrywają się ze sceną na misie. Dużo wskazuje na to, że misa jest robotą prowincjonalną, powstałą przy silnym oddziaływaniu tradycji.

Ks. doc. dr Kruszyński zwraca uwagę, że wszyscy wojownicy na misie mają miecze proste, których na Wschodzie niema.

Prof. Gąsiorowski stwierdza, że miecze proste występują w Azji zachodniej już w sztuce hetyckiej; to bardzo stara tradycja. Znane są one tam już od połowy 2 tysiąclecia przed Chrystusem. Używali ich również Sasanidzi. Prof. G. powołuje się na kameę w Bibliotece Narodowej w Paryżu, z wyobrażeniem walki Sapora I i Walerjana, na którymto zabytku występuje miecz prosty, oraz na tkaninę z około V wieku po Chr., pochodzącą z Egiptu, na której przedstawiony Abraham dzierży w ręku miecz prosty.

Doc. dr Adam Bochnak przedstawił komunikat p. t. *Dwie puszki srebrne z herbami Wazów w kolegiacie łowickiej*.

Wśród dzieł złotnictwa XVII wieku, przechowywanych w zakrystjach polskich kościołów, wyróżniają się dwa naczynia w skarbcu kolegiaty w Łowiczu, wykute ze srebrnej blachy i w całości w ogniu pozłoczone (fig. 17, 18)¹. Nie różnią się one od siebie ani kształtem, ani wymiarami, ani ornamentacją. Zasadniczą formą tych puszek jest prostopadłościan o kwadratowej podstawie, z którego wyrasta krótka, walcowata szyja, zamknięta dwiema pokrywami. Wierzchnia pokrywa, zaopatrzona w gwint do zakręcania, ma nadto wielkie, łane ucho. Wysokość wynosi 35 cm, bok podstawy 13 cm, objętość zatem blisko 6 litrów. Na podstawie wyryto majuskułą następujący napis: AD VSVM ECCL COLL LOVI AB EMMO AC RD DNO S. R. E. CARDLI MICHAEL RADZIEIOWSKI DONATVM ANO 1702. Nadto na jednym naczyniu, na jego wierzchniej pokrywie czytamy OL CATE, co znaczy *oleum catechumenorum*, na drugim zaś CHR, czyli *chrisma*. A zatem kardynał-primas Radziejowski ofiarował te naczynia kolegiacie łowickiej na przechowywanie w nich olejów świętych. Nie takie jednak było ich pierwotne przeznaczenie i nie kardynał Radziejowski był ich pierwotnym posiadaczem. Naczynia na oleje święte są bez porównania mniejsze od naszych puszek i mają inny kształt, walcowaty², nie zaś czworograniasty. Herby polskolitewskie, złączone z herbem Wazów, ujęte w łańcuch orderu Złotego Runa i nakryte koroną królewską, a widniejące pośrodku dwóch przeciwległych ścian każdego z naszych naczyń, każą daty powstania tych dzieł złotniczych szukać w okresie panowania w Polsce trzech skolei królów z rodu Wazów. Znaczkę złotniczą, wytłoczoną na pokrywach, pozwalają zacieśnić datowanie do czasu rządów Zygmunta III. Jeden z tych znaczków, wyobrażający winne grona, jest miejskim znakiem Augsburga. Drugi, związane z sobą litery GL, odnosi się do tamtejszego złotnika, Jerzego (Georg) Langa. Złotnik ten, urodzony w r. 1575, został mistrzem podobno w osiemastym roku swojego życia, t. j. w r. 1593, urząd starszego w augsburskim cechu złotniczym piastował w r. 1625, zmarł zaś w r. 1632³, tym samym więc, w którym rozstał się z doczesnym światem król Zygmunt III. Styl ornamentacji, zdobiącej ściany puszek łowickich, wskazuje raczej na wcześniejsze niż na późniejsze lata panowania Zygmunta III. Przypatrzmy się jej bliżej. Ośrodek dekoracji pionowych, prostokątnych ścian tworzy bądź herb ujęty w koło, przyozdobione przewlekaniami przez nie spiralami, w następstwie czego ma ono charakter zawijanego kartusza (*Rollwerk*), bądź uskrzydłona główka aniołka o bardzo wysokim czole. Powyżej i poniżej centralnego motywu przypadają wolutowo poskręcane wici, stylizowane anaturalistycznie, tak że gatunku roślin nie można określić. Całości dopełniają pęki owoców, umieszczone poniżej skrzydełek aniołka. Ta ornamentacja, dobrze do płaszczyzny dostosowana i w zupełności ją wypełniająca, rozwija się symetrycznie względem osi pionowej, a na ścianach z herbami także i względem poziomej. Z wyjątkiem plastycznie występujących główek aniołków całość jest kuta bardzo płasko i niemal linearnie. Styl tych starannie i czysto opracowanych ornamentów jest późnorenesansowy. Nie są to już delikatne, lekkie groteski wcześniejszego okresu renesansu, lecz ornamenty grubsze i cięższe, dalekie jednak jeszcze od barokowych ornamentów

¹ Nie natrafiłem nigdzie na wzmiankę o istnieniu tych naczyń. ² Cf. Witte F., *Die liturgischen Geräte und andere Werke der Metallkunst in der Sammlung Schnütgen in Cöln*, Berlin 1913, tabl. 67, i pp. 112—113. Wysokość żadnego z opublikowanych tam naczyń na oleje święte nie przekracza 10,3 cm. ³ Cf. Rosenberg M., *Der Goldschmiede Merkzeichen*, Frankfurt am Main 1911, p. 69.

17–18. Łowicz, kolegjata. Puszki z herbami Wazów.

Fot. A. Bochnak,

t. zw. małżowinowych (*Ohrmuschelstil*) czy chrząstkowych (*Knorpelwerk*). Analogij, a raczej źródła tej ornamentacji możnaby szukać w specjalnym dziale grafiki, a mianowicie w rycinach, wykonywanych jako wzory do dekoracji dzieł przemysłu artystycznego. Z bardzo rozpowszechnionymi rycinami dwóch Niderlandczyków, Florisa i Vredemana de Vriese, ornamenty na naszych puszkach nic wspólnego nie mają. Natomiast zbliżone wici odnajdujemy na projektach Jana Sibmachera, zmarłego w Norymberdze w r. 1611¹. Podobne do łowickich główki widnieją na jednej z rycin tegoż artysty² oraz na rycinie Jerzego Wechtera, również Norymberczyka, z r. 1579³. Nieobca jest podobna ornamentacja także innym dziełom niemieckiego złotnictwa, że wspomnę srebrny kocioł na wodę święconą roboty augsburskiej z roku 1586 w skarbcu katedry w Rottenburgu a. N., przyozdobiony analogicznymi główkami aniołków i pękami owoców⁴, dwa srebrne wazony, wykonane na

¹ Wessely J. E., *Das Ornament und die Kunstindustrie*, II, Berlin 1877, tabl. 140 nr 510, tabl. 141 nr 511, tabl. 143 nr 519. ² *Ibidem*, tabl. 140 nr 510. ³ *Ibidem*, tabl. 156 nr 553. ⁴ Pazaurek G. E., *Alte Goldschmiedearbeiten aus schwäbischen Kirchenschätzen*, Leipzig 1912, tabl. 37 i p. 34.

początku XVII wieku przez Jana Krzysztofa Lehlina w Leutkirch, własność księcia Zeil w Kisslegg, pokryte pokrewną wicią niby roślinną¹, lub relikwiarz augsburski z r. 1624 w Zwiefalten, na którym powracają tak zresztą typowe dla augsburskich wyrobów główki aniołków². Sądząc po stylu, należy puszki łowickie datować na czas około r. 1600. Pozwala na to także i zestawienie ich z jedną z późniejszych prac Langa, a mianowicie z misą z r. 1627³ w kolońskim Muzeum Przemysłu Artystycznego. Styl jej jest późniejszy aniżeli naszych puszek. Plastycznie wykuty na jej otoku ornament t. zw. małżowinowy zgadza się np. ze wzorami Gotfryda Müllera z roku 1621⁴.

Puszki łowickie nie służyły pierwotnie — jak już wspomniałem — do przechowywania olejów świętych, nie były też wogóle naczyniami kościelnymi, lecz świeckimi. Szerokie ich szyje pozwalają domyślać się w nich naczyń na konfitury, gęste płyny, jak miód czy oliwa, lub na korzenie, tak ulubione w staropolskiej kuchni. Są one albo pozostałością zastawy stołowej czy kredensowej Zygmunta III, albo też darem tego króla dla jakiejś wybitnej osobistości. Mam wrażenie, że pierwsza alternatywa jest trafna. Jeżeli tak, to skąd znalazły się w posiadaniu kardynała Radziejewskiego? Kolejne jego życia pozwalają na to hipotetycznie odpowiedzieć. Michał Radziejewski, osierocony przez matkę w kilka dni po urodzeniu, a jako jedenastoletni chłopiec opuszczony przez ojca, Hieronima, który jako banita i infamis uciekł z Polski (1652), zawdzięczał wychowanie królowej Marji Ludwice, żonie Jana Kazimierza. Onato, jak sam wspomina w testamencie z roku 1705, przez osiem lat troskliwie się nim opiekowała⁵. Puszki mogłyby być pamiątką tej opieki królowej nad późniejszym kardynałem. Radziejewski widocznie je sobie cenił, skoro ich nie sprzedał tak, jak przed rokiem 1699 sprzedał biskupowi krakowskiemu Janowi Małachowskiemu gobeliny z historją Jakóba⁶, lecz, nie mając bliższej rodziny, wzbogacił niemi u schyłku życia skarbiec związanej ze stolicą prymasowską kolegiaty łowickiej. Jakkolwiek wreszcie było, w każdym razie puszki łowickie świadczą o stosunkach Zygmunta III, który sam złotnictwo po amatorsku uprawiał⁷, z augsburskim środowiskiem tego działu przemysłu artystycznego.

Istnieje jeszcze jedno dzieło złotnictwa augsburskiego, związane z Zygmuntem III, a mianowicie relikwiarz na głowę św. Jacka w krakowskim klasztorze dominikanów. Okazały ten relikwiarz, mający kształt ośmiobocznej puszki z tokańskimi kolumnkami na narożnikach i scenami z Męki Pańskiej na ściankach, uchodzi w klasztorze nietylko za dar, ale nawet za własnoręczną robotę Zygmunta III⁸. Tradycji o królewskim autorstwie przeczy jednak opis zabytku w starym, w roku 1649 spisany inwentarz skarbcia klasztorowego⁹. Czytamy tam: »Głowa S. Jacka... w tece srebrnej złocistej, pięknej auszpurskiej roboty, od świętobliwego króla Zygmunta Trzeciego ex voto po zwyciężonej Moskwie i wziętym Smoleńsku darowanej, włożona. Przy której u spodku ośm aniołków z herbami na tabliczkach, ale jednemu aniołkowi ułamane skrzydełko jest w schowaniu«. Wiadomości te, zanotowane (może nawet na podstawie dawniejszego inwentarza) w lat 38 po zdobyciu Smoleńska (1611), są zupełnie wiarygodne. Styl relikwiarza zgadza się zarówno z datą zdo-

¹ Pazaurek G. J., *Alte Goldschmiedearbeiten aus schwäbischen Kirchenschätzen*, Leipzig 1912, tabl. 37 i p. 34. ² Ibidem, tabl. 41 i p. 36. ³ Lüer H. und Creutz M., *Geschichte der Metallkunst*, II, Stuttgart 1909, fig. 280. ⁴ Jessen P., *Der Ornamentstich*, Berlin 1920, fig. 90. ⁵ Bużeński S., *Zywoty arcybiskupów gnieźnieńskich*, IV, Wilno 1860, p. 235. ⁶ Polkowski I. ks., *Gobeliny z katedry krakowskiej na Wawelu*, Kraków 1880, objaśnienie p. 5. ⁷ Jego roboty puszka na komunikanty znajduje się w warszawskim kościele reformatów. Cf. Przedziecki A. i Rastawiecki E., *Wzory sztuki średniowiecznej i z epoki odrodzenia po koniec wieku XVII w dawnej Polsce*, I, Warszawa—Paryż 1853—1855, tabl. Rr. ⁸ *Zabytki sztuki w Polsce*, I, Kraków, kościół i klasztor oo. dominikanów, opracowali Lepszy L. i Tomkowicz S., Kraków 1924, fig. 41 i 42 oraz pp. 53—54. ⁹ *Sprawozdania Komisji do badania Historji Sztuki w Polsce*, VI, Kraków 1900, p. IV. Lepszy L. i Tomkowicz S., o. c., pp. 53—54, przeoczyli najwidoczniej tę wzmiankę w inwentarzu, notując bowiem tradycję klasztorową o wykonaniu relikwiarza przez Zygmunta III, nie wspomnieli, że jest to tradycja mylna. Lechicki C., *Mecenat Zygmunta III i życie umysłowe na jego dworze*, Warszawa 1932, p. 179, wymienił relikwiarz na głowę św. Jacka bez zastrzeżeń jako własnoręczne dzieło króla, nie zacytował jednak źródła tej wiadomości. Również bez podania źródeł wymienił Lechicki szereg innych zachowanych dzieł złotniczych jako własnoręczne utwory Zygmunta III. Spis ten należałoby krytycznie sprawdzić, albowiem w rozdziale książki Lechickiego, zatytułowanym »Zygmunt III wobec sztuki i artystów«, niebrak wiadomości fałszywych, wynikających z oparcia się na przestarzałej literaturze i z nieznamomości literatury nowszej. Tak np. zdaniem autora (o. c. p. 189) posągi, stojące przed kościołem św. Piotra w Krakowie, są dziełem Hieronima Canavesiego, mimo że oddawna już wiadomo, iż dzisiejsze posągi, jako osiemnastowieczne, nie z Canavesim wspólnego mieć nie mogą. Również i tu Lechicki nie podaje, skąd zaczerpnął wiadomość o Canavesim. Zagadkowo też brzmi niewiadomo na czym oparta wiadomość, że »architekt nadworny Trevano sprowadził do Polski swego ziomka, dobrego rzeźbiarza Bartłomieja Ridolfiego« (o. c. p. 213, nota). Wszak Ridolfiego sprowadził Wawrzyniec Spytek Jordan z Melsztyna, zmarły w r. 1568, a więc zgorą trzydzieści lat przed pojawieniem się w Polsce Trevana!

bycia Smoleńska, jak i ze stylem wyrobów augsburskich; np. główki aniołków, wspomniane w inwentarzu, są niemal takie same jak na puszkach łowickich.

Puszki łowickie z czasu około r. 1600, relikwiarz św. Jacka w Krakowie, sprawiony niebawem po roku 1611, dwa niemal takie same obrazki z początku XVII wieku, przedstawiające Wieczernię Pańską: jeden w skarbcu katedry plockiej, ofiarowany w r. 1623 przez żonę Zygmunta III, Konstancję¹, drugi zaś wprawiony w drzewiczki tabernakulum wielkiego ołtarza w katedrze wileńskiej², a darowany przez biskupa Konstantego Kazimierza Brzostowskiego (1686—1722)³, wreszcie hebanowy ołtarzyk z roku 1624, z kutemi w srebrze scenkami z życia Matki Boskiej i Chrystusa, dar podobno królewicza Konstantego Sobieskiego dla kościoła na Jasnej Górze⁴, to — po szesnastowiecznej jeszcze tarczy wróżebnej Jana III w Muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie⁵ — bodaj najstarsze okazy złotnictwa augsburskiego, znajdujące się w Polsce. Późniejsze lata XVII wieku przyniosły ich bez porównania więcej, że przypomnę tylko te, które znajdują się w skarbcu jasnogórskim, a z których część ma pochodzić z daru Michała Wiśniowieckiego i Jana Sobieskiego⁶. W XVII i XVIII w. kościoły nasze wzbogacały się — gdy idzie o import — wyrobami złotników przedewszystkiem augsburskich, podczas gdy w wieku XVI w pierwszym rzędzie Norymberga⁷ zaspokajała wymagania tych ofiarodawców, którzy nie chcieli poprzestać na wytworach złotników krajowych.

Doc. dr Adam Bochnak przedstawił komunikat p. t. *Tabernakulum w kościele niegdyś cysterskim w Jędrzejowie*.

Na głównym ołtarzu cysterskiego niegdyś kościoła w Jędrzejowie⁸ stoi okazałe tabernakulum (fig. 19), wykonane z drzewa w całości obitego miedzią, w ogniu złoconą blachą, a przyozdobione ornamentami kutemi z blachy srebrnej, niepozłacanej. Skomponowane jest

19. Jędrzejów, kościół pocysterski. Tabernakulum.
Fot. A. Bochnak.

¹ Sprawozdania Komisji do badania Historji Sztuki w Polsce, VII, Kraków 1906, pp. CCLVI—CCLIX i fig. 1; że obrazek plocki jest darem królowej Konstancji z r. 1624, stwierdził ponad wszelką wątpliwość Nowowiejski A. J., arcybiskup, Płock, monografia historyczna, wydanie drugie, Płock 1930, p. 367, opierając się na zapisie w Acta Capit. Plocen., VIIIa, f. 394. ² Weber P., Wilna, eine vergessene Kunststätte, Wilna 1917, fig. 112. ³ Zahorski W., Katedra wileńska, Wilno 1904, pp. 66. Na uderzające podobieństwo obrazka wileńskiego do plockiego zwrócił uwagę Kłós J., Wilno, przewodnik krajoznawczy, Wilno 1923, p. 153. ⁴ Turczyński W. S., Przewodnik po skarbcu jasnogórskim, Częstochowa 1926, p. 72 nr 3 oraz fig. 51. ⁵ Świerż S., Wróżebna tarcza Jana Sobieskiego. Sprawozdania Komisji do badania Historji Sztuki w Polsce, VIII, Kraków 1912, pp. CLXXXIII—CXCI. ⁶ Turczyński W. S., o. c., p. 7 nr 1—3, p. 11 nr 10, p. 25 nr 1, p. 38 nr 6, p. 53 nr 3, p. 60 nr 2, p. 74 nr 4. ⁷ W Norymberdze wykonano w roku 1510 pacyfikał, którym Zygmunt I wzbogacił skarbiec na Jasnej Górze (cf. Turczyński W. S., o. c., pp. 30—33, fig. 21), niegdzieindziej też powstały srebrne płaskorzeźby ołtarzyka oraz świeczniki kaplicy Zygmuntońskiej (cf. Komornicki S. S., Kaplica Zygmuntońska w katedrze na Wawelu. Rocznik Krakowski, XXIII, Kraków 1932, pp. 82, 86), norymberski również znaczek widnieje na relikwiarzu z końca pierwszej ćwierci XVI wieku w skarbcu kościoła Marjackiego w Krakowie (cf. Stępowaska K., Relikwiarz Bonerowski w skarbcu kościoła Marjackiego. Sprawozdania Komisji do badania Historji Sztuki w Polsce, VIII, Kraków 1912, pp. CCCCXXXIV—CCCL, fig. 28—31). ⁸ Bochnak A., Rzeźby z XVIII wieku w Kielcach, Jędrzejowie i Zielonkach. Prace Komisji Historji Sztuki, V, Kraków 1930/34, p. L a, fig. 44.

20. Jędrzejów, kościół pocysterski. Pelikan z pisklętami na szczycie tabernakulum.

Fot. A. Bochnak.

umentalnych. Wykonanie pierwszorzędne świadczy o ręce nieprzeciętnego złotnika, który technikę kucia w metalu bardzo dobrze opanował. Pięknym motywem jest gęsto uwite, ażurowe gniazdo z pelikanem i jego pisklętami (fig. 20). Pióra pelikana modelowane są miękko i z poczuciem natury, ale nie małostkowo.

Stan zachowania całości jest dobry, brak jedynie środkowego z trzech pierwotnie piskląt pelikana.

Architektura tabernakulum jest późnobarokowa, natomiast w ornamentacji — wyjąwszy wspomniane już późnobarokowe główki aniołków i muszlę we wnęce, mającą kształt znamieny dla stylu Rejencji, — spotkały się formy rokokowe z formami neoklasycznymi. Rokoko zaznaczyło się już słabo, bo tylko w obramieniu drzwiczek schowka na Najśw. Sakrament i w małych kartuszkach pod i nad nimi (fig. 21). Styl kielicha na drzwiczkach możnaby nazwać przejściowym między rokokiem a neoklasycyzmem. Przeważają i o stylu ornamentacji tabernakulum rozstrzygają motywy neoklasyczne: wstążeczka, która wije się spiralnie koło pręta na bokach wnęki, służącej do ustawiania monstrancji, wielka kokarda ze zwieszającymi się z niej girlandami wawrzynowymi nad wnęką, wianuszki wawrzynowe w tle pomiędzy kolumnami, dalej — na cokole — draperyjki, owale z kokardkami i girlandkami wawrzynu oraz zachodzące na siebie okrągłe tarczki, wreszcie rozetki na drzwiczkach schowka i na fryzie belkowania.

Wnosząc z późnobarokowej architektury oraz z ornamentacji, w której neoklasycyzm wziął już wprawdzie górę nad rokokiem, ale nie zdołał go jeszcze w zupełności przezwyciężyć i wyprzeć, należy przyjąć koniec trzeciej ćwierci XVIII wieku jako najwcześniejszą możliwą datę powstania omawianego dzieła. Styl silnie plastycznej architektury wskazuje na Niemcy jako na miejsce wykonania. Niemiecki też jest styl ornamentacji neoklasycznej, a zwłaszcza dosyć masywnej kokardy z girlandami wawrzynowymi ponad niszą. Francuska ornamentacja w stylu Ludwika XVI odznacza się większą lekkością i drobniejszymi rozmiarami motywów.

Znaczki złotnicze, wybite na srebrnych ozdobach tabernakulum, nie przeczą wnioskowi co do czasu i miejsca powstania tego dzieła, wydobytym na podstawie stylu. Kiść winogron z literą D poniżej — to miejski znaczek augsburski, występujący w zasadzie na

architektonicznie, nakształt bogatego ołtarza czy fasady kościelnej. Na cokole, w którego środkowej części mieści się schowek na puszkę z komunikantami, stoją dwie pary kolumn o attyckich stopach i niby kompozytowych głowicach, ujmujące niszę, zamkniętą bardzo silnie spłaszczonym łukiem i przyozdobioną w górnej części muszlą. Kolumny dźwigają prawidłowe belkowanie, które — podobnie jak cokół pod nimi — załamuje się nad nimi odpowiednio do przekręcenia wewnętrznej ich pary o mniej więcej 45°, a nad środkową wnęką zakreśla w rzucie poziomym prawie półkole. Całość zwieńczono jakby attyką z dwiema parami anielskich główek nad wewnętrzną parą kolumn i z symbolem Eucharystji, pelikanem, który w gnieździe karmi pisklęta, ponad środkową wnęką.

Tabernakulum jędrzejowskie to dzieło o wyższej wartości artystycznej, o formach szlachetnych, a przytem mo-

wyrobach z lat 1739—1741¹, w praktyce jednak używany i później. Dowodzi tego oprócz stylu naszego tabernakulum drugi znaczek na niem widoczny, a mianowicie litery CXS, ujęte w prostokąt, a odnoszące się do Kaspra (Caspar) Ksawerego Stipeldey'a. Został on mistrzem w roku 1766, urzędy w cechu piastował w latach 1782, 1785 i 1792, zmarł zaś po roku 1809³. Sądząc po stylu, należałoby uznać tabernakulum jędrzejowskie za stosunkowo wczesne dzieło tego złotnika². Jest ono zarazem jednym z ostatnich dzieł złotnictwa, które z Augsburga przywieziono do Polski. Trzeci znaczek, półksiężyc obok litery E, to dowód wykupienia tabernakulum w Krakowie w czasie austriackiej kontrybucji w roku 1806⁴.

Posiedzenie z dnia 15 lutego 1934.

Przewodniczący prof. dr Julian Pagaczewski poświęcił wspomnienie pośmiertne ś. p. drowi Adamowi Chmielowi, dyrektorowi Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, członkowi korespondentowi Polskiej Akademji Umiejętności oraz długoletniemu współpracownikowi Komisji Historji Sztuki, zmarłemu dnia 13 lutego 1934 r. Obecni uczcili pamięć zmarłego przez powstanie. Nekrolog ś. p. Chmiela, napisany przez dra Marjana Niwińskiego, ogłoszono w niniejszym tomie Prac Komisji Historji Sztuki.

Dr Tadeusz Dobrowolski streścił swoją pracę p. t. *Gotycka polichromja kościoła w Jędrzejówce na tle problemu malarstwa ściennego na Śląsku*. Praca ta została ogłoszona drukiem w całości w Rocznikach Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku, tom IV—V, i w osobnej oddbitce, Katowice 1934.

Posiedzenie z dnia 15 marca 1934.

Dr Jerzy Szablowski przedstawił pracę p. t. *Późnogotycki tryptyk w kościele parafjalnym w Mikuszowicach*. Praca ta ukaże się w Roczniku Krakowskim, tom XXVI.

W dyskusji prof. Szydłowski zauważył, że jego zdaniem tryptyk mikuszowickiego niepodobna tak dokładnie datować, jak to uczynił autor; sądzi też, że tryptyk nie jest bardziej zaawansowany w kierunku realistycznym, aniżeli tryptyk z r. 1467 w kaplicy Świętokrzyskiej na Wawelu, a nadto, że pożądanę byłoby wciągnięcie do porównania także zabytków malarstwa monumentalnego.

Dr Szablowski odpowiada, że dlatego wyznaczył tryptykowi w Mikuszowicach lata osiemdziesiąte XV w., gdyż pozostaje on w związku stylistycznym nietylko z tryptykiem z r. 1467 na Wawelu, ale wiąże się także z innymi zabytkami malarstwa krakowskiego, którym wyznacza się lata późniejsze, jako czas powstania. Jakkolwiek może kompozycja obrazu środkowego — mimo znacznie większego zaawansowania w kierunku przestrzenności — wykazuje w stosunku do wewnętrznych obrazów tryptyku św. Trójcy w katedrze wawelskiej pewien konserwatyzm, to jednak postacie tego tryptyku odznaczają się o wiele większym naturalizmem niż postacie tryptyku na Wawelu.

Przy sposobności przedstawił dr Szablowski komunikat p. t. *Kościół w Mikuszowicach i jego polichromja*.

Kościół drewniany pod wezwaniem św. Barbary w Mikuszowicach wzniesiony został w r. 1690 ze składek i ofiar publicznych staraniem ks. Urbana Kupiszowskiego, proboszcza łodygowickiego. Budowę wykonał mistrz ciesielski Piotr Piotrowski za zapłatą 430 złotych.

21. Jędrzejów, kościół pocysterski. Drzwiczki tabernakulum.

Fot. A. Bochnak.

¹ Rosenberg M., *Der Goldschmiede Merkzeichen*, Frankfurt am Main 1911, p. 27, nr 183. ² *Ibidem*, p. 194, nr 568. ³ Rosenberg M., o. c., p. 194, wymienia podług katalogów wystaw i t. p. szereg dzieł Stipeldey'a. ⁴ Lepszy L., *Przemysł złotniczy w Polsce*, Kraków 1929, p. 103, nr 112b oraz p. 3.

22. Mikuszowice, kościół parafjalny. Widok od strony wschodniej. Fot. J. Szablowski.

muzycznego. Wykonana jest temperą na podkładzie kredowym. Ściany nawy i prezbiterjum podzielone są pilastrami jońskimi na szereg pól, wypełnionych scenami z legendy o św. Barbarze. Cykl rozpoczyna się przy bocznym północnym wejściu do nawy, poczem biegnie dookoła prezbiterjum (fig. 23) i nawy, kończąc się przy tem samym wejściu północnym. Porządek scen następujący: 1) Św. Barbara w wieku dziecięcym pod opieką Anioła Stróża, 2) Święta odrzuca zabiegi starających się o jej rękę, 3) Chrzest świętej, 4) Odnalezienie przez ojca kryjówki św. Barbary i jej ukaranie, 5) Chłosta świętej, 5) Chrystus nawiedza świętą w więzieniu i koronuje ją, 7) Powtórne męczeństwo św. Barbary, 8) Ścięcie świętej przez okrutnego ojca (fig. 24). Uzupełnieniem cyklu jest Apoteoza św. Barbary, zdobiąca pułap nawy. Obok wspomnianego cyklu przedstawione są we wnętrzu kościoła jeszcze inne sceny, a to na pułapie w prezbiterjum św. Trójca, na skośnych ścianach apsydy prezbiterjalnej z lewej strony Chrystus i św. Mikołaj, z prawej Madonna i ofiara Izaaka, między oknami nawy św. Jerzy, zabijający smoka, w jej narożnikach medaljony z wizerunkami ewangelistów, a pod chórem muzycznym medaljony z przedstawieniem czterech ostatecznych rzeczy człowieka. Na pilastrach wymalowano postacie apostołów. Sceny

Poświęcenia kościoła dokonał w r. 1692 wspomniany wyżej ks. Kupiszowski, wówczas już dziekan żywiecki, z upoważnienia sufragana krakowskiego Stanisława Szembeka¹. W r. 1851 przystawiono do fasady zachodniej dzwonnice. Dawniej stała dzwonnica oddzielnie, po stronie zachodniej, przy wejściu na cmentarz kościelny². Nową wykonał cieśla Walenty Fijak³. W r. 1870 podniesiono ową wieżę i pokryto blachą cynkową⁴. W r. 1885 soboty, dotąd otwarte, oszalowano deskami⁵.

Kościół mikuszowicki (fig. 22) jest typowym przykładem drewnianych kościołów konstrukcji zrębowo-słupowej, właściwych Małopolsce południowo-zachodniej oraz sąsiedniemu Śląskowi. Prostokątna nawa i przylegające do niej od wschodu prezbiterjum o zamknięciu oktogonalnym oraz zakrystja wzniesione są na zrąb, dzwonnica natomiast o ścianach lekko nachylonych, łącząca się z nawą od zachodu, ma konstrukcję słupową. Całą budowlę obiegają oszalowane soboty. Bogate w efekty światłocieniowe zgrupowanie mas, strzeliste, śmiało zakreślone linje dachów, mieniąca się różnymi odcieniami patyna gontów, pokrywających dachy i ściany kościoła, łączą się razem z otaczającym pejzażem w nader malowniczą całość. Przedziwny urok i piękno tego kościółka pociągały niejednokrotnie ku sobie znakomitego akwarelistę Juliana Fałata, znajdując wyraz w jego twórczości artystycznej⁶.

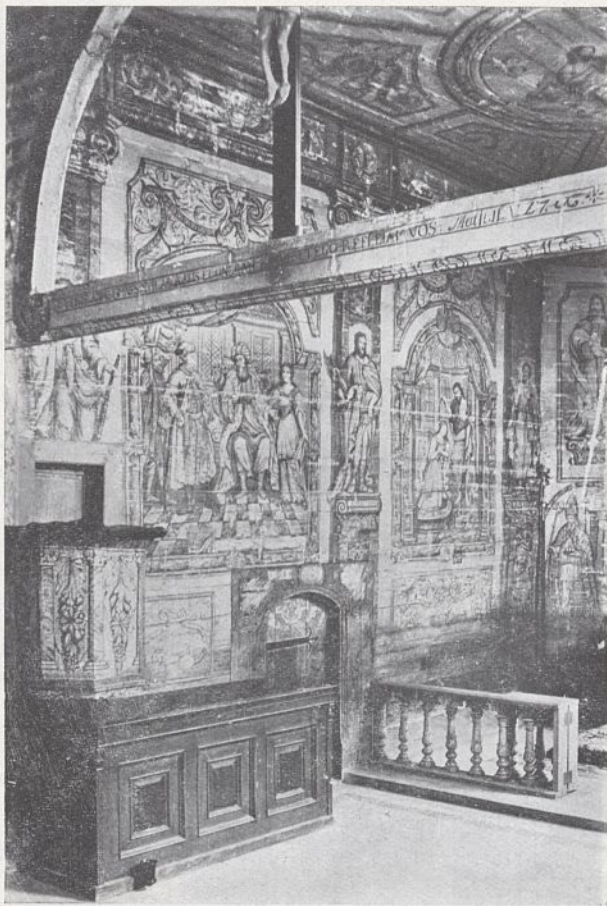
Wnętrze kościoła zdobi barokowa polichromja, pokrywająca jego ściany i pułapy oraz kazalnicę i parapet chóru

¹ Chronographia Albo Dzieiopisz Żywieczki Andrzeja Komonieckiego. Rkps w Archiwum miasta Żywca, f. 199^r, 507^r. ² Inventarium Ecclesiae ad Sanctam Barbaram in Mikuszowice, Excurrentiae ad Wilkowice, descriptum Anno Domini 1835, p. 11. Rkps (bez paginacji) w archiwum parafjalnem w Mikuszowicach. ³ Wiadomość ta opiera się na tradycji miejscowej. ⁴ Inventarium etc., p. 13. ⁵ Ibidem, p. 15. ⁶ Sztuki Piękne, II, 7, Kraków 1926, pp. 310, 314, ilustracje.

uzupełnione są napisami częściowo polskimi, częściowo łacińskimi. Wolne płaszczyzny poza kompozycjami figuralnymi wypełniają bujne sploty akantu i ciężkie girlandy owocowe, zawieszane na wstęgach. Pod względem kolorystycznym polichromja utrzymana jest w tonach jasnych, pastelowych, co nadaje malowidłom charakter starych gobelinów. Malarz posługuje się niemal wyłącznie barwami: seledynową, różową, jasnoniebieską i żółtą. Polichromja zachowała się naogół w stanie dobrym, jedynie tylko w dolnych partjach, bardziej na zniszczenie narażonych, uległa w wielu miejscach uszkodzeniu.

Jakkolwiek opisane malowidła ujawniają w szczegółach pewne niedociągnięcia rysunkowe, to jednak zarówno kompozycja poszczególnych scen figuralnych, jak i rozwiązanie całości odznaczają się niemałą pomysłowością i rozmachem, świadcząc o dużym poczuciu dekoracyjności u ich twórcy. Być może zresztą, iż oparł się on na jakichś graficznych wzorach, za czym przemawiałyby owe ciężkie girlandy owocowe, spotykane często jako ozdobniki drukarskie¹. Pełne ruchu i życia kompozycje figuralne, bogate motywy dekoracyjne w postaci już to owych ciężkich festonów owocowych, już to żywo przewijających się splotów akantu wskazują na epokę późnego baroku, natomiast dające się dostrzec wśród nich motywy nerwowo łamiących się listew i wstęg właściwe są już stylowi Rencjencji i każą wyznaczyć tym malowidłom jako czas powstania pierwszą ćwierć XVIII wieku. Poświadczą to zarówno współczesna kronika żywiecka², jak i napis na belce pod chórem muzycznym, które podają, iż polichromję tę wykonał w r. 1723 malarz z Bielska Jan Mentil. Otrzymał on za to zapłatę w kwocie 180 złotych. Wspomniany napis *Joannes. Mentil. Maler. Bi Anno. 1723.* zdaje się przemawiać za niemieckim pochodzeniem twórcy polichromji mikuszowickiej.

Wśród zabytków kościoła mikuszowickiego — poza omówionym osobno tryptykiem³ — zasługuje na wzmiankę gotycki posąg Madonny z Dzieciątkiem (fig. 25). Rzeźba to z drzewa lipowego, wys. 1'40 m, z wyjątkiem karnacji w całości pozłocona; korony, berelko i polichromja późniejsze. Madonna w pozie lekko kontrapostowej, w obcisłej sukni i płaszczu, trzyma na lewym ramieniu Dzieciątko całkowicie okryte. Płaszcz Madonny układa się swobodnie, sprzodu w fałdy poprzeczne, z których ostatni na wysokości kolan silnie się zaostrza, po obu bokach natomiast zwiesza się w sutych fałdach rurkowatych. Zwraca uwagę fałd przekątny, biegnący od lewego biodra Madonny ku Jej prawej stopie; razem z bocznym fałdem sukni tworzy on splot, przypominający ów charakterystyczny fałd, określany przez uczonych niemieckich nazwą »Haarnadelfalte«. Velum, spływające z głowy Madonny na ramiona, układa się po bokach głowy również w rurkowate fałdy. Sztynna nieco poza Dzieciątko błogosławiącego, wyraźny brak intymnego łącznika uczuciowego między Matką a Dzieciątkiem, jak niemniej symbole władzy królewskiej nadają całości pewien ton uro-

23. Mikuszowice, kościół parafjalny. Polichromja prezbiterjum. Fot. J. Szablowski.

¹ Np. w dziele ks. Klemensa Bolesławjusza p. t. *Przeraźliwe echo trąby ostatecznej*, Kraków 1740. ² *Chronographia Albo Dzieiopisz Żywieczki Andrzeja Komonieckiego*, f. 461^v, rkps w Archiwum miasta Żywca. ³ Cf. *Rocznik Krakowski*, tom XXVI.

24. Mikuszowice, kościół parafjalny. Szczegół polichromji nawy. Ścięcie św. Barbary.

Fot. J. Szablowski.

I. Gotycki posąg Madonny z Dzieciątkiem (fig. 26) to rzeźba z drzewa lipowego, wys. 1'06 m, przeciągnięta nową olejną polichromją; korony nowe. Madonna w pozie stojącej, nieznacznie esowo przegięta, trzyma na lewym ramieniu do połowy tylko okryte Dzieciątko, prawą rękę wysuwa ku przodowi. Dzieciątko, zwrócone w trzech czwartych do widza, przesunięte jest wydatnie na bok Madonny i znacznie w górę podniesione, tak że obie głowy znajdują się prawie na równej wysokości. Powłóczysta suknia Madonny drapuje się na ziemi koło Jej stóp w falistych, jednak nieco sztywnych fałdach, płaszcz natomiast układa się sprzodu w szerokie, płaskie, miękko zaokrąglające się fałdy poprzeczne, z lewego zaś boku tworzy bujny splot prostopadłych fałdów rurkowatych. Całość odznacza się zwartą sylwetą, którą podkreśla z jednej strony poza Dzieciątka i pionowy splot fałdów, z drugiej spokojne, prostopadłe linie brzegów płaszcza i sukni Madonny. Cechuje ją ponadto linearno-płaszczynowy modelunek o charakterze prawie reliefowym. Niedosć subtelne wyrazy twarzy Madonny i Dzieciątka — co jednak w znacznej mierze położyć należy na karb nowszej nie-

czysty, poważny. Opisana rzeźba wykazuje pod względem stylistycznym wyraźny związek z grupą śląskich Madonn, łączącą w sobie pewne cechy t. zw. Pięknych Madonn (poza, typ twarzy, charakterystyczny układ fałdów) z ogólnymi znamionami stylowemi epoki. Silne analogie uwydatniają się w zestawieniu np. z posągiem Madonny na półksiężycu w kościele katolickim w Ludwigsdorf z początku wieku XV¹, z rzeźbą Madonny z Górnego Śląska (w prywatnym posiadaniu) również z pocz. w. XV², z posągiem Madonny w kościele ewangelickim w Goldberg z r. ok. 1420³, lub z posągiem Madonny na półksiężycu w kościele katolickim w Schmellwitz z czasu około roku 1420—30⁴. Za śląskiem pochodzeniem rzeźby mikuszowickiej przemawiałoby — obok owego pokrewieństwa stylistycznego — także położenie Mikuszowic tuż nad granicą tej prowincji. Jako czas powstania wyznaczyć temu posągowi należy — mimo wyraźnych tradycji wcześniejszych (Dzieciątko ubrane) — lata ok. 1420—30.

W dyskusji zauważył prof. Szydłowski uderzające podobieństwo polichromji w Mikuszowicach do polichromji kościoła parafjalnego w Orawce i wysunął domysł, że obydwie mogły być wyjść spod pendzla jednego i tego samego malarza.

Dr Jerzy Szablowski przedstawił pracę p. t. *Średniowieczne zabytki w kościele parafjalnym w Raclawicach Olkuskich*.

W kościele parafjalnym pod wezwaniem Narodzenia N. P. Marji w Raclawicach Olkuskich, pochodzącym z r. 1511⁵, zachował się szereg interesujących zabytków malarstwa i rzeźby z epoki późnego średniowiecza. Spośród tych zasługują na szczególniejszą uwagę:

¹ Braune H. und Wiese E., *Schlesische Malerei und Plastik des Mittelalters*. Kritischer Katalog der Ausstellung in Breslau 1926, Leipzig, p. 29, tabl. 48, fig. 55. ² Ibidem, p. 29, tabl. 48, fig. 56. ³ Ibidem, p. 30, tabl. 49, fig. 58. ⁴ Ibidem, p. 30, tabl. 49, fig. 59. ⁵ Protokół wizyty generalnej dwóch dekanatów skalskiego i nowogórskiego z rozporządzenia J. O. Xcia Imci Michała Jerzego Poniatowskiego, biskupa płockiego, koadjutora z zupełną władzą biskupstwa krakowskiego, w roku 1783 odprawionej przez W. Imci X. Stanisława Ptaszyńskiego, D. S. T. kanonika katedralnego inflanckiego, proboszcza Nowego Miasta Korczyna, p. 352. Rkps w Archiwum Kurji Metropolitalnej w Krakowie.

25. Mikuszowice, kościół parafjalny. Madonna z Dzieciątkiem.

Fot. J. Szablowski.

udolnej polichromji, — pewna sztywność w ich pozach, nieumotywowane poniekąd gesty rąk, znaczna surowość i twardość w wykonaniu nadają rzeźbie znamię produkcji prowincjonalnej.

W opisanym posągu dostrzegamy wyraźne jeszcze tradycje czternastowieczne, ujawniające się w sposobie udrapowania płaszcza Madonny, w zewnętrznym ustosunkowaniu postaci Matki i Dzieciątka, jak i w motywie okrycia dolnej części ciała Dzieciątka. Jednak owe tak charakterystyczne, nieco sztywne fałdy w dolnych partjach sukni Madonny, układające się obficie na ziemi, przy równoczesnym uwzględnieniu zdecydowanie prowincjonalnego charakteru rzeźby, nakazują przesunąć jej czas powstania conajmniej na pierwszą ćwierć XV wieku. Pod względem formalnym w raclawickim posągu odzywają się wyraźne echa Madonn francuskich XIV wieku, dostrzegalne zarówno w sylwecie oraz układzie całości, jak

26. Raclawice Olkuskie, kościół parafjalny. Madonna z Dzieciątkiem.

Fot. J. Szablowski.

i w sposobie ukształtowania draperji¹, mimo że Madonna nasza daleka jest od tej doskonałości form, jaka cechuje rzeźby francuskie². Podobieństwa te nie świadczą koniecznie o bezpośrednich wpływach francuskich w naszej rzeźbie, wspomniany bowiem typ Madonn francuskich rozszedł się także poza granicami Francji, znajdując przedewszystkiem znaczne rozpowszechnienie w niemieckich krajach nadreńskich³. Z drugiej strony nie da się zaprzeczyć, że pewne cechy, właściwe naszemu posągowi, odnajdujemy także w niektórych rzeźbach w najbliższem sąsiedztwie na Śląsku⁴, w wyrazie całości jednak rzeźba raclawicka

¹ Wpływ francuski na tę rzeźbę zauważył już prof. Julian Pagaczewski w czasie dyskusji nad niniejszą pracą na posiedzeniu Komisji Historji Sztuki. ² Bliskie analogje znajdujemy np. w posągach Madonn: w katedrze paryskiej w czasie ok. r. 1330 (Vitry P. et Brière G., Documents de sculpture française du Moyen Age, Paris 1904, tabl. LXXXIII, 1), w Luwrze z pierwszej połowy XIV w. (ibidem, tabl. LXXXIV, 5), w kościele Magny-en-vexin z tegoż czasu (ibidem, tabl. LXXXIV, 7), w rzeźbie Madonny w Luwrze z połowy wieku XIV, pochodzącej z Citeaux (ibidem, tabl. LXXX, 8), w posągu z kościoła św. Mikołaja w Coutances z tego samego czasu (ibidem, tabl. LXXX, 9) i w wielu innych. ³ Przykładem tego alabastrowy posąg Madonny w Würzburgu (Luitpoldmuseum) z czasu około r. 1360 (Lill G., Die Würzburger Alabastermadonna. Der Cicerone, XV, Leipzig 1923, pp. 222—226 i tabl.), rzeźba Madonny w kolońskim kościele Matki Boskiej na Kapitolu, pochodząca z Limburga a. d. Hardt, zatem z środkoworeńskiego kręgu sztuki (Lill G., o. c., p. 226. — Beissel S., Geschichte der Verehrung Marias in Deutschland während des Mittelalters, Freiburg im Breisgau 1909, fig. 101), lub Madonna w zbiorze Schnütgena w Kolonji (Lübbecke J., Die gotische kölnische Plastik, Strassburg 1910, tabl. XVII, 3). ⁴ Np. posągi Madonn: w kościele św. Marcina w Jauer z czasu ok. 1370 (Wiese E., Schlesische Plastik, Leipzig 1923, pp. 36, 78,

27–28. Raclawice Olkuskie, kościół parafjalny. Wewnętrzna strona skrzydeł tryptyku: Śś. Katarzyna, Małgorzata, Barbara i Dorota. Fot. J. Szablowski.

w obramieniu falistych, na plecy spływających włosów, posiadają dużo szlachetnego wdzięku. Palce delikatnych rąk są cienkie i długie. Płaszcze układają się w szerokie fałdy o ostrych załamaniach, podkreślonych na brzegach złotym koronkowym lamowaniem. Pod stopami świętych Dziewic ściele się bujna roślinność. Pod względem kolorystycznym występują w obrazach zasadniczo tylko trzy barwy, a to czerwona, zielona i niebieska, w różnych zestawieniach, z przewagą jednak barwy czerwonej. Tła koron i nimby są złote. Na naśladowującym ramę pasie, który oddziela górne pole obrazów od dolnego, biegnie napis gotycką minuskułą: Joh[an]n[e]s zak de zavada co[m]pa[ra]vit istas ima[gine]s ad [h]onore[m] b[e]a[t]a[e] v[ir]gi[ni]s petit ave maria 1473. Przedstawione na zewnętrznej stronie skrzydeł postacie Madonny i archanioła łączą się w scenę Zwiastowania. Archanioł Gabriel, przyklękawszy przed Marią, podnosi prawą rękę w geście błogosławiającym i wypowiada słowa pozdro-

ujawnia silniejszy związek ze wzorami zachodnimi. Mimo stwierdzenia powyższych relacji naszą rzeźbę uznać można ze względu na jej wyraźny prowincjonalny charakter za dzieło produkcji rodzimej, jakkolwiek powstałej pod wyraźnymi wpływami zachodnimi. Nie jest ona na naszym terenie zjawiskiem odosobionym, do tego typu Madonn zaliczyć bowiem można i Madonnę z kościoła parafjalnego w Regulicach, dziś w Muzeum Narodowym w Krakowie, ze schyłku w. XIV¹, Madonnę w klasztorze karmelitanek bosych na Wesołej w Krakowie² lub wielkopolską figurę Madonny w kościele parafjalnym w Hłowcu z pocz. w. XV³.

II. Skrzydła tryptyku⁴, dwustronnie malowane, z których lewe przedstawia na stronie wewnętrznej (fig. 27) św. Katarzynę (w górnym) i św. Małgorzatę (w dolnym polu), a na zewnętrznej (fig. 29) archanioła Gabriela, prawe zaś na wewnętrznej stronie (fig. 28) św. Barbarę (w górnym) i św. Dorotę (w dolnym polu), a na odwrocie Madonnę (fig. 30). Obrazy, zachowane w starych ramach gotyckich (w świetle ram 0'41 m × 1'41 m), malowane są temperą na drzewie lipowym. Parami ku sobie zwrócone postacie świętych Dziewic, przedstawione są w pozie stojącej i dźwierz przynależne im atrybuty ikonograficzne. Głowy, lekko ku przodowi pochylone, zwieńczone są koronami o wysokich liściach, zdobnemi w perły i drogie kamienie. Twarze owalne o wysokich wypukłych czołach, drobnych kształtnych ustach i nosach,

tabl. XVII) w Muzeum Krajowym w Kassel z drugiego trzydziestolecia XIV w. (Braune H. u. Wiese E., Schlesische Malerei und Plastik des Mittelalters. Kritischer Katalog der Ausstellung in Breslau 1926, Leipzig, p. 11, tabl. II, 5), w kościele katolickim w Thauer, również z tego czasu (o. c. p. 13, tabl. V, 8).

¹ Kopera F. i Kwiatkowski J., Rzeźby z epoki średniowiecza i odrodzenia w Muzeum Narodowym w Krakowie, Kraków 1931, p. 9, tabl. 13 a. ² Tomkowicz S., Zabytki sztuki w klasztorze karmelitanek bosych na Wesołej w Krakowie. Rocznik Krakowski, XII, Kraków 1910, fig. 1. ³ Brosig A., Rzeźba gotycka 1400–1450, Poznań 1928, p. 21, tabl. VII. ⁴ Wzmiankowane przez Walickiego M. w referacie p. t. Ze studjów nad malarstwem cechowym Ziemi Sąddeckiej w XV wieku. Prace Komisji Historji Sztuki, VI, 1, 1934, p. 12*.

wienia (*Ave gratia plena dominus*), widoczne na wijącej się obok wstędze. Madonna, zwrócona ku niemu, prawą ręką przytrzymuje połę płaszcza, lewą dłoń w geście jakby wzbraniającym się wznosi kugórze. Głowy obu postaci podobne są w typie do głów wyżej opisanych świętych Dziewic. Szaty spływają ku dołowi w łagodnych, szeroko traktowanych fałdach podłużnych, układając się u stóp postaci w bujniejsze fałdy o ostrych, kątowatych załamaniach. Białe szaty ożywione są czerwiecią podbicia, a u archanioła nadto czerwoną stułą oraz zielonemi wyłogami na szyi i u rękawów. Złożone skrzydła, wysuwające się wysoko ponad jego głowę, swem ubarwieniem zwierzchu zielonem, odspodu czerwonym, wprowadzają również znaczne ożwienie. Obie postaci odcinają się wyraźnie na tle ciemnowiśniowem. Obrazy wykazują naogół dość znaczne uszkodzenia, spowodowane odprysnięciem w wielu miejscach farby od kredowego podkładu.

Opisane skrzydła, pochodzące, jak świadczy napis, z r. 1473, dowodzą wymownie, że w malarstwie naszym drugiej połowy XV w. obok nowego już kierunku, zdążającego wyraźnie ku realizmowi, utrzymuje się nadal idealistyczny sposób ujmowania rzeczywistości. Nienaturalne proporcje figur, bądź przesadnie krępe, jak u opisanych świętych Dziewic, bądź zbyt wysmukłe, jak u Madonny i archanioła, typy twarzy, wąskie, strome ramiona, nienaturalna budowa rąk o długich, cienkich palcach, wreszcie słabe uwzględnienie budowy ciała pod suto udrapowanymi szatami, wszystko to świadczy w omawianych obrazach o zupełnie jeszcze wyraźnych tradycjach idealistycznych.

Szukając dla obrazów raclawickich materiału porównawczego w naszym malarstwie drugiej połowy wieku XV, znajdujemy najbliższe analogie w skrzydłach tryptyku z Kamienicy w powiecie bielskim (dziś w Muzeum Śląskiem w Katowicach)¹. Przedstawione na obrazach tych Zwiastowanie wykazuje zarówno w kompozycji, w typach twarzy, w układzie i linearnem, graficznem traktowaniu draperji, jak niemniej monumentalnym charakterze całości tak bliski związek z odpowiednią sceną w obrazach raclawickich, iż nasuwa się wprost przypuszczenie wspólnego warsztatu.

Z drugiej strony tak w obrazach raclawickich, jak i w skrzydłach tryptyku z Kamienicy, dostrzega się wiele cech pokrewnych z tryptykiem z Wołowca (w okolicy Gorlic), znajdującym się doniedawna w Ukraińskim Muzeum Narodowem we Lwowie, a obecnie w posiadaniu Muzeum Narodowego w Warszawie. Środkowy obraz tego tryptyku przedstawia Madonnę z Dzieciątkiem na ręku, w asystencji św. Filipa i św. Jakóba Młodszego². Wewnętrzna strona skrzydeł wypełniają postacie św. Katarzyny i św. Barbary, zewnętrzna zaś scena Zwiastowania (fig. 31). Zestawiając tę ostatnią scenę z analogicznymi scenami z Raclawic i Kamienicy, zauważamy niemałe podobieństwo w postaciach Madonn, tak pod

29—30. Raclawice Olkuskie, kościół parafjalny. Zewnętrzna strona skrzydeł tryptyku: Zwiastowanie.

Fot. J. Szablowski.

¹ Dobrowolski T., *Sztuka województwa śląskiego*, Katowice 1933, fig. 46, 47. ² Kopera F., *Dzieje malarstwa w Polsce I*, Kraków 1925, fig. 142.

31. Warszawa, Muzeum Narodowe. Zewnętrzna strona skrzydeł tryptyku z Wołowca koło Gorlic: Zwiastowanie.

Fot. Ukraińskie Muzeum Narodowe we Lwowie.

jakby żywym powtórzeniem postaci Madonny z Dzieciątkiem, przedstawionej na obrazku z 1445 r. w klasztorze klarysek w Starym Sączu. Obrazek ten, jak wykazały ostatnie badania, pochodzi z nowosądeckiego środowiska artystycznego¹. Uwzględniając wyraźną łączność między temi zabytkami jak i bliskie sąsiedztwo obu miejscowości, przyjąć można, że i tryptyk z Wołowca, a tem samem także tak pokrewne mu stylistycznie obrazy raclawickie² pochodzą z tegoż środowiska. Przypuszczenie to potwierdza także okoliczność, że na tym terenie spotyka się i inne zabytki malarstwa cechowego, które wykazują z opisanemi wiele cech wspólnych. Za przykład służyć mogą skrzydła tryptyku w kościele parafjalnym w Sromowcach Niżnych (Zwiastowanie, św. Katarzyna i św. Barbara). Dość znaczna odległość siedziby tryptyku raclawickiego od Nowego Sącza nie może kwestjonować powyższej tezy, jeśli się uwzględni, że Nowy Sącz w owym czasie był silnym środowiskiem artystycznym, promieniującym daleko — nawet na Śląsk³.

Obok niemałej wartości artystycznej, jaką reprezentuje omawiany zabytek, podkreślić należy jego znaczenie dla historii malarstwa cechowego w Polsce ze względu na datę, na

względem smukłości sylwety, jak i w szczegółach, mianowicie ułożeniu górnej części ciała, lekko ku przodowi pochylonej, w drobnych rysach twarzy, w delikatnych rękach o długich cienkich palcach, wkońcu także w podobnem, graficznem ukształtowaniu draperji. Wprawdzie w postaci archanioła Gabryjela w Zwiastowaniu z Wołowca widać w traktowaniu draperji większe bogactwo fałdów, znaczniejszą ich sztywność i łamliwość, jednak bliższe rozpatrzenie szczegółów upewnia o jego przynależności do tej samej grupy. Także zestawienie postaci czterech świętych Dziewic na wewnętrznej stronie skrzydeł raclawickich z św. Katarzyną i św. Barbarą z tryptyku wołowskiego wskazuje wyraźnie na ich wzajemny związek. Poza wielkiem podobieństwem typów uderza prawie tożsamość układu draperji. Lamowany brzeg płaszczów, uwydatniający linje fałdów, wykazuje w obu wypadkach silne zygzakowate załamania, tworzące w pewnych partjach identyczne kształty. Podobnie układają się także fałdy płaszczów na ziemi.

Te liczne, a tak wyraźne cechy pokrewne, jakie dostrzega się w powyższych zabytkach, zdają się przemawiać za ich pochodzeniem z wspólnego środowiska artystycznego. Na kwestję, gdzie szukać należy tego środowiska, rzucą światło wzmiankowany wyżej tryptyk z Wołowca. Postać Madonny z głównego obrazu tego tryptyku jest

¹ Bochnak A., Z dziejów malarstwa gotyckiego na Podkarpaciu. Prace Komisji Historji Sztuki, Ve, 1, Kraków 1934, pp. 5, 16, fig. 1. ² Walicki M. wciąga obrazy raclawickie również w zasięg środowiska nowosądeckiego (Ze studjów nad malarstwem cechowym Ziemi Sądeckiej w XV wieku. Prace Komisji Historji Sztuki, VI, 1, Kraków 1934, p. 12*). ³ Dobrowolski T., Sztuka województwa śląskiego, Katowice 1933, pp. 28, 29, 65; cf. Bochnak A., o. c., p. 39.

nim umieszczoną, zwłaszcza jeżeli się zważy, jak mało znajduje się u nas datowanych zabytków z tej gałęzi sztuki. Napis »Johannes Zak de Zawada comparavit istas imagines« wskazuje także na fundatora tryptyku, którym był Jan Zak z Zawady. Podana miejscowość znajduje się w sąsiedztwie Raławic i według aktów wizytacji z r. 1598 należała w XVI w. do parafii raławickiej¹. Uwzględniając, że kościół w Raławicach zbudowany został dopiero w r. 1511, a o wcześniejszym istnieniu parafii raławickiej brak bliższych wiadomości, nasuwa się przypuszczenie, że tryptyk, wykonany znacznie wcześniej, dostał się do kościoła raławickiego z jakiegoś innego pobliskiego kościoła, dla którego pierwotnie był przeznaczony.

III. Tryptyk ze św. Rodziną z początku wieku XVI. Opracowanie tego zabytku ukaże się w XXVI tomie Rocznika Krakowskiego.

W dyskusji czł. Pagaczewski zaznaczył, że rzeźbiona Madonna z Raławic należy do dalekiego oddziaływania typu francuskiego, gdyż nie trzyma Dzieciątka daleko od siebie, ale blisko.

Posiedzenie z dnia 17 maja 1934.

Prof. dr Zygmunt Batowski przedstawił swą pracę p. t. *Podróże artystyczne Jana Chr. Kamsetzera w latach 1776—77 i 1780—82*. Praca ta ukazała się w 2 zeszytcie VI tomu Prac Komisji Historji Sztuki.

W dyskusji czł. Pagaczewski zapytuje, czy autor posiada bliższe dane co do stosunku Kamsetzera do Krubsaciusa.

Prof. Batowski odpowiada, że stosunek Kamsetzera do architekta Fr. Aug. Krubsaciusa był stosunkiem ucznia do nauczyciela w Akademji Drezdeńskiej, której Krubsacius ton nadawał. Dzięki pochlebnej opinji tego profesora otrzymał Kamsetzer w r. 1771 nagrodę pieniężną w czasie swych studjów i zyskał również wyrazy jego uznania w sprawozdaniach z wystaw akademickich w latach 1771 i 1772 za rysunkowe projekty z zakresu architektury i artystycznego ogrodnictwa. Sprawozdania te były ogłoszone w lipskim czasopiśmie: *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*, t. 15 (1773) i t. 22 (1778).

Posiedzenie z dnia 14 czerwca 1934.

Czł. W. Molè przedstawił pracę p. t. *Problem renesansu w dziejach sztuki Dalmacji*. Jest to rozdział z książki o problemie renesansu w krajach słowiańskich, przygotowanej do druku.

Posiedzenia z dni 25 października i 8 listopada 1934.

Dr Tadeusz Przyppkowski przedstawił pracę p. t. *Bogdan i Krzysztof Lubienieccy*. Pewien rozgłos, jaki na zachodzie Europy uzyskali dwaj bracia malarze, Bogdan i Krzysztof Lubienieccy, oddawna zachęcał polskich badaczy do zajęcia się ich działalnością. Trudności, mianowicie rozsypanie ich dzieł po całej Europie i staroholenderski język, w jakim pisane są archiwalja, odnoszące się do tych malarzy, zostały pokonane przez szereg badań na miejscu w Holandji, Niemczech, Francji i Austrii, przyczem ułatwieniem dla autora były notaty, pozostałe po ś. p. prof. Jerzym Mycielskim, oraz wypisy archiwalne dra Abrahama Brediusa z Hagi.

Bogdan i Krzysztof Lubienieccy byli synami Stanisława, wybitnego arjanina. Spowodu swego wyznania Stanisław Lubieniecki musiał Polskę opuścić. Starszy z jego synów, Bogdan (Teodor) Lubieniecki, urodzony w Czarkowach w województwie krakowskim w r. 1653, uczył się początków rysunku u Juwana Stuhra w Hamburgu, a w roku 1675 przybył do Amsterdamu, gdzie wstąpił do pracowni Gerarda de Lairese. W Amsterdamie ożenił się 21 maja 1677 r. z Agnieszką Wiszowatą z Krakowa. Po pobycie na dworze florenckim, o czem bliższych danych nie mamy, osiadł w Berlinie, gdzie 23 października 1697 r. otrzymał patent Fryderyka III na adjunkta Akademji Sztuk Pięknych. Dnia 10 stycznia 1702 r. został rektorem Akademji, a ustąpił z niej 1 lipca 1704 r. Po wydaniu arjańskiej broszurki i publicznem spaleniu jej w r. 1705 opuścił Berlin, by po pobycie w Dreźnie udać się podobno do Polski. Zmarł najpóźniej w 1718 r.

Znane ze współczesnych wzmianek liczne dzieła dekoracyjne B. Lubienieckiego na zamku berlińskim zaginęły w następstwie przeróbek tego gmachu. Jedynym zachowanym

¹ Acta visitationis exterioris decanatum Oswiecimensis, Novi Montis, Zatoriensis et Skawinensis. A. D. 1598. Arch. Kapit. Krak., rkps nr 17, f. 97^r.

obrazem o dekoracyjnym charakterze jest Zuzanna ze starcami w Zbiorach Państwowych na Wawelu. Pod tę kategorię możnaby też podciągnąć szkic Bitwy w Muzeum Narodowym w Warszawie. O portretach B. Lubienieckiego mamy wprawdzie wzmianki w katalogach dawnych zbiorów, zachowały się jednak tylko nieliczne, i to jedynie w sztychach. Spośród rysunków najcenniejsza jest serja, przedstawiająca przygotowane do miedziorytu wyobrażenia głów konających żołnierzy Andrzeja Schlütera w Arsenale berlińskim. Znajduje się ona w Albertynie w Wiedniu. Rysunki te nie tylko ustalają na lata 1695—96 nieznaną dotychczas datę powstania głów Schlütera, tych najcenniejszych rzeźb baroku niemieckiego, ale także rzucają światło na kolejność powstawania poszczególnych głów, a nadto pozwalają hipotetycznie wyróżnić własnoręczne rzeźby Schlütera od tych, które powstały później, tylko pod jego kierunkiem. Wśród zachowanych miedziorytów Lubienieckiego zasługuje na uwagę serja krajobrazów heroiczych.

Bogdan Lubieniecki ukształcił swój kierunek artystyczny w amsterdamskiej pracowni Gerarda de Laïresse (1641—1711), ucznia Flémalle'a, będącego pod silnym wpływem Pous-sina i Lebruna. Laïresse, jako najważniejszy w Niderlandach przedstawiciel akademickiego klasycyzmu, jako artystyczny opozycjonista Rembrandta, wpoił swoje zasady w ucznia. Widać to z zestawienia kompozycji B. Lubienieckiego z monachijskimi i brukselskimi obrazami Laïresse'a. Jedynie w krajobrazach uczeń dalej odbiega od mistrza, idąc po linii itałjanizujących Holendrów, jak Both, Pijnacker, Swanevelt, przyczem jeszcze silniej, niż u tych malarzy, zaznaczają się u niego włoskie oddziaływania, którym mógł ulec podczas swego pobytu we Florencji. W całości twórczości przedstawia się Bogdan Lubieniecki jako typowy malarz kierunku, który można nazwać sklasyfikowanym barokiem. Jego słowiańskie pochodzenie ułatwiło mu przejście się tym właśnie kierunkiem, raczej przeciwnym całej narodowej sztuce holenderskiej, a z drugiej strony dało mu większy niż rodowitym Holendrom rozmach przy dużej inwencji własnej i dobrej technice pracy.

Krzysztof Lubieniecki, młodszy syn Stanisława, przyszedł na świat w Szczecinie, w roku 1659, a więc w czasie, gdy ojciec jego już przebywał na wygnaniu. Osiedlił się w r. 1675 w Amsterdamie i tu na stałe pozostał. Dnia 21 lutego 1693 r. ożenił się z Heleną van de Ryp, pochodzącą z zamożnej, patrycjuszowskiej rodziny amsterdamskiej. W aktach miejskich Amsterdamu wymieniany jest dosyć często. W Amsterdamie dorobił się sporego majątku, w tem też mieście zmarł 20 października 1729 r.

W publicznych i prywatnych galerjach, przeważnie holenderskich, znajduje się 15 portretów jego pędzla; najważniejsze z nich (autoportret, Arent van Baren, Job Siewerts) posiada Rijksmuseum w Amsterdamie. Dwa portrety dostały się do Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu z zapisu ś. p. prof. J. Mycielskiego. O szeregu portretów pędzla Krzysztofa Lubienieckiego mamy tylko wiadomości; oryginałów nie udało się odnaleźć. Drugim działem twórczości tego artysty jest malarstwo rodzajowe. Kompozycje tego rodzaju spotykamy w Paryżu, Kopenhadze i Getyndze oraz w Polsce na Wawelu i w Muzeum Narodowym w Warszawie. Wiemy, że oprócz tych charakterystycznych dla sztuki niderlandzkiej obrazów Krzysztof Lubieniecki malował sceny mitologiczne (jedna przechowała się w sztychu) oraz dekoracje teatralne. Z rysunków jego znamy kilka krajobrazów, rozproszonych po zbiorach europejskich, z grafiki zaś parę portretów oraz frontispisów książek.

Działalność artystyczna Krzysztofa Lubienieckiego kształtowała się inaczej niż jego starszego brata. O ile wiemy, od przyjazdu do Amsterdamu w szesnastym roku życia Holandji nie opuścił. W Amsterdamie dostał się do pracowni Adrijana Backera, który kształcił się w malarstwie u swojego stryja Jakóba Adriaensa, jednego z najzdolniejszych uczniów Rembrandta. Można też dopatrzeć się u Krzysztofa Lubienieckiego słabych odbłasków sztuki Rembrandta w światłocieniu niektórych portretów. W tym dziale utworów widać też silne wrośnięcie naszego artysty w to środowisko, z którego wyrósł Netscher i inni. Zwłaszcza w układzie rąk osób portretowanych znać pewnego rodzaju manierę. W scenach rodzajowych K. Lubieniecki zbliży się nieco do Jana Steena, choć mu talentem nie dorównywa. Rysuje może czasem słabiej niż starszy brat, ale zato jest lepszym kolorystą. Artystyczną wielostronnością wyróżnia się dodatnio od tak bardzo specjalizującego się otoczenia. Ta wielostronność wypływa niewątpliwie z wrodzonej, słowiańskiej konstrukcji podłoża, na którym u Krzysztofa Lubienieckiego została zaszczerpiona sztuka holenderska. Ten odmienny grunt rasowy jest też u tego artysty-Polaka, który w kraju nigdy nie był, powodem odmiennego ustosunkowania się do problemu dekoracyjności i realizmu.

Życie i twórczość obydwóch braci Lubienieckich to ciekawy przyczynek raczej do historii kultury niż historii sztuki. Do polskiej sztuki właściwie tak jak nie należą, gdyż, wykształceni zagranicą, są z krajem złączeni tylko więzami krwi, i w tych tylko, w krwi i rasie leżących, pewnych pierwiastkach polskości czy wogóle słowiańskości możemy się u nich

dopatrzyć tej łączności z Polską. W chwili przybycia do Niderlandów trafili jeszcze na najwyższy rozkwit sztuki tego kraju, ale już w ciągu ich życia zarysowuje się wyraźnie jeżeli nie upadek, to w każdym bądź razie obniżenie się poziomu sztuki niderlandzkiej, a prymat w sztuce europejskiej przechodzi w ręce Francji. Nie zajmują też Lubienieccy kierowniczego czy wybitnego stanowiska w sztuce niderlandzkiej, tam są tylko jednostkami z liczego tłumu artystów, ale w krajach mniej pod artystycznym względem rozwiniętych wyróżnili się z otoczenia. Natomiast pod względem historii kultury są oni obydwa niestychanie ciekawym objawem żywotności pewnego odłamu naszego społeczeństwa, który, prześladowany w kraju i w większości państw Europy, ożywiony jednak wewnętrznym płomieniem wiary, wyszukuje sobie i stwarza nowe warunki i możliwości bytu.

W dyskusji zauważył dr Terlecki, że rysunki Bogdana Lubienieckiego podług rzeźb Schlütera nie mają charakteru tylko reprodukcyjnego, gdyż występują w nich wartości kompozycyjne, w których radby widzieć wpływ flamandzkich martwych natur. Laiesse nie tłumaczy — zdaniem dra Terleckiego — stylu B. Lubienieckiego. Może więcej oddziaływała tu bezpośrednio grafika włoska.

Dr Świerz-Zaleski zaznacza, że jego zdaniem B. Lubieniecki jest bardziej grafikiem, aniżeli malarzem. Zapewne dlatego znamy tak mało jego obrazów. Jako rysownik odznacza się on drobiazgowością niemiecką, ale nie umie opanować całości. — W dziełach K. Lubienieckiego dr Świerz-Zaleski widzi pewną rasową odrębność polską. Przejawia się to w raczej twardym i lokalnym kolorycie, tak odmiennym od stopionego kolorytu Netschera. K. Lubieniecki nie jest przytem gorszy od drugorzędnych malarzy holenderskich. Byłoby pożądane, by autor uzupełnił swoją pracę omówieniem wpływu K. Lubienieckiego na jego uczniów, jak np. na Quinkarta. Odnośnie do dwóch portretów Krzysztofa, znajdujących się w Państwowych Zbiorach Sztuki na Wawelu, dr Świerz-Zaleski uzupełnił rozprawę dra Przypkowskiego wiadomościami, uzyskanymi drogą korespondencji z Holandją. Udało się mianowicie ustalić, kogo te portrety przedstawiają. Mężczyzną portretowaną jest Jonkhur Adriaen Wittert van der Aa, seigneur de Crovenburch, Loenar etc., urodzony w Lejdzie 15 maja 1672, zmarły 12 listopada 1713 roku. Poślubił on 18 sierpnia 1697 r. Annę Marję hr. de Moens, urodzoną 13 marca 1678, zmarłą 14 listopada 1726 r. Tę właśnie osobę przedstawia drugi portret wawelski. Rodzina Wittertów skoligacona była w wieku XVIII z rodami polskimi, mianowicie Jan Wittert był szambelanem króla Augusta Mocnego, a córka jego wyszła za mąż w roku 1753 za Franciszka Ksawerego Tallen Wilczewskiego, zmarłego w Warszawie w r. 1793.

Czł. Pagaczewski podkreśla, że jednym z najważniejszych rezultatów pracy dra Przypkowskiego jest ściśle określenie czasu wykonania słynnych rzeźb Schlütera za pośrednictwem datowanych rysunków B. Lubienieckiego.

Dr Przypkowski odpowiada, że w pracy swojej wspomina o rysunkach głów Schlütera jako o utworach o charakterze kompozycyjnym, nie zaś jako o reprodukcjach. Zaznacza, że Bogdana Lubienieckiego nie uważa za bardzo wybitnego malarza; że źródła archiwalnych wiadomości jednak, że malował dużo. Co do Krzysztofa Lubienieckiego stwierdza, że polskość w jego sztuce podkreślał, widział ją jednak nie tyle w kolorycie, jak raczej w szerokiej fakturze malarskiej.

Posiedzenie z dnia 22 listopada 1934.

Czł. Władysław Tatarkiewicz przedstawił pracę p. t. *Typ kaliski i typ lubelski w architekturze kościelnej XVII wieku.*

W końcowym okresie odrodzenia, przypadającym na panowanie Wazów, gdy formy renesansowe uległy spolszczeniu, powstała grupa kościołów o pewnych cechach wspólnych. Własności tej grupy i jej główne zabytki autor zestawiał w r. 1925 w rozprawie »O pewnej grupie kościołów polskich z początku XVII wieku«. Obecnie poddaje ją dokładniejszej analizie i wyróżnia w niej względnie niezależne od siebie typy, które od ośrodków ich skupienia nazywa typem lubelskim i kaliskim.

Typ lubelski jest wcześniejszy. Powstał w sposób dość złożony przy współdziałaniu trzech miast: Zamościa, Lublina i Kazimierza nad Wisłą. Architekci włoscy, sprowadzeni około 1580 r. przez Jana Zamoyskiego dla zbudowania Zamościa, byli pierwszymi, którzy wprowadzili formy renesansowe do tej dzielnicy. Wszakże ich budowle kościelne były zbyt okazałe, by się mogły rozpowszechnić i utworzyć typ. Natomiast liczne pomysły i motywy renesansowe zostały przejęte przez architektów Lublina, którzy mniej więcej od 1600 r. stosowali je zwłaszcza przy restaurowaniu i modernizowaniu średniowiecznych kościołów lubelskich. W ten sposób powstały budowle nawpół gotyckie i nawpół renesansowe, odpowia-

dające zarówno tradycji, jak i nowemu smakowi. W tym duchu przebudowana została przez lubelskich budowniczych fara w pobliskim Kazimierzu (ukończona w 1613 r.); onato, więcej jeszcze niż świątynie lubelskie, odpowiedziała potrzebom ówczesnym i stworzyła wzór, naśladowany w całym województwie i nawet poza jego granicami.

Głównymi zabytkami tego lubelskiego (ściślej byłoby: zamojsko-lubelsko-kazimierskiego) typu są oprócz fary kazimierskiej kościoły: św. Ducha w Markuszowie 1608, św. Anny w Końskowoli 1613, św. Wojciecha w Lublinie 1611, karmelitów w Lublinie 1624, w Uchaniach 1625, Turobinie 1626, Radzynie 1641, w innych zaś dzielnicach kościoły: jezuitów w Warszawie 1626, św. Michała w Wilnie 1625, brygidek w Grodnie 1642. Najdalej na zachód: kaplica w Wejherowie 1652—54; najdalej na wschód: kościół w Wiszniewie w Oszmiańskim 1637.

Właściwości tego typu są następujące: jest jednonawowy, z półkolistym prezbiterjum, bezwieżowy, tynkowany, ogzysmowany i opilastrowany zarówno odzewnątrz, jak odzewnątrz, z wąskimi oknami zakończonymi półkoliście, sklepiony beczką, z fasadą zakończoną ozdobnym szczytem i z siecią geometrycznych sztukaterij na sklepieniu.

W dziejach typu kaliskiego Kalisz odegrał rolę podobną, jak Zamość w dziejach typu lubelskiego: pierwszy w okolicy wprowadził formy włoskie. Natomiast zespolenie form tych z miejscowymi dokonało się nie w Kaliszu, lecz w kościołach prowincjonalnych, z których może kościół w Wąglczewie odegrał większą rolę. Ustalony tam wzór był stosowany w wielu kościołach nowych i przebudowywanych ziemi kaliskiej, sieradzkiej i wieluńskiej, tak iż ściślejsza nazwa typu byłaby: kalisko-sieradzko-wieluński. Główne zabytki: Drużbin 1630, Komorniki 1631, Burzenin 1642, Zadzim 1642, Uniejów około 1649, a dalej na wschód: Rzgów 1630 i Bolimów 1637.

Właściwości tego typu: kościół jednonawowy z wieżą pośrodku fasady, z prezbiterjum poligonalnym, opilastrowany i ogzysmowany jedynie wewnątrz, nazewnątrz tylko tynkowany, jako główną ozdobę mający geometryczne sztukaterje na sklepieniu.

Podobieństwo obu typów ma źródło we wspólnej tradycji gotyckiej i w elementarnych właściwościach renesansu, jak tynkowanie ścian i ich członkowanie zapomocą pilastrów i gzymsów. Różnią się zaś przedewszystkiem kształtem prezbiterjum i wieżą. Naogół typ lubelski wchłonął więcej elementów renesansowych, kaliski został bliższy tradycji gotyckiej. Lubelski powstał w środowisku wyższej kultury, przy współudziale dobrych majstrów zagranicznych; ma więcej wytworności w wykonaniu i więcej samodzielnych myśli artystycznych. Pozatem jeden jeszcze mniej pospolity motyw jest wspólny obu typom: geometryczne sztukaterje sklepień. W tym wypadku wszakże zaszło zapożyczenie od typu lubelskiego. Motyw ten, zapoczątkowany w Zamościu, znalazł ogromne rozpowszechnienie po całej niemal Rzeczypospolitej, między innymi zaś dotarł do Kalisza i został włączony — w skromniejszej zresztą postaci — do miejscowego typu prowincjonalnych kościołów.

Geometryczne dekoracje sklepień były na przełomie XVI i XVII wieku w użyciu w całej niemal Europie. W XVI wieku wykonywane w kamieniu i cegle (w Polsce sporą grupę kościołów z ceglana ornamentacją sklepień posiada Mazowsze), z końcem stulecia przeszły na inny materiał: na sztukaterję. Polska posiadała wówczas dwie odmiany geometrycznych sztukaterij sklepiennych: krakowską, o najprostszym profilu i deseni, układającą figury geometryczne z płaskich i gładkich pasków, oraz lubelską, posługującą się listwami o profilu rzeźbionym w motywy klasyczne, najczęściej perły i jajowniki. Ta właśnie odmiana rozpowszechniła się ogromnie w pierwszej połowie XVII wieku: jest ona nietylko wspólną cechą kościołów typu lubelskiego i kaliskiego, ale występuje w świątyniach nienależących do żadnego z nich, a także w bożnicach, kamienicach, zamkach, pałacach.

Dekoracja ta w Polsce posiada charakter odmienny od analogicznych dekoracyj Zachodu. Różni się od sztukaterij angielskich, które zastąpiły robotę ciesielską i zachowały częściowo jej charakter; różni się od holenderskiej, która znów powstała jako imitacja techniki metalowej; różni się też od włoskiej. Wprawdzie polska dekoracja została wprowadzona przez majstrów włoskich, ale wzory włoskie uległy w Polsce dekoloryzacji i denaturalizacji i z ram dla malowideł stały się samodzielnymi ozdobami. Najwięcej zabytków podobnych do polskich spotyka się w Czechach (Salwator w Pradze) i na Śląsku, skąd motyw ten przedostał się do północnych Niemiec i nawet do Szwecji. Są tam wszakże jedynie pojedyncze zabytki, nigdzie nie powstały liczniejsze grupy i trwały typ, jak to stało się w Polsce.

W dyskusji czł. Molè zauważa, że byłoby rzeczą ciekawą zbadać, jaka była percepcja renesansu w Kaliskiem i Lubelskiem nietylko w architekturze, ale i w innych działach sztuki. W stiukach kościołów grupy kaliskiej i lubelskiej widzi podobieństwo motywów do żebrowań późnogotyckich sklepień. Materiał zabytkowy, przedstawiony przez prof. Tatarkiewicza, uważa za szczególnie nadający się do studjów nad tem, jak Polska przerabiała elementy renesansowe.

Dr Szablowski podnosi, że o ile kalisko-lubelska grupa stiuków wykazuje wyraźny związek z gotyckimi sklepieniami gwiazdzistymi, o tyle krakowska grupa, o pokrewnym charakterze linearno-geometrycznym, wyrosła na innym podłożu (stiuki Trevana na Wawelu), niezależnie od tradycji gotyckiej. Profile geometrycznych stiuków tej ostatniej grupy są wprawdzie bez porównania uboższe niż kalisko-lubelskich, jednak i w krakowskiej grupie trafiają się ozdobniejsze rozwiązania, czego przykładem dekoracja kaplicy św. Antoniego w Kalwarji Zebrzydowskiej (z r. 1687), w której geometryczne figury ozdobione są klasycznymi motywami wolich oczu i perełek.

Doc. Komornicki stwierdza, że poszukiwania za podobnymi sztukaterjami zaprowadziły go aż do katedry w Grenadzie, gdzie stiuki nawet w szczegółach są bardzo do polskich zbliżone. W Polsce znany mu jest przykład podziałów geometrycznych na sklepieniu, wykonanych jeszcze w cegle, a nie w stiuku, w kaplicy Wejherów w Pucku. Bardzo interesujące jest zestawienie omówionych przez autora stiuków ze współczesnymi włoskimi, które są bardziej plastyczne i wydatne, i tem różnią się od delikatniejszej i lżejszej siatki sztukaterij polskich, niepozbawionych bardzo interesujących szczegółów, jakimi są np. kapitele pilastrów, ustawione do widza jakby w skrótce, w narożniku w środku umieszczonym.

Dr Terlecki zapytuje, czy szkarpy, występujące często w kościołach, omówionych przez autora, mają znaczenie niezbędnie konstrukcyjne.

Czł. Pagaczewski, nawiązując do podkreślonej przez prof. Tatarkiewicza żywotności gotyckich tradycji w kościołach grupy lubelskiej i kaliskiej, przytacza cały szereg przykładów przetrwania gotyckiej konstrukcji na Zachodzie, jak np. Michała Anioła kopuła kościoła św. Piotra na Watykanie, kościół Inwalidów w Paryżu, dzieło J. Hardouina-Mansarta, kaplica pałacowa w Wersalu tegoż architekta, kościół N. Marji Panny w Dreźnie, wybudowany przez Bähra, czy jezuickie kościoły w Nadrenji. Tradycje gotyckie przejawiają się szczególnie silnie w złotnictwie północnym, także i polskim, trwają bowiem przez wieki XVI i XVII, a nawet w XVIII stuleciu można na nie natrafić.

Czł. Tatarkiewicz podkreśla, że profile klasyczne z jajownikiem i perlami są najbardziej charakterystyczne dla polskich stiuków. Szkarpy, o które zapytywał dr Terlecki, są elementem jeszcze konstrukcyjnym.

Posiedzenie z dnia 6 grudnia 1934.

Dokonano wyborów przewodniczącego i zastępcy przewodn. Komisji na lata 1935, 1936 i 1937. Przewodniczącym wybrano czł. J. Pagaczewskiego, zastępcą czł. L. Lepszego.

Prof. dr Tadeusz Szydłowski przedłożył swą pracę p. t. *Współpracownicy Wita Stwosza przy ołtarzu Marjackim*.

Duża suma różnorodnych robót: stolarskich, snycerskich, pozłotniczych i malarskich, które złożyły się na wspaniały całokształt ołtarza Marjackiego w Krakowie, nie mogła być wykonana przez samego Stwosza, lecz — podobnie jak przy innych skrzydłowych ołtarzach późnośredniowiecznych — z głównym artystą współpracować musiał szereg pomocników. Jeden z nich zbudował szafę i ramy skrzydeł, inny wycinał ornamentykę. Jak wiemy ze źródeł, ołtarz wyłaczało kilku »goldszlegierów« krakowskich i pozakrakowskich. We wmalowywaniu na tłach płaskorzeźb owych wnętrza i krajobrazów, których osobliwy urok wyszedł najaw w czasie dokonanej niedawno restauracji ołtarza, brał prawdopodobnie udział twórca tryptyku olkuskiego z r. 1486. Stwosz wyrzeźbił własnoręcznie scenę główną, t. j. Zaśnięcie i Wniebowzięcie Matki Boskiej, oraz 18 wielkich płaskorzeźb na skrzydłach. Natomiast widoczną u góry Koronację Matki Boskiej ze św. Wojciechem i Stanisławem, kilkanaście figurek, wypełniających arkadę i ramę części środkowej, oraz predellę przypisuje autor współpracownikom Stwosza. Snycerza predelli widzi w Jörgu Huberze z Passawy, który współdziałał ze Stwoszem przy grobowcu Kazimierza Jagiellończyka. Huberowi przyznawano dotychczas jedynie rzeźby kapiteli grobowcowego baldachimu. Zestawiając owe drobne rzeźby z płaskorzeźbami, zdobiącymi boki tumb, oraz z figurkami predelli, dochodzi autor do wniosku, że są to wszystko prace Hubera. Predella ołtarza Marjackiego pozostaje w związku z predellą zachowaną w Museum Carolino-Augustinum w Salzburgu. U snycerza, który ją rzeźbił, widoczne jest, podobnie jak u Hubera, oddziaływanie sztuki wybitnego południowo-niemieckiego artysty, Erazma Grassera. Figury górnej nadstawy krakowskiego ołtarza są według autora dziełem miejscowego snycerza, wykształconego w warsztacie rzeźbiarskim, z którego wyszła w r. 1467 środkowa część tryptyku św. Trójcy w kaplicy Świętokrzyskiej na Wawelu. Ten krakowski współpracownik Stwosza wykonywał w r. 1491 rzeźby ołtarza w Książnicach Wielkich. W górnej nadstawie tego ołtarza daje on replikę swej Koronacji z ołtarza Marjackiego, stwoszowską zaś scenę Zaśnięcia N. P. Marji przekształca w kie-

runku bardziej realistycznym. Rzeźbiarz ołtarza w Książnicach i Huber wykonywują także mniejsze figurki naokół głównej sceny ołtarza Marjackiego.

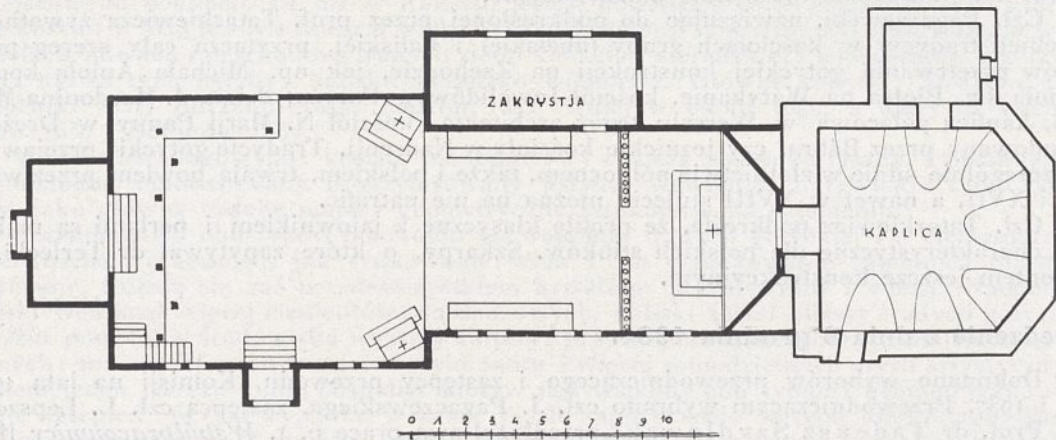
W dyskusji dr Terlecki zaznacza w kwestji genezy sztuki Stwosza, że nie widzi tak wielkiego związku ze sztuką Mikołaja von Leyden; geneza sztuki Stwosza interesuje go specjalnie i zamierza niebawem przedłożyć Komisji rezultaty swych badań w tym zakresie. Obok Hubera byłoby pożądanem śledzić za autorem grupy Koronacji Matki Boskiej.

P. d'Abancourt zauważa, że płaskorzeźba Chrystus w otchłani nie wydaje się być dziełem Stwosza, ale rzeźbiarza grupy Koronacji; ponadto widzi różnice w komponowaniu fałdów szat między figurkami predelli, a figurami na bokach tumby Kazimierza Jagiellończyka.

Prof. Szydłowski odpowiada, że różnice te można tłumaczyć odmiennym materiałem (marmur i drzewo), a także uzupełnieniami figurek predelli, dokonanymi przez Molinkiewicza w czasie restauracji ołtarza XIX wieku.

Inż. arch. Marcin Bukowski przedstawił komunikat p. t. *Drewniany kościół parafjalny w Orawce i jego polichromja*.

Drewniany kościół parafjalny we wsi Orawka na polskiej Orawie, stojący w otoczeniu starych lip tuż przy drodze z Jordanowa do Jabłonki, pamięta czasy walk religijnych na Orawie.

32. Orawka, kościół parafjalny. Rzut poziomy.

Rys. M. Bukowski.

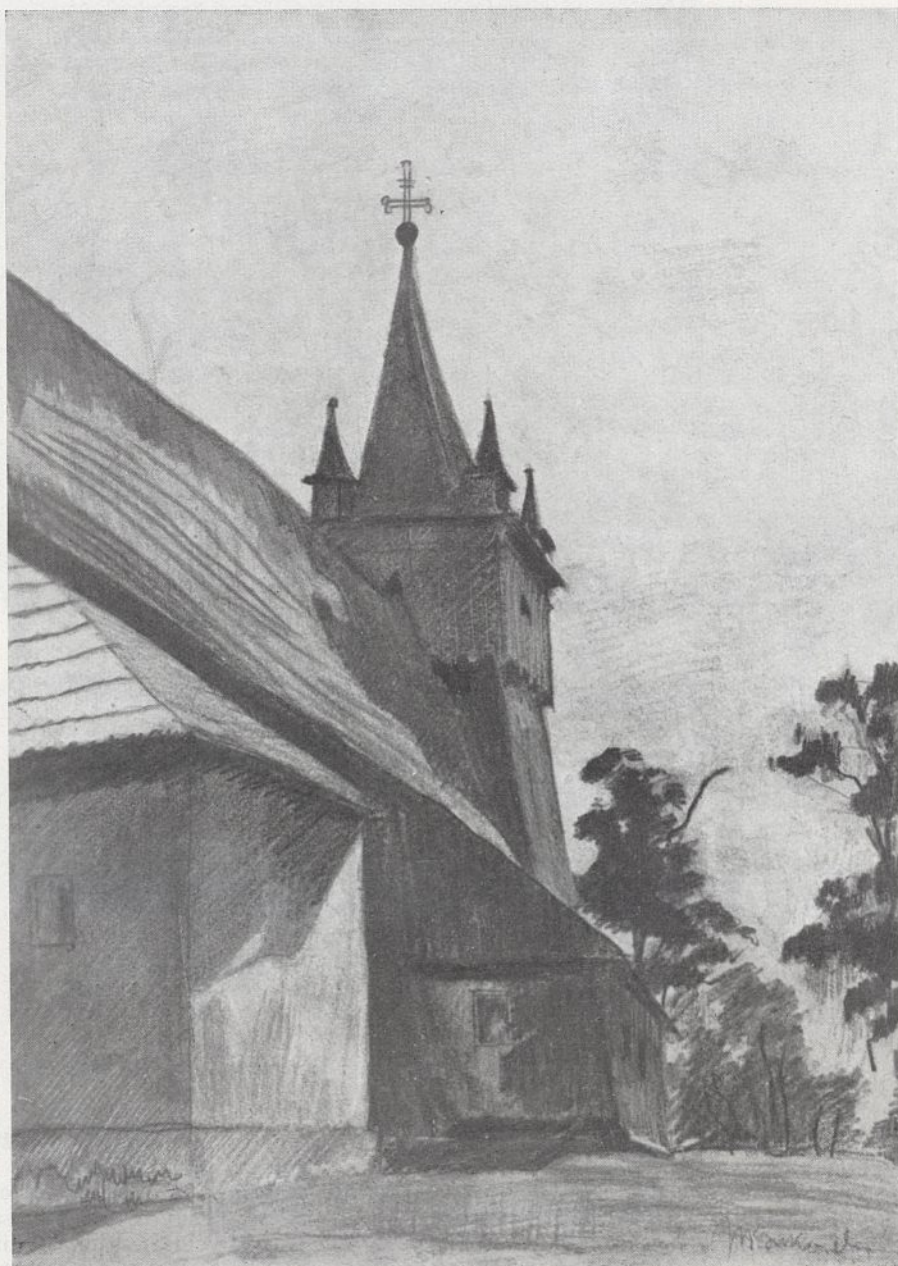
Jest to budowla orjentowana, jednonawowa, o wydłużonym i trójściennie zamkniętym prezbiterjum. Wymiary nawy 12'30 m długości, 10'50 m szerokości, prezbiterjum 14'60×8'00 m. Wysokość od posadzki do sufitu 7'20 m. Prezbiterjum od nawy oddziela łuk i belka tęczy, dźwigająca krzyż oraz figury Matki Boskiej i św. Jana. Główne wejście do kościoła wiodzie od zachodu przez przyziemie czworobocznej wieży, prócz niego są jeszcze wejścia boczne, przez zakrystję od północy i do nawy od południa (fig. 32). Wieżę i dach kościoła¹ przebudowano w pierwszych latach XX w. Na miejsce dawnego, powszechnego na Podhalu hełmu gruszkowego z latarnią wybudowano czworoboczny, iglicowy hełm z takiemż czterema wieżyczkami na rogach. Równocześnie ze zmianą nakrycia wieży usunięto sygnaturkę, będącą pomniejszeniem hełmu wieży². Od północnej strony przylega drewniana zakrystja, zaś w przedłużeniu prezbiterjum, a więc od wschodu, dobudowano murowaną kaplicę o wymiarach 8×8 m, przesklepioną beczkowo z lunetami. Całość kryje do dzisiaj gontowy, stromy dach, którego prosta kalenica zdaje się ciągnąć w nieskończoność. W ścianach kościoła tkwią nieduże, wysokie, przeważnie bliźniacze okienka, dołem zaś obiega wokoło gontowa obdasznica. Spowodu licznych, niedawnych przeróbek całość nazewnątrz interesu większego nie przedstawia, zostało tylko miłe wrażenie, jakie zawsze daje widok drewnianego kościoła, otoczonego wieńcem starych lip (fig. 33).

Zato wewnątrz bije w oczy bogata polichromja, pokrywająca szczelnie strop, ściany i większość sprzętów. Malowana temperą na drzewie, gdzieśgdzie na paskach płótna, kompozycyjnie dzieli się na figuralną i ornamentálną (fig. 34).

¹ Stan przed przebudową ilustruje rycina w wydawnictwie Váradí G., Arvamegyei Almanach, Also Kubin 1912, p. 36. ² O kościele i polichromji orawczańskiej wspomina Szydłowski T., Sprawozdania z inwentaryzacji: powiat nowotarski. Ochrona Zabytków Sztuki, 1—4, Warszawa 1930/31, p. 429, fig. 353.

Na stropie nawy oraz na stropie i ścianach prezbiterjum odtworzył malarz w dwunastu obrazach życie patrona kościoła, św. Jana Chrzciciela. Na stropie widzimy następujące sceny: Zacharyasz w świątyni, N. P. Marja nawiedza św. Elżbietę, Narodziny św. Jana, Jan na puszczy; natomiast na ścianach prezbiterjum: Głos wołającego na puszczy, Jan i Pan Jezus, Chrzcist w Jordanie, Jan u Heroda, Jan w więzieniu, Salome tańczy na uczcie u Heroda, Śmierć Jana, Pogrzeb. Obrazy na stropie ujęto w kasetonowe obramowanie, malowane w jasnożółte pasy. Tła otrzymały zabarwienie silniejsze: zielone, czerwone, niebieskie. Rozety na tłach utrzymano w tych samych kolorach, zawsze kontrastowo do tła dobieranych. Podobnie jak inne ornamenty w tej części kościoła, tak i rozety malowane są z dążeniem do wypuklenia przez konturowanie i cieniowanie form jasnych czarną, a raczej ciemnobronzową barwą. Kolumny o kompozytowych kapitelach, wymalowane między ośmioma obrazami świętojańskiego cyklu na ścianach prezbiterjum, są tych ścian architektonicznym podziałem. Pod kolumnami a nad gzymsem stall wymalowano pasy girland, silnie w złotawym kolorze akcentowane. Nad kolumnami, jakby architrav wieńczący, ciągnie się lekki, roślinny fryz, na którym w otoczeniu wiciowego ornamentu rozmieszczono dwanaście medaljonów z wyobrażeniami apostołów (tabl. kolor., fig. 1).

Stojące przy ścianach prezbiterjum ławki mają wysokie zaplecki, odgóry osłonięte

33. Orawka, kościół parafjalny. Widok zewnętrzny.

Rys. M. Bukowski.

34. Orawka kościół parafjalny. Wnętrze. Rys. M. Bukowski.

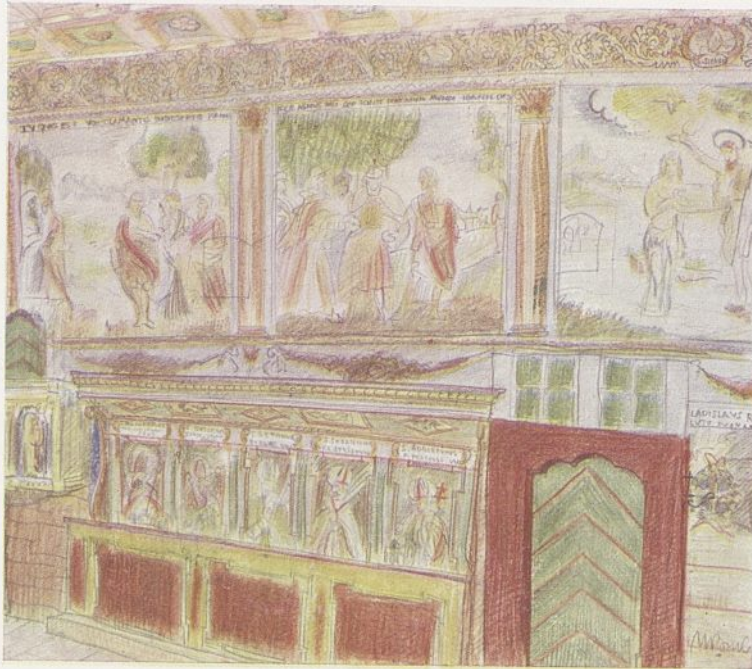
obdasznicą. Na zapleckach widnieją w obramowaniach drewnianych podobizny biskupów i opatów węgierskich. Ławki są rzeźbione i silnie malowane. Również obok głównego ołtarza, poniżej scen z życia Jana Chrzciciela, przedstawił artysta parę świątobliwych postaci spośród węgierskich dynastji panujących. Pułap w nawie ozdobiono identycznie, jak w prezbiterjum. Płaszczyzny skośne pod sufitem, będące wynikiem konstrukcji wiszącego więzaru dachu, a dające motyw dekoracyjny wnętrza, wypełniono wizerunkami szeregu świętych i błogosławionych. Te obrazy w złotawym tonie umieszczono na tle fryzu ornamentalnego o motywach roślinnych, białego z niebieskim (tabl. kolor., fig. 2).

Dużych rozmia-
rów kompozycja-
mi figuralnemi po-
kryte były niegdyś

ściany nawy. Dziś obrazy te są szczególnie dołem tak zniszczone, kożuchami chłopskimi wytarte, że pozostała tylko częściowo jedna scena: św. Krzysztof z Dzieciątkiem, obok prawego bocznego ołtarza św. Krzyża. Pozatem tylko wytarte wielkie belki ścian nawy.

Belka tęczy, dźwigająca krucyfiks i dwie rzeźby barokowe małej wartości, jest pokryta w całości polichromją (fig. 35). Motywami są insygnja Męki Pańskiej i napis: *Pictum A. D. 1711*. Nad łukiem tęczy w klinach ściany widnieją w otoczeniu ornamentów herby cesarza Ferdynanda III (czarny orzeł dwugłowy) i arcybiskupa ostrzyhomskiego Lipayiego de Zongor (fig. 34).

W jasnych i mocnych barwach pomalowano chór muzyczny i ławki w nawie. Boki i przodki ławek wypełniono ornamentem podobnym do tego, jaki widnieje w górze pod pułapem, jednak mocniej i prościej traktowanym (fig. 36—37) w jaskrawych kolorach: czerwonym, żółtym, niebieskim i zielonym. Zaplecki ławek podzielone są na smukłe pola, pokryte ornamentem (tabl. kolor., fig. 2) o symetrycznym układzie renesansowych grotesek, lecz złożonym z barwnych polnych kwiatów. To samo oglądamy na drewnianej ścianie obok chóru, zaś na suficie pod chórem wymalowano zamaszyste zwoje roślinne lilij i róż. Na drewnianej ścianie nad zapleckami ławek widnieje jasna postać św. Wawrzyńca z żelazną kratą, na której go spalono, obok zaś, przy schodkach, zwraca uwagę bardzo żywy

1

2

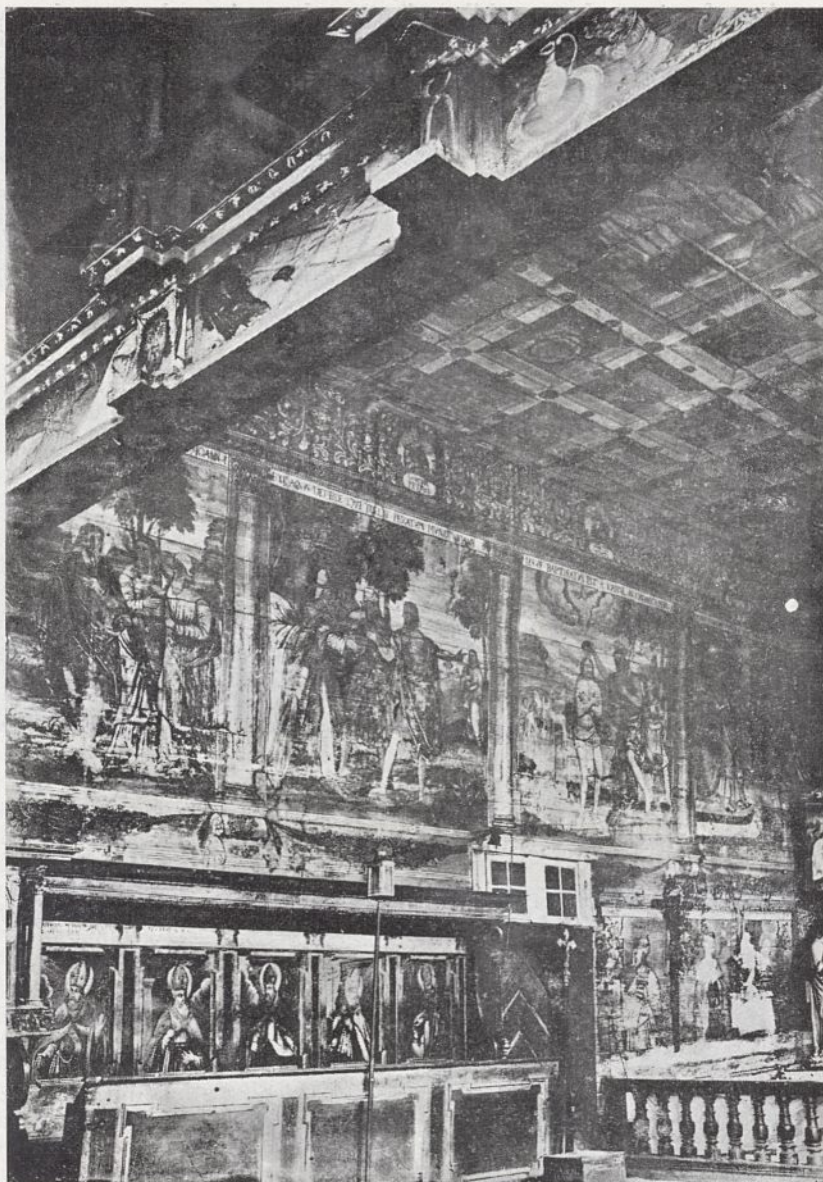
1. Orawa, kościół parafjalny. Polichromja prezbiterjum.
2. Orawa, kościół parafjalny. Polichromja nawy.

Rys. M. Bukowski.

ornament o motywach stylizowanych ogórków, jakie często spotyka się na wschodnich tkaninach oraz w minjaturach kodeksów iluminowanych¹.

Lecz spójrzmy na sam chór. Wsparty na dwóch drewnianych, bogato rzeźbionych i czerwonym kolorem pomalowanych słupkach, ma parapet pokryty od strony zewnętrznej pasem dziesięciu obrazów, ciągnących się jeden za drugim (fig. 38—39). Jest to przedstawienie dziesięciorga przykazań, lecz jak ujętych! Chcąc trafić do parafjan, malarz odtworzył grzechy ludzkie tak, jak je popełniano na góralskiej wsi. A więc przejdźmy je pokolei.

Obraz pierwszy: na ławie siedzi chłop z obwiązaną głową, widać cierpiący bardzo, obok niego dwie znachorki odczyniają gusa i uroki. To przykazanie pierwsze. Za stołem w karczmie siedzi trzech gazdów i szynkarka. Piją i grają w karty. Ruchy osób zdradzają wzburzenie. Ci ludzie obrażają P. Boga, bluźnią i przeklinają. Na obrazie trzecim widzimy grupę ludzi, modlących się przed ołtarzem w kościele. Przez otwarte drzwi kościoła widać młócaącego zboże bezbożnika, który dnia świętego nie święci. Rodzinna scena, przedstawiona na obrazie czwartym odbywa się, sądząc z ubiorów i wnętrza, w domu szlacheckim. Tutaj młodzieniec w gwałtowny sposób odnosi się do dwojga starsuszków, niezawodnie ojca i matki. Obraz piąty wyobraża napad zbójników. Jeden dobija napadniętego, inni przygrywają na gęślach i skrzypeczkach². Dla przyka-

35. Orawka, kościół parafjalny. Polichromja prezbiterjum.

Fot. prof. dr T. Szydłowski.

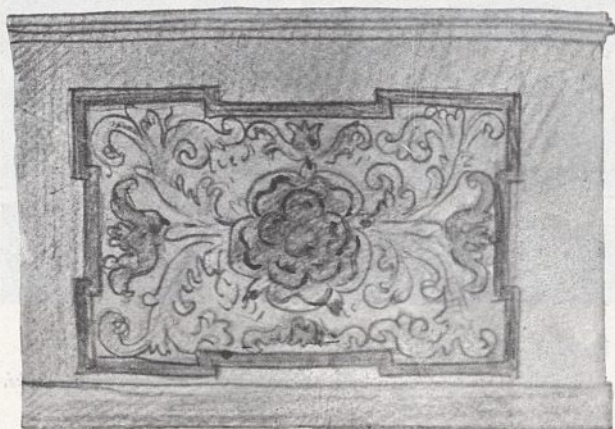
¹ Np. w kodeksach minjaturowych klasztoru oo. karmelitów na Piasku w Krakowie. Cf. Zabytki sztuki w Polsce, II, Iluminowane rękopisy księgozbiorów oo. dominikanów i oo. karmelitów w Krakowie, opracowali Kopera F. i Lepszy L., Kraków 1926, fig. 86, 87. ² O zbójniczej żyłce górali ogólnie wiadomo. Mieszkańców Orawki i tamtejszego bezpieczeństwa w wieku XVII dotyczy artykuł Semkowicza W. z danymi o napadach orawczan na wracających z odsieczy Wiednia (Ziemia, 1931, pp. 180—183). Data polichromji, 1711 r., zbiega się z datą śmierci Janosika. Historyczny Janosik, młody zbójnik tatrzański, który ponoć bogatym brał, a biednym dawał, zginął na szubienicy w r. 1713 w Liptowskim św. Mikuluszu.

zania szóstego malarz zrobił wyjątek, odstępując od motywów swojskich i zwracając się do Starego Testamentu. Widzimy zatem żonę Putyfara w krynolinie, jak obok bogatego łoża zatrzymuje cofającego się Józefa. Jedynie płaszcz Józefów zostaje jej w rękach. Siódme przykazanie reprezentują dwaj złodzieje górale, uprowadzający skradzione bydło. Podobnie ujął autor przykazanie dziesiąte, lecz ten obraz jest już bardzo zniszczony. Krzywoprzysięstwo przed trybunałem to grzech przeciw przykazaniu ósmemu, a zaloty eleganta do bogobojnej niewiasty — to przekroczenie przykazania dziewiątego. Obrazy dekalogu z dużą siłą i wyrazem oddają tendencyjną treść. Faktura ich, znacznie różna od obrazów prezbiterjum, ma jednak cechy wspólne z tamtymi. Szczegóły drzew oraz kostjumów Putyfary i Salome dowodzą wspólnego autorstwa.

W ogólnej kompozycji polichromji uderza logika fabuły i efektów dekoracyjnych. W prezbiterjum spotykamy sumienną robotę wprawnego dekoratora, opartą bez wątpienia na dobrej szkole i wzorach. Zastosowanie przez twórcę polichromji orawczańskiej wzorów

36. Orawka, kościół parafjalny. Polichromja ławek.

Rys. M. Bukowski

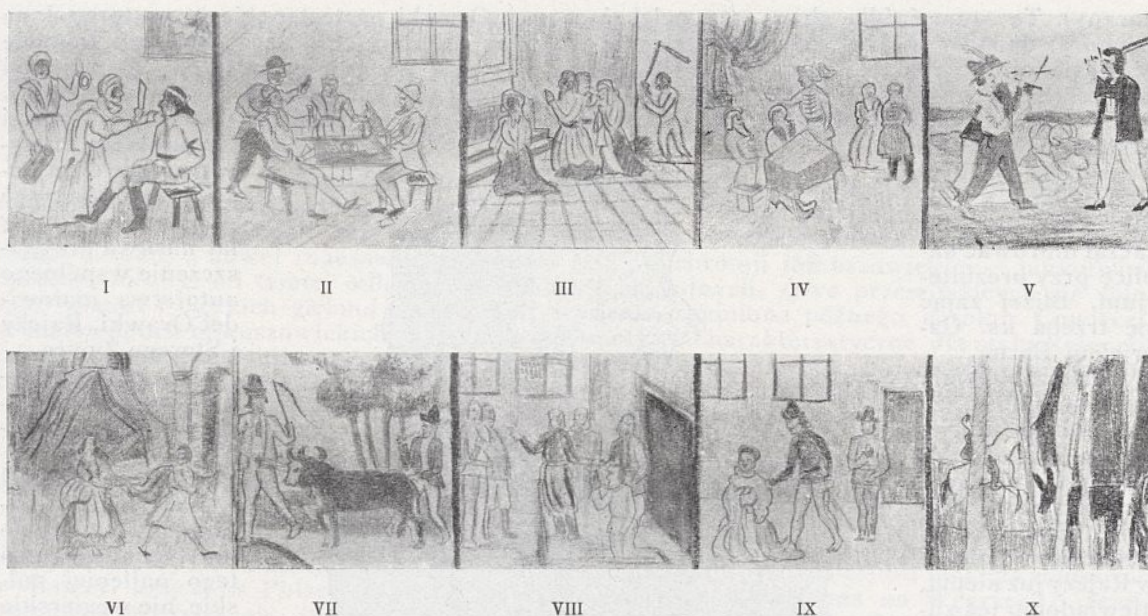

37. Orawka, kościół parafjalny. Motyw z polichromji ławek.

Rys. M. Bukowski.

z innej dziedziny sztuki nie jest zjawiskiem wyjątkowym. Malarz, spod którego pendzla wyszła polichromja drewnianego kościoła w Witanowicach (województwo krakowskie), posłużył się wzorami z zakresu ilustracji książkowej, powtórzył bowiem na ścianach kościoła niemal całe sceny z Biblii Scharffenbergera w wydaniu księgarni hallerowskiej w Krakowie. — Długie płaszczyzny ścian prezbiterjum kościoła orawczańskiego podzielił malarz na pola. Kolumny, silnie plastycznie podkreślone, stoją na również mocnym cokole z girlandami. Także i obrazy na suficie ujęto w ramy i fryzy. Prócz ładu w rysunku uderza wielkie poczucie statyki kolorów. Przestrzenie międzykolumnowe wypełniają lekkie, do wyblakłych gobelinów podobne obrazy, lekki w całości jest też sufit. Zato poniżej tem mocniejsze i ostrzejsze barwy ożywiają kościół.

W czerwonym, żółtym, zielonym kolorze pławią się ławki, balustrady, stalle i płaszczyzny drzwi. Opis powyższy dotyczy stanu z roku 1924, w którym zdejmowałem i rysowałem kościół parafjalny w Orawce. Odnośnie do treści obrazów zauważyć należy, że treścią obrazów sufitu i prezbiterjum są postacie Chrystusa, świętych, apostołów, nieco niżej biskupów i magnatów. W nawie dołem i na chórze prócz treści także i rodzaj malowideł przemawia do ludu. Nakoniec za ołtarzem wymalowano wizerunek djabła z wołową skórą, na której spisano występki jakiegoś

38—39. Orawka, kościół parafjalny. Dekoracja parapetu chóru muzycznego: Dziesięcioro przykazań.
Rys. M. Bukowski.

grzesznika. Kościelne sprzęty: ołtarze, ambona i organy, bogato rzeźbione i złoczone, zdradzają pierwszorzędną robotę snycerską w stylu barokowym. Główny motyw rzeźb to stylizowane rośliny strączkowe o kulcowatych zgrubieniach. Widoczny tu wpływ niderlandzki, robota snycerska, jakich stosunkowo dużo zostało u nas z czasów mniej więcej zbliżonych do panowania Władysława IV.

Na organach dwugłowy orzeł, identyczny w rysunku z tym z herbu nad tęczą, — znak darowizny Ferdynanda III.

Również jeden zachowany dzwon kościoła jest darem cesarza Ferdynanda. Na dzwonie napis: »Ferdinandus III Hungariae, Bohemiae etc. rex me donavit catholicis arvensibus anno 1652«. Dzwon odlał Dawid Vessmützer w Wiedniu w r. 1641.

Opierając się na niektórych motywach i szczegółach wykonania, należy przyjąć, że polichromja jest dziełem jednego autora. Mielibyśmy zatem interesujący przykład, jak od poprawnych, niewątpliwie według dobrych wzorów malowanych partyj prezbiterjum, przez żywe, jakby na kantyczkową nutę przetransponowane motywy ławek i chóru, przechodzi malarz do zabawnych i pełnych wyrazu, jakby z szopki wyjętych figurek z dziesięciorga przykazań.

Szukając osoby autora polichromji, przejdźmy ogólnie historyczne tło powstania i rozwoju kościoła w Orawce. Początki jego sięgają czasu walk religijnych protestancko-katolickich na Orawie. Wpływy obu stron szły w parze ze znaczeniem magnatów południowych stron Tatr i Beskidów, protestanckich Thurzonów, czy katolickich palatynów, jak Paffyi lub ostrzyhomski arcybiskup Lipayi herbu Zongor. W miejscu, gdzie stoi dzisiejszy kościół, wybudował w r. 1614 Franciszek Thurzo drewniany zbór protestancki. Już jednak w roku 1647 ks. Jan Szczęchowicz¹, pochodzący z góralskiej rodziny z Ratułowa koło Nowego Targu, zamianowany wicearchidiakonem »powszechności katolików na Orawie«, przebudował ten zbór na katolicki kościół parafjalny. Parafja to była niemała, gdyż obejmowała całą Orawę. Jak podaje kronika kościoła, przed przybyciem ks. Szczęchowicza katolicy orawscy modlili się po domach lub w polu. W sąsiednim Podszklu modlili się w lipowym zagajniku przy wielkim głazie, służącym im za ołtarz. Lipy te stoją do dzisiaj, sam zaś głaz tkwi wmurowany w posadzkę kościoła w Orawce, przed ołtarzem św. Krzyża (prawy

¹ Używam pisowni »Szczęchowicz«, przyjmując argumenty Zborowskiego J., przytoczone w jego artykule p. t. Z góralskich nazw miejscowych i osobowych, w czasopiśmie Język Polski, XVIII, 3, 1933, pp. 74—75. — Archiwalja, odnoszące się do ks. Szczęchowicza, ogłosił Semkowicz W. w wydawnictwie p. t. Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy, część I, dokumenty, Zakopane 1932, pp. 76—81 nr 45, pp. 85—86 nr 47, pp. 86—92 nr 48.

boczny). Te same źródła głoszą, że uciekającego z Orawki protestanckiego pastora, Jana Zachorę, dopadły w Jabłonce orawczańskie gaździny i zabiły. Po Szczęchowiczu figuruje w spisie orawczańskich plebanów cały szereg nazwisk wyłącznie polskich. A więc od śmierci Szczęchowicza do roku 1670 siedzi na probostwie ks. Gabrjel Zagórski, po nim kilka również polskich nazwisk. Wreszcie od r. 1695—1715 ks. Gabrjel Barna, po nim zaś następuje ks. Jan Tuszyński, o którym wiemy z kroniki kościelnej, że zaczął murować kaplicę przy prezbiterjum. Bliżej zająć się trzeba ks. Gabrjelem Barną.

Otóż zachowała się wiadomość, że ks. Gabrjel Barna w roku 1684 ozdobił malowidłami organy kościoła w Rajczy¹. Starego kościoła drewnianego w Rajczy już niema, niewiadomo też zupełnie, jak się przedstawiały owe malowidła. W pobliskim jednak Starym Żywcu stoi do dziś drewniany kościółek. W nim po stronie prawej ocalał niewielki fragment temperą malowanej polichromji, a ocalał dzięki temu, że stał tam boczny ołtarz. Kiedy niszczone starą polichromję przez powleczenie grubą warstwą olejnej farby wnętrza kościoła, części ściany, którą zakrywał ołtarz, nie ruszono. Ocalały fragment (fig. 40) żywo przypomina zarówno kolorem, jak też

40. Stary Żywiec, kościół parafjalny. Fragment polichromji.

Rys. M. Bukowski.

ków drewnianych na Podhalu i w Beskidzie zachodnim. Kościoły te, jak i malowidła, zdobiące ich ściany, wymagają — oprócz zinventaryzowania — osobnych studjów porównawczych.

¹ Łepkowski J., Przegląd zabytków przeszłości z okolic Krakowa, Warszawa 1863, p. 110, pisze: »Roku 1684 ks. Gabrjel Barny, malarz, proboszcz z Orawy, malował tu organy«; nie podaje, skąd miał tę wiadomość, prawdopodobnie jednak zaczerpnął ją z »Księgi wspomnień«, przechowywanej podówczas w archiwum parafjalnem w Rajczy. O tej księdze mówi na stronie 109 cytowanej pracy. ² Cesarz Ferdynand III, uznając zasługi i ośmioletnią pracę ks. Jana Szczęchowicza około nawracania na katolicyzm i głoszenia słowa Bożego w różnych komitatach węgierskich, a zwłaszcza w spiskim i orawskim, w r. 1655 podniósł go wraz z braćmi i siostrami do dziedzicznego stanu szlacheckiego i nadał im herb. Opis tego herbu wraz z wyobrażającą go minjaturą zawarty jest w dyplomie cesarskim, przechowywanym obecnie u p. Elżbiety ze Szczęchowiczów Cieluszkowej w Łąpszach Niżnych na Spiszu. Cf. Semkowicz W., Materjały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy, cz. I, dokumenty, Zakopane 1932, pp. 76—81 nr 45.

i rysunkiem motywy polichromji kościoła parafjalnego w Orawce, a zbieg lat nasuwa przypuszczenie wspólnego autorstwa malowideł Orawki, Rajczy i Starego Żywca.

Że różna przynależność państwa Podhala do Polski i Orawy do Węgier nie była w XVII i XVIII wieku jakimś murem nie do przebycia, dowodzi tego najlepiej polskie, nie węgierskie pochodzenie orawskich proboszczów, w szczególności zaś ks. Szczęchowicza, wojującego misjonarza Orawy². Malowidła w parafjalnym kościele orawczańskim zdradzają pod względem ikonograficznym wpływy węgierskie — to prawda, — ale cóż w tem dziwnego, skoro królowie węgierscy i możni panowie Korony św. Szczepana byli kolatorami. Pod stylistycznym względem jest dekoracja malarska kościoła w Orawce częścią grupy polichromij wiejskich kościoł-

W dyskusji prof. Szydłowski zaznaczył, że swego czasu, inwentaryzując zabytki powiatu nowotarskiego, zinwentaryzował także kościółek w Orawce, lecz cały ten materiał leży w tece w Centralnym Biurze Inwentaryzacyjnym przy Ministerstwie W. R. i O. P.; ma wątpliwości, czy polichromja w Orawce jest tak żywa, jak na to wskazują barwne rysunki autora; sądzi, że należałoby ją zestawić z polichromją w Mikuszowicach; wątpi też, aby ją malował sam ks. Barna.

Dr Szablowski dostrzega między malowidłami w Orawce i w Mikuszowicach mimo dużego podobieństwa także istotne różnice, tak iż nie wydaje mu się, by obie polichromje były dziełem jednej ręki. Styl polichromji w Orawce grawituje jeszcze wyraźniej do wczesnego baroku, a nawet renesansu, natomiast styl polichromji mikuszowickiej — jakkolwiek czasowo niezbyt od tamtej odległej — wykazuje w bujnych, żywo przewijających się splotach akantu i ciężkich girland owocowych wyraźne znamiona późnego baroku. Cowięcej, w malowidłach mikuszowickich występują już motywy charakterystyczne dla stylu Rejencji, jak owe nerwowo łamiące się listwy czy wstęgi. Zresztą kwestja tożsamości twórcy obu polichromij nie potwierdza się również w świetle źródeł, gdy bowiem wykonawcą polichromji w Orawce ma być ks. Gabrjel Barna, to twórcą polichromji mikuszowickiej jest malarz bielski Jan Mentil.

Doc. Bochnak wyraża przekonanie, że wiadomość, przekazaną przez Józefa Łepkowskiego, iż w roku 1684 ks. Gabrjel Barna, malarz, proboszcz z Orawy, malował w Rajczy organy, należy rozumieć dosłownie, t. j. że rzeczywiście sam malował, nie zaś przerośnie, t. j. że ufundował te malowidła, czy też sprowadził malarza do ich wykonania. Z jakiegoż powodu miałby się fundacją malowideł lub pośrednictwem w sprowadzaniu malarza zajmować w Rajczy, leżącej w Polsce, proboszcz parafji, położonej podówczas na Węgrzech? Jeżeli natomiast przyjmie się, że ks. Barna istotnie był malarzem, to nietrudno będzie przypuścić, że sława, jaką się cieszył wśród duchowieństwa po węgierskiej stronie Karpat, mogła się przedostać i na polską ich stronę.

W odpowiedzi arch. Bukowski wyjaśnia, że badał polichromję w Orawce w r. 1924, kiedy była żywa w kolorze. Być może, że deszcz, zaciekający przez nieuszczelniony jeszcze naówczas dach, przyczynił się do przytłumienia jej żywości. Należy podkreślić najbliższy związek polichromji orawczańskiej z zachowanym fragmentem pierwotnej polichromji w Starym Żywcu oraz stylistyczne pokrewieństwo z malowidłami w Łękawicy i Łodygowicach.

W uzupełnieniu referatu arch. M. Bukowskiego nadesłał dr Szablowski wiadomość, iż w Kronice Żywiecczyny Andrzeja Komonieckiego¹ znajduje się wzmianka o pomalowaniu dawnego kościoła parafjalnego w Ślemieniu w r. 1680 przez malarza Gabrjela Barne »Węgrzyna«.

¹ Chronographia Albo Dzieiopisz żywieczki, rkps w Archiwum Miasta Żywca, fol. 503.

INDEKS

- Aa ob. Wittert.
- Abancourt de Franqueville Helena d', dyskusja 64*; wybór na współprac. Kom. Hist. Szt. 26*
- Abbas I, szach perski 158
- Abchazja, architektura orm. kaukaska 101
- Aberle J. L., malarz szwajcarski XVIII w. 177
- Abraham Panosowicz, Orm. lwow. (1383—5) 81
- Abraham, patriarcha ob. Bouts; Egipt, tkanina; Pittoni.
- Achlat (Iki Türbe), dekor. ornam. 113 n. 3
- Achmetschid (Krym) 172
- Achtura, rzeka na Kaukazie 89
- Adam i Ewa, grzech pierworodny 2, 7 n. 6, 7; ob. też Bounieu.
- Adam R., architekt ang. XVIII w. 203
- Adoracja Magów ob. Chrystus, Hołd 3 Królów. Adygi dolina 182
- Agafiri, malarz minj. orm. w Ispahanie (1648) 159
- Agata ś., męczeństwo ob. Tiepolo.
- Agnieszka ś. na trypt. mal. got. w Łopusznej 13 14 fig. 12, 17 fig. 15, 18
- Agopsowicz Izaak, fund. kośc. orm. ś. Krzyża we Lwowie 99 n. 1
- Agrigentum (Girgenti), doryckie świątynie (Hery Lakinji, Konkordji, Zeusa) 187, 188, 192, 195 fig. 19, 200; ob. też Kamsetzer.
- Agrypina ob. Pittoni.
- Ahaswer ob. Witz.
- Aigner Piotr, archit. warsz. XVIII—XIX w. 25*, 26*; nagrobek Sołtyka w kat. krak. 44* nota (c. d. ze str. 43*)
- Ajrapet, malarz minj. orm. w Ispahanie (1648) 159
- Ak-Saraj (Akhsara) 89, 91
- Akteon ob. Pittoni.
- akwatinta: Kamsetzera 184; akwat. wynalazca J. B. Le Prince († 1781) 184
- Albano: grobowiec Horacjuszów i Kurjacjuszów ob. Kamsetzer s. v. Kraków, Muzeum Narod.; jezioro ob. Kamsetzer s. v. Poznań, zb. Tow. Prz. Nauk.
- Albertrandy, kominiek marmurowy, dar Stanisława Augusta 44*
- Aleksander III, papież, ob. Aretino.
- Aleksander W. w mal. włoskiem XIV—XV w. 17*; ob. też Pittoni.
- Aleksandrowicz, czeladnik malarski we Lwowie (XVI w.) 152
- Aleppo 153; pasy halepskie 29*
- Algarotti Fr., doradca art. Augusta III, 43
- Alicati (Sycylja) etap podróży Kamsetzera 188
- Alnpek, kronikarz lwow. XVII w. 91
- Alp-Arslan, sułtan Seldżuków, zdobywca Ani (1064) 88
- Alpy 190, 13*
- Alzacja, *Speculum humanae salvationis* 19
- Amagał, malarz minj. orm. w Ispahanie (1648) 159
- Amagu (Armenja) k. orm., dekor. ornam. portalu 96 fig. 29, 111
- Amastro (Turcja azjat.) etap. podróży Kamsetzera 173, 175
- Amazonki głowa w konaku w Smyrnie, rys. Kamsetzera 176
- Ameisenowa Zofja dr. »O kilku cennych rękopisach iluminowanych francuskich z Biblioteki Wilanowskiej, obecnie w Bibliotece Narodowej w Warszawie« 27*; dyskusja 18*
- Amirtovlath, Orm. lwow., autor Słownika substancyj medycznych (rkps z 1617 r. w Bibl. Nat. w Paryżu, nr 244) 158 n. 1
- Amyrbej, Orm. lwow. (1385) 81
- Amsterdam: pobyt Lubienieckich 59*; Muzeum Państw. (Rijksmuseum): Hołd 3 Królów Geertgena Tot Sint Jans 35; portrety K. Lubienieckiego 60*
- Ancona: budowle Vanvitellego (lazaret, łuk na molo, dekor. kośc. augustjanów) 200; Łuk Trajana i port, rys. Kamsetzera w Muz. Nar. w Krakowie 183 fig. 11
- Andrzej, introligator lwow. (1619) 153
- Andrzej z Kaffy, fundator wieży kat. orm. lwow. (XVI w.) 121
- Andrzej ś. na trypt. mal. got. w Łopusznej 14 fig. 12; wezw. kośc. w Rzymie 198, 200
- Andrzejewicz Albert, czeladnik mal. we Lwowie (XVI w.) 152
- Anglja, pobyt Stanisława Augusta (1754) 196; podróż Kamsetzera 165, 191, 196, 199; stiuki geometr. 62*
- Angora (Azja Mniejsza) pasy angurskie 29*
- Ani (Armenja) 77, 88, 91, 96, 98; dekor. ornam. 111; katedra 96, 98, 100—102, 22*; kościoły 97; kościół zamkowy, dekor. ornam. 123
- aniolowie: w apoteozie ś. Onufrego (minjat. Faruchowicza) 156; w cyklu ś. Barbary w Miskuzowicach 52*; w Koronacji N. P. M. 20; na obrazie: ś. Katarzyna w Bieczu 24, 26—29; na obrazie N. M. P. z Cerekwi 15; rysunki Pittoniego w Akad. Sztuk Pięk. w Wenecji 57; w złotnictwie augsburskiem 46*—50*; ob. też Gabrjel, Michał.
- Anna Jagiellonka, nagrobek w kat. krak. 33*

- Anna ś.: bractwo lwow. 151; Samotrzeć (symbol Niepokal. Począ. N. M. P.) 6; wezw. kośc.: w Końskowoli 62*, w Krakowie 1, w Lwowie (orm.) 64, 99 n. 1, 150; ob. też Joachim.
- Ansbach, k. ś. Gumberta, nagrobek prałata Feierabenda (1543) z Pokłonem Pasterzy Labenwofla 11*
- antependjum do ołt. ś. Stanisława w kat. krak., dar kard. Fryderyka Jag. (niezachowane) 11*
- Antiparos, rys. Kamsetzera 206
- Antoni, syn Mikołaja, biskup natureński, sufragan gnieźn. (1469—75) 5 n. 2
- Antoni ś. padewski, wezw. bazyl. w Padwie 45 i kapł. w Kalwarji Zebrzyd. 63*
- Antoni ś. Pustelnik na trypt. mal. got. w Łopusznej 14 fig. 12; ob. też Donaueschingen.
- Antoniewicz Bołoz Jan, prof. dr, hist. szt., projekt dekor. ornam. apsydy kat. orm. lwow. 70
- Antwerpja 16*; Galeria, obr. Mistrza Antwerpkiego Tryptyku N. M. P. 35
- Apokalipsa ob. Dürer, Jan Ewang., Ziarnko.
- apostolowie w polichromji kośc. w Mikuszowicach 52* i w Orawce 68*
- Arabja i Arabowie 63; dekor. ornam. 107; księga kapłańska (techniki malar.) 130; wpływ architektury na kat. orm. lwow. 105; wpływ dekor.: na dekor. ornam. w Armenji 109, 111, 112, na mal. minj. Orm. 160, na Polskę 160; wpływy perskie na Arabję 110
- Araks, rzeka ob. Dżulfa.
- archaniolowie ob. Gabrjel i Michał.
- architekci: lwowscy w Mołdawji 118, 119, 122; ormiańscy: z Krymu we Lwowie w XIV w. 85, w Polsce pld. i krajach rumuńskich 119, w Turcji 110, 117, ob. też Mimar-Sinan; polscy w Mołdawji 118; włoscy w Zamościu 61*; ob. też: Aigner, Barré, Baudarth, Bähr, Bellanger, Brocchi, Buonarroti, Clérissimeau, Corazzi, Dawid Rusin, Frankstijn, Galilei, Ghisleni, Hohenberg, Jan »murator« ze Lwowa, Kamsetzer, Krasowski, Kremer, Krubsacius, Mansart-Hardouin, Merlini, Nowosielski, Odrzywolski, Palladio, Potocki St. K., Rafael, Romano Giulio, Schröger, Serlio, Sierakowski ks., Słofski, Temanza, Trevano, Urbanik, Vanvitelli, Vignola, Zawadzki, Zug; architekci budowl. drewnianych ob. cieśle.
- architektura: barokowa ob. Husiatyn, Iglawa, Kalwarja Zebrz., Łuck, Ołyka, Palermo, Podhorce, Rzym (k. ś. Jana na Lateranie), Wilanów; drewniana kościelna ob. Chełmiec, Mikuszowice, Orawka, Raclawice Olkuskie, Witanowice, Żywiec St., ludowa polska i ruska 118; gotycka ob. Oporów; neoklasyczna ob. Kraków, katedra (projekt fasady 1788 r.), Warszawa, k. bernard. (fasada) i pałac Tow. Przyj. Nauk; Ormian: w Armenji i na Krymie 91—98, poza Arm. 63, 64, podział na okresy 63; ob. też Ani, Armenja, Botasani, Ereruk, Jassy, Jazłowiec, Kaffa, Kamieniec Podolski, Kaukaz, Lwów, Mołdawja, Mren, Odzun, Polska, Roman, Rumunja, Suczawa, Tekor, Turcja; renesansowa polska i tradycje got. w niej 61*—63*; ob. też Kraków, ratusz, portal; Wenecja, k. del Redentore; starożytna i nowożytna w rysunkach Kamsetzera ob. Kamsetzer; zamków włoskich ob. Ferrara, Włochy; ob. nadto: Balinesti, Bizancjum, Grecja, Gruzja, Islam, Lwów, Mołdawja, Persja, Popauti, romanizm, Rumunja, Turcja, Wargarsabad, Wschód, Zachód.
- Arczybej Jan, Orm. lw. (1383) 81
- Aretino, mal. włoski XIV w., fresk: Historia papieża Aleksandra III, 17*
- Aretusy fontanna w Syrakuzach 188
- Aristakes, Orm., autor rozprawy o sztuce kaligraf. (XIII w.) 128
- arjanie polscy 59*—61*
- Armenja: 62, 64, 85, 94, 96, 99, n. 1, 136, 139 n. 2, 141, 154, 158; architektura kościelna 75, 94—97, 103, ekspansja i drogi wpływów na Lwów 106, 107, podział na okresy oraz wpływy 63, typy wież i ich wizerunki w minjaturach 120, wpływy na Gruzję 102, na sztukę muz. 106, na późniejsze budownictwo 108, związki z kat. ormian. lwow. 74, 75, 98—104; dekor. ornam. 115, 123 (c. d. ze str. 139), Sarincz, wpływy arabskie, osmańskie, perskie, seldżuckie 109, 111, 112; kult ś. Jakóba, bpa z Nisibis 132; malarstwo: minjatura 150, import z Bizancjum 140 nota (c. d. ze str. 139), wpływy ikonogr. bizant. 109, wpływ na Lwów 151, ściennie 134, 135, techniki, podręczniki 128; wpływy art. na Lwów 130, 131
- Artois, książę d', brat króla franc. (1781) 194, 195
- Aślan Onufry, ks., Orm., malarz minjat., mszał z 1677 r. 156
- Aślan Panosowicz, Orm. lwow. (1383—85) 81
- Assumpta ob. Marja, Matka Boska.
- Astrachan 89
- Ateny 175; rys. Kamsetzera 205, 206, hospicjum kapucynów (Bibliot. Uniw. Warsz.) 171 fig. 4, 176, świątynia w Sunion 176; rzeźbiarze (starożytni) 21*
- Athos, Ἐρημίτις τῆς ζωγραφικῆς, podr. techn. mal. 127, 130
- attyki ob. Husiatyn, Łuck, Ołyka.
- Augsburg, kaplica złotników, mal. ściennie, Hołd 3 Królów 18*; złotnictwo ob. złotnictwo augsburskie.
- August II, król polski 61*
- August III, kr. pol., obr. Krassus wkraczający do świątyni w Jerozolimie, zamówiony u Pittoniego 43, 44
- augustjanie ob. Ancona.
- Augustyn św., wezw. k. w Piacenzy 200; ob. też Hieronim św.
- Augustynowicz Jan Tobjusz, arcybp orm. lwow. 156 n. 1
- Augustynowicz Krzysztof, dyrektor 1-go narodu orm. we Lwowie 76 n. 3 i c. d. na str. 77
- aureola słoneczna wokół postaci N. M. P. (motyw z Apokalipsy) 6, 7, 9, 19, 20, 22
- austrjackie drzeworyty i obrazy XV w. 12*
- Avédik, kapłan ormiański w Kamieńcu Podolskim (1518) 128
- Azja Mniejsza 158, 170, 171, 46*; dekor. ornam. meczetów 112—114; mal. minjat., ikonogr. ewangelistów 138 n. 1; stosunki handlowe z kolonjami genueńskimi na Krymie 87; wyrób pasów 29*
- Azow ob. Tana.
- Babert (Bajburt) ob. Łazarz z Babertu.
- Bacciarelli Marcello, malarz i doradca art. Stanisława Augusta 165, 171 n. 3, 8, 174, 180—182,

- 184, 190, 192, 194, 195, 198, 42* n. 4. 45*; list do Kamsetzera w Bibl. Uniw. Warsz. 194 n. 2, 195 n. 1, listy od Kamsetzera ob. Kamsetzer listy do B.; list od St. Augusta w Bibl. Uniw. Warsz. 42* n. 3; ogród pod Warszawą i świątynka proj. przez Kamsetzera, wykonana przez Zuga 181; rodzina 181, 194
- Backer Adrjan i Jakób Adriaensz, malarze holenderscy XVII w. 60*
- Bagaria, willa ks. Pelagonia 186, 187
- Bagdad (Mezopotamja), pasy 29*
- Bagnara 190
- Baiae, rys. Kamsetzera w Muz. Nar. Krak. 200
- Bakczy Seraj (Bacie Saray) na Krymie 172
- Balicki Stefan, mal. minjat. orm. we Lwowie, rkps 355 Biblioteki Mechitarzystów w Wiedniu z 1685 r. 156
- Balinesti, cerkiew 122; sklepienie wieży 111 *fig. 47*, 121
- Balzer Oswald, prof. dr, wzmianka pośm. 22*
- Bałakława (Cembalo), kolonja genueńska na Krymie 87
- Bałkany 134
- Banieu ob. Bounieiu.
- Barbara Jagiell., żona Jerzego Saskiego, naczele bractwa różańc. 22 n. 1
- Barbara ś.: malowana na tryptykach gotyck.: w Łopusznej 13, 14 *fig. 12*, 17 *fig. 15*, 18; w Przydonicy 8, 10, 13 *fig. 11*; w Raclawicach Olkuskich 56*—58* *fig. 28*; ob. też Sromowce Niżne i Warszawa, Muz. Narod. trypt. z Wołowa; posąg w kośc. ś. Elżbiety we Wrocławiu 41*; wezw. kośc. w Mikuszowicach 51*; życie, cykl w polichr. w Mikuszowicach 52*
- Barna Gabriel, ks., prob. w Orawce 1695—1715, autor polichromji tamże, w Rajczy, Ślemieniu i St. Żywcu (?) 70*, 71*
- Baronian 128
- barok 123, 157, 186, 53*; dekor. ornam. 37*, 38*; helenistyczny 24*; malarstwo włoskie 41—60, 28*; motywy na pasach 30*; naśladownictwo Wschodu 14*; rzeźba ob. Schlüter; stolarstwo i snycerstwo ob. pod stolarstwo art. barok. oraz Krosno, kośc. paraf., ołtarz gł.; w złotnictwie 50*; ob. też miejscowości, wym. pod architektura barokowa i nazwiska wym. pod architekci, malarze, rzeźbiarze.
- Barozzi ob. Wenecja, Gal. B.
- Barré Nicolas, archit. paryski (pałac de la Reynière) ok. 1781 r. 193, 194
- Bartłomiej ś. ob. Niedzica, Pittoni, Kamionka W.
- Bartłomiej z Bieczu, ks., altarzysta ołt. ś. Katarzyny w farze w Bieczu (1469) 27
- Bath, kąpielisko w Anglii 196
- Batowski Zygmunt, prof. dr, »Podróże art. J. Chr. Kamsetzera w latach 1776—77 i 1780—82«, 165—208 *fig. 1—25*, 59*
- Battoni Pompeo, mal. włoski XVIII w., rzekomo jego pendzla Zwiastowanie w kośc. N. M. P. w Krakowie 42 nota (c. d. noty 1 ze str. 41)
- Baudarth Paweł, archit. Kalwarji Zebrzyd. 16*
- Bawon ś. na dyptyku malow. niderl. w Bruszwiku 35
- Bazyleja, Ahaswer, obr. Konrada Witza (ok. 1445) 11 nota 5
- Bazyli Wielki, ś., patron ruskiej prowincji bazylianów 82, 83 nota 1
- bazylijanie ob. Lwów, klasztor ś. Onufrego oraz cerkiew katedr. ś. Jerzego (Jura).
- Bähr, kośc. N. M. P. w Dreźnie, trad. gotyc. 63*
- Bellanger François-Joseph, archit. paryski: pałac de la Reynière ok. 1781 r. 193, 195; pałacyk ks. d'Artois 194
- Bella Rosa, ks. della, willa 200
- Bellati ob. Feltre.
- Belotto Bernardo, mal. wenecki XVIII w. 43
- Bem Baltazar, kodeks ob. Estreicher Karol.
- Benedykt XIV, papież, postanowienie z r. 1745 w sprawie wyobrażania Trójcy św. 37
- benedyktyni ob. Katanja.
- benedyktynki orm. ob. Lwów.
- Benoë, kapitan (XVIII w.) 44*
- Berlin: Archiwum Tajne, archiwalia Sobieskich i Wilanowa 22*; Arsenal ob. Schlüter; Bibliot. Państw. ob. Łazarz, bp. orm. na Wołoszcz.; etap podr. Kamsetzera 198; Muzeum ces. Fryderyka ob. Multscher; pałac Radziwiłłów, potem kancl. Bismarcka, przebudowa Odrzywolskiego 26* n. 1; pobyt B. Lubienieckiego 59*; zamek, dzieła dekor. B. Lubienieckiego (niezachowane) 59*; Zbiór Haberstocka ob. Pittoni.
- Bernardyn Sieneński, ś.: kanonizacja 28; kośc. w Krakowie 16; kult 13, 16; na trypt. mal. got. w Łopusznej 12, 13, 14 *fig. 12*, 16, 28
- bernardyni ob. Warszawa, Warta.
- Bernini, posąg Urbana VIII w pałacu Ginnetti w Velletri 185
- Beskidy 69*, 70*
- Beyer Chr. Fr. Wilh., rzeźbiarz, twórca posągów w Schönbrunnie (1778) 181
- Białystok 42* n. 3
- Biczowanie ob. Chrystus.
- Biecz 17 nota; kapł. cment. i ołt. Wniebowzięcia N. M. P. (1473) 27; kośc. paraf., odnow. Odrzywolskiego 26* nota 1, obr. got. ś. Katarzyna Aleksandryjska (1469—71) 23—29, 32, 36, 39 i *fig. 20, 21*, obr. got. Misericordia Domini 11*, ołtarz św. Katarzyny fund. J. Damnera (1469) 27
- Bieruń Stary ob. Katowice, Muzeum Śląskie.
- Bielsko ob. Mentil.
- Bielsko Stare, kośc. paraf.: malow. na sklepieniu (XVI w.) 15*; stalle 15*; trypt. malow. got., technika 15*; ob. Dobrowolski T.
- Biscari ks., archeolog w Katanji i jego muzeum 188
- Bisutum, kapitele sasanidzkie 115
- Bizancjum: 139 n. 2, 176; archit. 107; dekor. ornam. 123, jej zależność od perskiej 139 n. 2; ikonografia: ewangelistów 133, motywy w ikonogr. połudn. słowiańskiej 15*, N. M. P. (typy) 5, wpływ na mal. minj. Armenji 109; malarstwo: wpływ na mal. ścien. kat. orm. lwow. 134; minjaturowe 130, 139, jego eksport do Armenji 140 nota (c. d. ze str. 139); bizant. wpływy: na szt. arm. 130, 131, na architekt. krajów rumuńskich 119, na archit. turecką 110, na kat. orm. lwow. 103; wpływy perskie na Bizancjum 130; ob. też Konstantynopol.
- Blacherniotissa, typ ikonogr. N. M. P. 5
- Blanc, dom bankowy w Warszawie (XVIII w.) 41*
- Bobowa ob. Sącz N., Archiwum fary.
- Bocheński Zbigniew, dr, »Dwór obronny arcybpa Wł. Oporowskiego († 1453) w Oporowie pod Kutnem« 16*; »Obrazy Giamb. Pittoniego w k. N. M. P. w Krakowie« 41—60, 28*; dyskusja 28*

- Bochnak Adam, doc. dr, »Z dziejów malarstwa gotyckiego na Podkarpaciu« 1—40, 30*; »Dwie puszkki srebrne z herbami Wazów w kolegiacie łowickiej« 46*—49*; »Tabernakulum w kościele niegdyś cysterskim w Jędrzejowie 49*—51*; dyskusja 12*, 14*, 71*
- Bodzentyń, ołt. mal. got. 13*
- Boehm Wojciech, vicesenior consul. advoc. lw. (1765) 83 nota 2
- Bogusz Paweł (Donoszowicz), malarz orm. lwow. (1596) 152
- Boguszowicz Jan i Szymon, mal. orm. lwow. 152
- Bóg Ojciec 7 nota 6; w Koronacji N. M. P. na trypty. mal. w Łopusznej 28, 29 *fig. 24*; ob. też Trójca św.
- Bolimów, kościół (1637) 62*
- Bologna Giovanni da, ob. Bolonja.
- Bolonja: kośc. Madonna di S. Luca, pałac Ranuzzi (Palladio), rzeźba »Neptun« Giov. da Bologna i wieże Asinelli i Garisenda 182
- Boner Seweryn 11*
- Borch Jan Michał, wojewoda bełzki, opis podróży na Sycylię (1779) 187; ob. też Etna.
- Borghese ob. Rzym Willa B. na Pincio.
- Borgo di Val Sugana, Ś. Tomasz, obraz Pittonego 47, 56
- Boscamp-Lasopolski Karol, szambelan, internuncjusz nadzw. i minister pełnom. Polski w Turcji (1776—77) 165—168, 170—175, 180, 191 n. 1; dziennik podr. do Turcji w Arch. Gł. w Warszawie 166 n. 3—5, 167 n. 1, 170 n. 1—6, 173 n. 1, 174 n. 1; koresp. z Turcji w Arch. Gł. w Warszawie 166 n. 2, 167 n. 2, 3, 168 n. 3; list do Rzewuskiego w Arch. Gł. w Warszawie 168 n. 4, 175 n. 4; listy do Stan. Augusta w Arch. Gł. w Warszawie 168 n. 3, 170 n. 1, 6, 172 n. 1, 173 n. 1, 2, 174 n. 6, 175 n. 3, 4, 180 n. 1
- Bosfor 110, 171, 175, 179
- Botasani, architektura orm. 108 n. 1
- Both, mal. holenderski XVII w. 60*
- Bounieu (Banieu), mal., obraz Adam i Ewa i ryцина podług niego 195
- Bouts Dirk, mal. niderl. XV w.: Abraham i Melchizedech, obr. w kośc. św. Piotra w Lowanum 35; Koronacja N. M. P. obr. w Ak. Szt. Pięk. w Wiedniu 38 n. 1
- Boy, uczestnik budowy Wilanowa 22*
- Boy Dantiscanus Adolffus, rysownik Wład. IV 22*
- Bozen, stary szpital, św. Trójca (1514) 37
- Boże Ciało, wezw. kośc. w Krakowie 37*
- Boże Narodzenie ob. Chrystus, Narodzenie.
- Brâncoveanu Konstantyn, hosp. moldaw. (2 poł. XVII w.) 122
- Brâncoveni (Rumunja) monastyr, portal, dekor. ornam. 117 *fig. 53*,
- Bratislava ob. Preszбург.
- Bratranek Tomasz, ks., prof. U. J. 1*
- Bredius Abraham, wypisy archiwalne do Lubienieckich 59*
- Brescja, obr. Pittoniego: Pokłon 3 Król. w kośc. SS. Nazario e Celso 51, 52, 58, *fig. 5* i Ś. Karol Borom. w Tempio della Pace 52, 58, *fig. 8*
- Brocchi, architekt rzymski XVIII w. 181, 190
- Brodowski Józef, mal. XIX w., rysunek portalu i drzwi ratusza krak. 31* n. 1
- Brody: przemysł tkacki XVII w. 13*, 14*; wyrób pasów 14*, 29*
- Broniewski Marcin, poseł Stef. Batorego do Tatarów, opis Kaffy 92
- Brończyn, dwór Węgierskich, dwie wazy marmurowe z dworu St. Augusta (?) czy Stanisława Leszczyńskiego (?) 20*—22*, *fig. 1, 2*
- Bronzino, mal. włoski XVI w. 11*
- Brukseła, Musée de la Porte de Hal, renes. okucia ślusarskie 35*
- Brunszwik, Muzeum, dyptyk niderl. z XV w. 35
- Brusa (Brussa), meczety, dekor. ornam. 112—114, 117, meczet zielony Jeszil-dżami, dekor. ornam. 112, 113, 122; meczet Jyldyrym-Bajezid, dekor. ornam. 113; pasy burskie 29*
- Brydone, opis podróży po Sycylii (1777) 187
- Brygida św., przepowiednie 16*, 17* n. 4
- brygitki ob. Grodno, Lublin.
- Brzostowski Konst. Kaz., bp. wileński ob. Wilno, katedra, obrazek srebrny z Wieczerzą Pańską.
- Buczkowski Kazimierz, dr, »O sgraffitach na budynku klasztoru klarysek w St. Sączu« 27*; dyskusja 15*, 28*
- buddyjska ikonogr., związek z europejską 27*, 28*
- budownictwo, budowniczy ob. architektura, architekci.
- Bukaty, rezydent Rzp. Pol. w Londynie (1781) 196
- Bukowina ob. Radauti.
- Bukowski Marcin, inż. arch., »Drewniany kościół w Orawce i jego polichromja« 64*—70*
- Bulas Kazimierz, dr, »Dwie wazy marmurowe rzeźkomo z dworu Stanisława Augusta« 20*—22*
- Bułgaria 166 n. 3
- Buonarroti Michał Anioł, kopuła kośc. ś. Piotra, trad. got. 63*
- Burgaz (Pyrgos) 175
- burgundzka moda XV w. 30*
- burskie pasy (Brusa) 29*
- Burzenin, kościół (1652) 62*
- Büyük-Dere nad Bosforem 171 (i nota 3, 5), 172 nota 1, 175, 204
- Byron 176
- Calais 196
- Calestra, mal. włoski XVIII w. 45
- Campil ad Bozen, freski got. 12*
- Campo Bello (Sycylja), kamieniołomy 187
- Canal Antonio, mal. wenecki XVIII w. 43
- Canaletto, weduty rytowane 182
- Canavesi ob. Kraków, kośc. ś. Piotra.
- Caprarola, dziedziniec pałacu, rys. Kamsetzera w Muz. Narod. w Krakowie 189 *fig. 15*
- Carogród ob. Konstantynopol.
- Carrara, marmur 41*
- Carriera Rosalba, mal. wenecka XVIII w. 43
- Caserta k. Neapolu, pałac i ogród 185
- Castelmare (Sycylja) 187
- Catur, mal. minj. orm. w Ispahanie (1648) 159
- Celsus ś. ob. Nazaryusz ś.
- Cembalo ob. Bałakława.
- Cennini, podręczn. techn. 130
- ceramika współcz. na Wschodzie 30*
- Cerco ob. Kercz.
- Cerekiew n. Rabą (koło Bochni), Madonna z Dzieciątkiem, obr. got. z XV w., obecnie w Muz. Diec. w Tarnowie 14—18, 20—22 *fig. 17, 18, 12**
- Cielecki, szambelan (XIX w.) 20*
- Citta Vecchia (Malta), katakumby 188
- Civita Castellana, most 183
- chan krymski 172
- Charybda ob. Scylla.
- Chazar ob. Łazarz z Babertu.
- Chazarowie na Krymie 103

- Chelmiec koło N. Sącza, kośc. drewn. (1686) 14;
Marja i ś. Jan, skrzydło trypt. mal. got., (w Muzeum Narod. w Krakowie) 13, 14, 16—18 *fig. 16*
- Chiny, wpływ artyst. na Persję 110; pasy chińskie 29*
- Chios ob. Sakyz.
- Chmiel Adam, dr, dyrektor Archiw. Akt. Dawn. m. Krakowa, wspomnienie pośmiertne 5*—8*, 51*; dyskusja 22*
- Chocim 166, 167
- Chodów, obr. got. 13*
- Choiseul-Gouffier hr., podróżnik po Turcji (1775) i opis tej podróży 179, 194
- Chołodny P., ekspertyza techn. malow. ścien. katedry orm. we Lwowie 126
- Chomranice, obr. got. Zdjęcie z krzyża w Muz. Diecezj. w Tarnowie 11*, 12*
- Christus Petrus, mal. niderl. XV w. 35
- Chrystus: 48*, 49*, 52*—55*, 57*, 58*, 64*—66*, 68*; nadto: w apoteozie ś. Onufrego (minj. Faruchowicza) 156; Biczowanie ob. Norymberga Muz. Germ.; błogosławiący (półpostać), mal. ścien. w kat. orm. lwow. 131, 132, 134, *fig. 60*; Chrzt w łącz. z Trójcą ś. 37; Cud rozmnożenia chleba i ryb (Pittoni) 47, 54; Dzieciątko 6, 7, w wizji apokal. 19, w wizji Oktaw. Aug. 20, ob. też Cerekiew, Desztna, Krzysztof św., Mikuszowice, Pittoni (N. M. P. i ś. Filip Nereusz w Krakowie oraz N. M. P. i ś. Karol Borom. w Brescji), Przydonica, Racławice Olk., Sącz St., Warszawa Muz. Nar., Więclawice, ob. też Chrystus, sceny z dzieciństwa (Narodzenie, Hołd 3 Królów i t. d.); Hołd (Pokłon) 3 Królów ob. Augsburg, Geertgen Tot Sint Jans, Jan z Hildesheim, Lublin kośc. brygitek, Pittoni (Berlin zbiory Haberstocka, Brescja kośc. SS. Nazario e Celso, Kraków kościół N. M. P., Padwa Muz. Miejsk., Wenecja Gal. Barozzi), Tiepolo, Veronese, Warta kośc. paraf.; w mal. minjat. orm. 132; w mal. trypt. kapł. Zygm. w katedrze krakowskiej (cykl) 11*; Męka Pańska na relikw. ś. Jacka u dominikanów w Krakowie 48*, ob. też Kamionka W., Niedzica, Ptaszkowa, Warta kośc. parafalny, ob. też niżej, poszczególne epizody; Męki narzędzia 66*; »Misericordia Domini« ob. Biecz, Zbylitowska Góra; Modlitwa w Ogroju ob. Ptaszkowa; Narodzenie, w rkpsie ormiańskim z 1603 r. 149, ob. też Francke Mistrz, Ptaszkowa, Warta kośc. paraf.; w otchłani, płaskorz. w ołtarzu Marj. Stwosza 64*; pokazujący rany w aureoli słonecznej (wizja apokal.) 19; Pokłon Pasterzy ob. Ansbach; przebijający smoka-szatana (lampki starochrz.) 7 nota 6; »rex tremendae maiestatis« (rkps orm. z r. 1603) 149; Rzeź Betleemska ob. Norymberga Muz. Germ.; Transfiguracja w mal. minj. orm. 132; w Trójcy św. ob. Trójca ś.; Ukrzyżowanie, w Chelmcu (obr. got. niezachowany) 13, w rkpsie orm. 1603 r. 149, z węzłem pod krzyżem 7 nota 6, ob. też Korzenna, Stwosz (Chr. cud. Marjacki); Wcielenie Syna Bożego w połączeniu ze św. Trójcą 37; Wieczerza Pańska, obr. holend. w kośc. N. M. P. w Krakowie 41 n. 1, obrazki srebrne augsburskie w Płocku i Wilnie 49*; Wniebowstąpienie, w rkpsie orm. z 1603 r. 149, ob. też Erfurt, Warta kościół parafalny; w Wniebowzięciu N. M. P. ob. Warta kośc. bernard.; Zdjęcie z krzyża ob. Chomranice, Czechowicz (?), Dolabella (?), Pittoni (obraz w Manerbio); Zmartwychwstanie ob. Multscher, Warta kośc. paraf.; ze ś. Janem Chrzc. ob. Weyden R. v. d.; ze ś. Marją Magdaleną (zb. Friedsama w N. Jorku) 35
- Cieluszkowa ob. Ferdynand III, ces.
- cieśle ob. Fijak, Piotrowski.
- Cignaroli, mal. wenecki XVIII w. 43
- Cîteaux, Madonna rzeźb. z XIV w. (w Luwrze) 55* nota 2
- Clérisseau Charles Louis, archit. paryski (pałac de la Reynière) ok. 1781 r. 193
- Coccei Karol Ernest Fryderyk, baron, generał-major i kmtd. gwardji kor., członek poselstwa polskiego do Turcji 1776—77 r. 166, 169, 170, 171 nota 4 i *fig. 4*, 179
- Compostella w Hiszpanji, sanktuarjum ś. Jakóba Apostoła 132
- Corona S., wezw. kośc. w Vicenzy 52
- Correggio 28*
- Corsini ob. Rzym, pałac Corsini.
- Coutances, kośc. św. Mikołaja, Madonna, rzeźba z XIV w. 55* n. 2
- Cumae 200; ob. też Kamsetzer - Kraków - Muzeum Narodowe.
- Curtea de Arges (Rumunja), cerkiew katedralna (1508) 118, jej dekor. orn. 112, 122, *fig. 30*
- Cyklady (wyspy) 175
- Cylicja armeńska 63, 89, 107, 154; mal. minj. 150 i wpływ perski na nie 140 nota (c. d. ze str. 139)
- Czarkowy 59*
- Czarma-chan, wódz Tatarów i Mongołów, zdobywca Ani (1239) 88
- Czarny Mateusz i Anna, nagrob. w kośc. N. M. P. w Krakowie (po 1569), dekor. orn. 33*
- Czartoryskich Muzeum ob. Kraków.
- Czartoryski (bliżej nieokr.) na Malcie w 1780 r. 188
- Czechowicz Szymon, mal. polski XVIII w., obraz rzekomo jego pendzla: Zdjęcie z krzyża w kościele Marj. w Krakowie 41 nota 1 i c. d. na str. 42
- Czechy: ekspansja artyst. (XIV—XV w.) 12*; malarstwo gotyckie 11, 20, 21, 22, 39, 12*, ob. też Desztna, Hlouboka, Praga, Roudnice, Trzeboń, Wiedeń - Bibliot. Nar. - Liber depictus, Wittingau, Wyższy Brod; Madonny 21, 22, na tle gaju 15, »Piękne Madonny« czesko-śląskie ok. 1400 r. 40*; stiuki geom. XVII w. 62*; wpływ sztuki na Nadrenję, Norymbergę, Schotten 12*; na malarstwo Sądeczyzny 39, 12* (Chomranice).
- Czerkieski w haremie, obraz van Moura, darowany St. Augustowi przez Boscampa 171, 180
- Czerna, klasztor karmelitów bosych 42*, 44*; kościół cyborjum Galliego 45*; marmurowe łomy 42*, 45*
- Częstochowa, klasztor na Jasnej Górze, dzieła złotnictwa augsburs. w skarbcu 49*; pacyfikał norymb., dar Zygmunta I, 49* nota 7
- Dacja, elementy hellenistyczne w haftarstwie ludowym 15*
- Dalmacja 15*; ob. też Molè.
- Damaszek (Syrja), pasy szamskie 29*
- Damner Jerzy, mieszczanin biecki, fundator ołtarza ś. Katarzyny (1469) w farze bieckiej 27
- Darachan ob. Grzegorz z Darachanu,

- Dardanele 175, 176
 Darjuszka rodzina przed Aleksandrem W., obraz Pittoniego w Gal. w Parmie 55
 Dawid (król), obraz Pittoniego w Gal. Uffizi we Florencji 52
 Dawid, Rusin, architekt wieży cerkwi Wołoskiej we Lwowie (XVI w.) 121
 Dealu (Mołdawja), cerkiew klasztor. (ok. 1500 r.), dekor. ornam. 118
 dekoracja ornamentalna: barokowa 37*, 38*, w polichromji kośc. w Orawce 65*, 69*; florissowska na kartuszu kapł. Myszkowskich w kośc. dominikanów w Krakowie 37*; kamienicy Dziekańskiej w Krakowie 33*; Louis XVI ob. Paryż, pałac de la Reynière; nagrobków renes. krakow. ob. nagrobki; ormiańska i na ormiańską wpływająca ob. Achlat, Amagu, Ani, Arabja, Armenja, Bisutum, Bizancjum, Brâncoveni, Brusa, Curtea de Arges, Dealu, Gruzja, Husiatyn, Islam, Jakób prezbiter, Kaffa, Konja, Lwów, Machmudije, Mangalja, Martiros, Maurytania, Mołdawja, Ołyka, Ormianie, Persja, Rumunja, Sarincz, Seldżukowie, Sułtanowka, Syrja, Tasz Rabat, Transkaukazja, Turcja, Wostan, Wschód, Zachód; pasów polsk. i wschod. 29*, 30*; renesansowa ob. Kraków (nagrobki); ratusz, portal i drzwi; Wawel), nagrobki, Vredeman; stiukowa geom. ob. stiuki; stolarstwa artyst. krak. (XVI—XVII w.) 37*; wzory dekor. ornam. ob. Floris, grafika, Vredeman; w złotnictwie późnorenes. i barok. 46*, 47*; ob. też gotyk, ślusarstwo.
 Delft, Muzeum Huis Lambert van Meerten, szafa i stół 35*
 Demetrykiewicz Włodzimierz, prof. dr, tymczas. zast. przewodn. Kom. Hist. Szt. 26*, 27*
 Desprez, L. J., arch. francuski XVIII w. 203
 Desztna, obraz got. Madonna z Dzieciątk. na półksiężycu, obecnie w Gal. Tow. Przyj. Sztuki w Pradze 11 nota 3, 17, 22 fig. 19, 12*
 Dębnik, marmury 41*—45*; zegar słoneczny, pamiątka pobytu Stan. Augusta 45*
 Dębno k. N. Targu, obr. got. św. Trójca w Muz. Narod. w Krakowie 13*
 »Dionysosa ucho«, pieczara koło Syrakuz 188
 Diwrigci ob. Minas z Tokatu.
 djabeł ze spisem grzechów na wołowej skórze (Orawka, kośc. paraf.) 68*
 Długa Wieś (Langendorf) na Śląsku, obraz got. Zaśnięcie N. M. P. 11*
 Długosz Jan 17
 Dniestr 166
 Dobrowolski Tadeusz, dr, »Kościół ś. Stanisława w St. Bielsku na Śląsku Cieszyńskim« 10*, 15*; »Gotycka polichromja kościoła w Jesionej na tle problemu malarstwa ściennego na Śląsku« 51*; dyskusja 15*
 Dobrzycki Jerzy, dr, dyskusja 22*, 25*—28*, 37*, 44*, 45*
 Dodekanez, wyspy, kolonja wenecka 87
 Dolabella Tomasz, mal. krak. XVII w., Zdjęcie z krzyża, obraz rzekomo jego w kośc. Marj. w Krakowie 41 nota 1
 Domanin, malow. got., wpływ na Chomranice 12*
 dominikanie 8, 19; w Kolonji 23 nota (c. d. ze str. 22); ob. też Dortelli, Erfurt, Jarosław herbu Jastrzębiec, Kraków.
 Don ob. Nachiczewan.
 Donaueschingen, śś. pustelnicy Antoni i Paweł, obr. szwabski ok. 1445 r. 11 nota 2
 Donosowicz ob. Bogusz Paweł.
 Dorc, architekt kat. orm. we Lwowie (XIV w.) 83; ob. Dore, Dorchi, Doring.
 Dorchi, archit. katedry orm. i ruskiej we Lwowie (XIV w.) 82—85; ob. Dorc, Doring, Dore.
 Dore, archit. katedry orm. i ruskiej we Lwowie (XIV w.) 64 nota 3, 82, 83; ob. Dorc, Dorchi, Doring.
 Doring »murator« lwow., rzekomo Niemiec śląski (1383—85) 82, 83; ob. Dorc, Dorchi, Dore.
 Dorota ś.: na ołtarzu z r. 1473 (nieistniejącym) w kaplicy cment. w Bieczu 27; na trypt. got. w Łopusznej 13, 14 fig. 12, 17 fig. 15, 18; na tryptyku z 1473 r. w Raclawicach Olkuskich 56*—58* fig. 28
 Dortelli (Portelli) Emiddio d'Ascoli, dominikanin, opis Kaffy z 1634 r. 92
 Dover 196
 Dreżno 181, 197, 198, 202; Galerja: Pittoni, Śmierć Agrypiny 43, 48 nota 4 i Śmierć Seneki 43, 48 n. 4, 55, Veronese, Pokłon 3 Królów 50; kościół N. P. M. (Bähr) trad. gotyku 63*; pobyt B. Lubienieckiego 59*
 drukarstwo ob. Haller, Milchtaler, Scharffenberger.
 Drużbin, kościół (1630) 62*
 Drzewica, kamieniołomy 42*
 Drzewicki Maciej, bp. przemyski (1512) 33
 drzeworyty: górnoniemieckie i austrij. XV w. 12*; Madonna Różańcowa (1514) 22 nota 1; ob. też Dürer, Paprocki.
 Dubno, zamek, inwentarz z 1616 r. 15*
 Duch ś. ob. gołębica i Trójca ś.; wezw. kośc. we Florencji (S. Spirito) 200, w Markuszowie 62*, w Neapolu 185
 Dumlose ob. Mistrz Ukrzyżowania z kapł. D.
 Dunaj 118, 171
 Dunajec 16
 Dürer Albrecht 11*; »Apocalipsis cum figuris« (1498) 155, 156; drzeworyty ś. Erazm i ś. Mikołaj 11*; Madonny 36
 Dürer Jan, mal. krakowski XVI w., współudział w trypt. kapł. Zygm. w kat. krak. 11*
 Dwin, sobór ormiański w 719 r. 80
 Dymitr ś., fresk w kościele ormiańskim ś. Stefana w Kaffie 135
 Dzieduszycki, cześnik, członek poselstwa polskiego do Turcji (1776—77), koresp. z Turcji w Arch. Główn. Warsz. 166 n. 2, 168 n. 3
 dzwon ob. odlewnictwo.
 Dżulfa nad Araksem (Armenja) 89, 158
 Dżulfa Nowa, przedmieście Ispahanu (Persja) 158, 159
 Eczmiadzin (Armenja), Bibliot. Państw. (dawniej Patrjarchatu): Biblija Łazarza z Babertu, mal. minjat. lwowsk. (1619) 62, 153—156, 158—160, fig. 76, 78, 80, 81 i jej kopje ispahafskie 159; kodeksy minj. orm. 136
 Efez 176
 Egejskie wyspy 176
 Egipt 171; mal. minjat., ewangeliści 138 n. 1; tkanina: z V w. po Chr. z Abrahamem i sasanidzka 46*
 Elżbieta, kr. pol., ż. Kaz. Jagiell. ob. krzyż złoty.
 Elżbieta ś., w Nawiedzeniu (cykl ś. Jana Chrzc.) w Orawce 65*; wezw. kośc. we Wrocławiu 41*
 Erazm ś., drzeworyt A. Dürera 11*

- Erdam z Dzulfy 158 nota 1
 Ereruk (Armenja), kość. z VI w. w. stosunku do kat. orm. lwow. 90 *fig.* 22, 105
 Erfurt, kość. dominikanów. trypt. mal. got., Wniebowstąpienie 13*
 Erlach ob. Fischer v. Erlach.
 Erlau k. Schönbrunn, park ang. ks. Trautson 181
 Erzerum 153
 Erznkatsi Hovhannés (Jan), Orm., pisarz 128
 Escorial (Hiszp.), Bibliot., rkps Minasa z Tokatu, mal. minj. orm. ze Lwowa 146
 Este ob. Ferrara.
 Estreicher Dominik, mal. krak. XVIII w. śś. Hieronim i Augustyn rzekomo jego pendzla w kościele Marj. w Krakowie 41 nota 1 i jej c. d. na str. 42
 Estreicher Karol, dr. »O treści malowideł ściennych w kość. brygitek w Lublinie« 16*—18*;
 »Treść niektórych minjatur w kodeksie Bema« 18*;
 wybór na współprac. Kom. Hist. Szt. 28*;
 dyskusja 27*, 31*, 37*, 45*
 Etna (wulkan) 188—189; wyprawy na E.: Hamiltona (1769), wojew. Borcha (1779), Kamsetzera (1781), Niemcewicza (1783), M. Wiszniewskiego (1848) 189
 Eudokja ob. Łazarz z Tokatu.
 Europa zach. 180, 59*, 62*
 Everhardt Zygmunt d', radca legacji pol. i przełoż. szkoły orjent. w Konstantynopolu i jego korespondencja z Turcji w Arch. Gł. w Warszawie i Muz. Czart. w Krakowie 167 n. 2, 168 n. 4, 170 n. 6, 173, 174 n. 6, 180
 Ewa: w mal. trypt. kapł. Zyg. w kat. krak. 11*;
 Stworzenie E., minj. ok. 1430 w czeskim kod. Bibliot. Watyk. (Biblia kr. Krystyny) 11 n. 3; ob. też Adam.
 ewangeliści 138; ikonografia w mal. minjat. bizant. egipsk. małoazjat. orm. i syryjsk. 133, 138 n. 1; w polichr. w Mikuszowicach 52*;
 ob. też Jan, Łukasz, Marek, Mateusz.
 Eyck Jan van 35
 Fabiano ob. Gentile da F.
 Fałat Julian, akwarele z Mikuszowic 52*
 »Fanariotka«, żona Józefa Wittego 191, 192
 Fano, luk rzymski i teatr nowoczesny 182
 Faruchowicz (Faruchjan) Krzysztof, ks., kustosz katedry orm. lwow., mal. minj. (1723—56) 81; kronika 77, 78, 82—85; Liturgia kość. orm. w Polsce, rkps 435 Biblioteki Mechit. w Wiedniu 154, 155 *fig.* 82, 83, 156, 157; msza, rkps 58 Biblij. Watyk. 156
 Faruchowicz Stefan, mal. minj. orm., brewjarz ilum. (1698), rkps 538 Biblij. Mechit. w Wiedniu 157
 Fedor ś., wezw. kość. we Lwowie 123
 Feltre, Zbiór hr. Bellati, Zwiastowanie, obr. Pittioniego 45 *fig.* 3, 48, 58
 Fentzelius Abraham, tkacz niderl. St. Koniczpolskiego (XVII w.) 13*
 Ferdynand III, cesarz, dyplom szlachecki dla Szczechowiczów (1655) u p. E. ze Szczechowiczów Cieluszkowej w Łapszach Niżnych 70* n. 2; dzwon w kość. w Orawce 69*;
 herb w polichromji w Orawce 66*, 69*
 Ferrara 182; zamek Estów 16*
 Fiberantius Joachim, tkacz niderlandzki St. Koniczpolskiego (XVII w.) 13*
 Fidjasz 24*
 Fijak W., cieśla w Mikuszowicach (1851) 52*
 Filip Apostoł ś. na trypt. z Wołowca, ob. Warszawa, Muzeum Narodowe.
 Filip Nereusz, ś. przed Madonną z Dziec., obr. Pittoniego w kość. Marj. w Krakowie 42, 50 *fig.* 7, 52, 53 *fig.* 9, 56, 58
 Fischer von Erlach, zdjęcia Hagia Sophia 174, 175
 Flandrja 13*;
 ognisko mody w XV w. 30*;
 ob. też Niderlandy.
 Flémalle, mal. holend. XVII w. 60*
 Florencja 190, 25*;
 Gal. Uffizi: Dawid Pittioniego 52, krater neoattycycki t. zw. medycejski 20*—22*;
 kość. S. Spirito 200; Pal. Pitti, wystawa 1922 r. 52; pobyt B. Lubienieckiego 59*, 60*;
 Pokłon 3 Królów, obraz Pittoniego w kościele Marjackim w Krakowie 41 n. 1, 51
 Floris Cornelis 33*;
 florisowski kartusz w kaplicy Myszkowskich w kość. dominikanów w Krakowie 36*, 37*;
 wzory dla przem. art. 47*
 Flötner, modele z drzewa do wypuklorzeźb ołtarza kapł. Zyg. w kat. krak. 11*
 Foligno, dolina ze świątynią Klitumna (rys. Kamsetzera w Biblij. Uniw. Warsz.), obraz Rafaela w klaszt. delle Contezze i baldachim ś. Piotra w katedrze 183
 Folin 182
 Fontana, arch. Stan. Augusta i burgrabia zamku warsz. 174, 42*
 Fontana Baltazar, stiukator włoski około 1700 r. w Krakowie i St. Sączu 1 n. 2
 Franciszek ś., wezw. kość. w Rimini 183 i w Wenecji (S. Francisco della Vigna) 52, 55
 Franciszek z Assyżu ś.: na tryptyku mal. got. w Łopusznej 14 *fig.* 12; reguła, zakonnice (klaryski) 8
 Franciszek z Sieradza, bernardyn w Warcie, malarz († 1516) 12*
 franciszkanie 8; biskupi sufr. w Polsce 5, n. 2; franciszkanin w infule 1, 2, ob. też Jerzy bp. laodycki.
 Francja 38, 190, 191, 195, 196, 198, 199, 59*, 61*;
 katedry, galerja królów. 17*;
 Koronacja N. M. P. 37; Madonny got. rzeźb. i wpływ na posąg w Raclawicach Olkuskich 55*, 59*;
 ognisko mody w XV w. 30*;
 północna 13*;
 Trójca św. trójtwarzowa 37
 Francke Mistrz, malarz hamb.: Boże Narodzenie, obraz ok. 1420—30 w Hamburgu 11 nota 2; święte Niewiasty pod krzyżem, obr. ok. 1420/30 tamże 11 nota 5
 Frankenstein (Ząbkowice) na Śląsku 37*
 Frankfurt n. M., Muz. Miejsk., Rajska ogród, obr. środkoworeński ok. 1420 r. 11 nota 4
 Frankstijn Jan, archit. krak. (1557—82) 36*, 37*
 freski 126, 127, 135; doby Jagiell. w Krakowie 127; gotyckie ob. Aretino, Campil ad Bozen, Vanni Lippo; renesansowe ob. Gozzoli; ob. też Kaffa.
 Friedsam ob. Jork Nowy.
 Fryderyk II, kr. pr., portret pendzla A. Graffa 198
 Fryderyk III, elektor brandenb. (1697) 59*
 Fryderyk Jagiell., kard. bp. krak.: dary dla kat. krak. 11*;
 nagrobek 11*
 Gabrjel arch. ob. Marja M. B.: Zwiastowanie.
 Gabrjel i Michał, archan., wezw. kość. w Kaffie 94, 96, 100, 120
 gaj: w tle Madonn czeskich 15; różany w tle Madonn pol. XV w. 22

- Gajsaraca ob. Panos syn Abrahama.
Galata, przedmieście Konstantynopola, kolonja geneńska 87
Galilei, fasada kośc. ś. Jana na Lateranie 26*
Galipoli, kolonja katalońska 87
Galli Leonard, rzeźbiarz w łomach marmurowych w Dębniku (XVIII w.) 42*, 44*; cyborjum w kośc. karm. bos. w Czerny 45*; nagrobek u św. Piotra w Krakowie, postawiony przez syna 44* nota 1
Gałacz 170
Gałust, mal. minj. orm. w Ispahanie (1648) 159
Gazar ob. Łazarz z Babertu.
Gazarat na Krymie 89, 91
Gąsiorowski Stanisław, prof. dr, dyskusja 22*—24*, 46*
Gdańsk 13*, 15*, 41*; ratusz, malow. ścien. Vredemana de Vriese 37*
Geertgen Tot Sint Jans, Hołd 3 Królów, obraz w Muz. Państw. w Amsterdamie 35
Gentile da Fabriano, obr. Hołd 3 Królów 18*
Genua 190; Albergo dei Poveri 200; kolonje na Krymie, nad morzem Czarnym i ich stosunki handlowe 87, 107, 172
Getynga ob. Lubieniecki Krz., obr. rodzajowe.
Gertruda ś., wezw. kośc. w Krakowie 32
Ghisleni, archit. Zygm. III i Wład. IV 22*, castrum doloris Karola Wazy 23*
Gibraltar 195
Gilli Odorardo, rzeźbiarz w łomach marmurowych w Dębniku (XVIII w.) 42*, 44*
Ginnetti, pałac w Velletri z posągiem Urbana VIII (Bernini) oraz ogród 185, 200
Giotto, wpływ na obr. z Chomranic 12*
Girakos, kronikarz ormiański XIII w. 88
Girgenti, katedra, waza czerwonofigurowa 200; ob. też Agrigentum.
Glocester, książę, brat króla ang. 196
Goldberg, kościół ewangelicki, posąg Madonny ok. 1420 r. 54*
Golejewski, kmtd kawalerji, członek poselstwa do Turcji (1776—77) 167
gołębica, symbol Ducha ś. 30, 37, 38
Gorlice ob. Wołowiec.
Gorzeński, gen., marmurowy kominek, dar Stan. Augusta 44*
gotyk 118, 119, 195; architektura ob. archit. got.; elementy got. w wieży kat. orm. lwow., w cerkwiach w Balinesti i Popauti 121; malarstwo ob. malarstwo got., przekwitający, dekor. ornam. 135; rzeźba ob. rzeźba got.; tradycje w XVII—XVIII w. 61*—63*; ob. też miejscowości, przytoczone pod powyższymi pozycjami.
Gozzo, wyspa koło Malty, fragm. murów 188
Gozzoli Benozzo, fresk Hołd 3 Królów 18*
Görlitz ob. Zgorzelice
Grabarz Tymko, syn Wasyla, »złotogławniczek« we Lwowie (XVII w.) 14*
Grabowski Wojciech, mal. XIX w., obraz »Wieża kat. orm. lwow.« 120 nota 2
Graff Antoni, mal., portret Fryderyka II, 198; list G. do Bacciarellego 198 n. 1
grafika: pierwowzór polichrom. w Mikuszowicach 59*, w Witanowicach 68*; włoska 61*; wzory dla złotników 47*; ob. też Bounieu, Choiseul-Gouffier, Dürer A., Floris, Halbeck, Hilair, Houel, Londynu widoki, Lubienieccy, Maffei, Mechl, Müller, Paryż-widoki teatru na przedmieściu St. Germain, Piranesi, Riedel, Sibmacher, Vredeman, Wechter; ob. też akwainta, drzeworyt, miedzioryt i t. p.
Grasse hr. de (1781) 195
Grasser Erazm, rzeźbiarz połudn. niem. XV w. 63*
Grassi Nicolo de, mal. wenecki XVIII w. 57
Grecja: etap podróży Kamsetzera i rysunki stamtąd 165, 166, 170, 171 n. 5, 172, 174, 180, 194, 201, 202, 204, 205; rzeźba neoattyccka, kopje z XVIII w. 21*, 22*; wpływ na archit. Mołdawji 108
Grecy: w Kaffie (cerkwie) 92; na Krymie 103; łaźniak Stanisława Augusta i łaźniak ks. Lubomirskiej 175; tkacze z Turcji w Brodach 14*; wyrób pasów w Stambule 28*
Grenada, katedra, stiuki geom. 63*
Grodo: kośc. brygitek (1642) 62*; pobyt St. Augusta 44*
Grotowice k. Nowego Miasta nad Pilicą, zbiór K. Zdziarskiej, szkicowniki włoskie Kamsetzera 199—200
Gröll Karol (XVIII w.), rkps w Bibl. ord. Zamoy-skich w Warszawie 178
Grudziądz, obrazy got. w Marborku 12*
Gruzja: architektura 101, 102, 107; dekoracja ornamentalna 115
Grybów ob. Sącz N. archiwum fary.
Grzegorz II, arcybp. orm. lwow. 143
Grzegorz, bp. orm. lwow. (1367) 90
Grzegorz z Darachanu († 1643), biograf Łazarza z Babertu 153, 159
Grzegorz z Iłow (ze Lwowa), mal. minj. orm. 140, jego psalterz z 1525 r., cod. arm. 4 Bibl. Nat. w Paryżu 142
Guardi Francesco, malarz weneck. XVIII w. 43
Gumbert ś. wezw. k. w Ansbach 11*
Gutkowska Marja, dr, »Ubiory w kompozycjach płaskorzeźb ołtarza Marjackiego w Krakowie« 30*, 31*; dyskusja 31*
gwiazdy, korona z gwiazd na głowie N. M. P., motyw z Apokalipsy 7, 19, 20
Haberstock, zbiory, ob. Berlin.
Hachat ob. Panos, syn Abrahama.
Hackert Filip, niemiecki malarz Kampanji rzymskiej i Sycylii (XVIII w.) 202
Hadrjana willa w Tivoli ob. Piranesi.
Hadziewicz Rafał, malarz pol., S. Walenty, obraz w kośc. Marj. w Krakowie 41 nota 1
Hadziewicz Szymon, Orm., pisarz grodzki lwow., rysunki w aktach grodzkich (1687) 157, 158, fig. 84
haftarstwo: ludowe w Dacji 15*; polskie XVII—XVIII w. 14*, 15*; ob. też kapa.
Haga 59*
Hagen, rzeźbiarz Stan. Augusta 44*
Hajsaraca, Hajsaryca ob. Panos, syn Abrahama.
Halbeck, miedzioryty do Apokalipsy podług rys. Ziarnki 154, 155, fig. 75, 77, 79
halepskie pasy (Aleppo) 29*
Halicz 127; cerkwie 103 nota 1
Haller (Biblja) ob. Witanowice.
Hałacz ob. Panos, syn Abrahama.
Hamburg 41*, 59*; obrazy Mistrza Franckiego (1420—30): Boże Narodzenie 11 nota 2; Święte Nowiasty pod krzyżem 11 nota 5
Hamilton ob. Etna.
Hampel Ludwik, kierownik sklepu z wyrobami marmurowymi w Warszawie 43*

- Hefhani k. Sinope 173
 Hellada ob. Grecja.
 hellenistyczne: elementy w haftarstwie ludowym
 Dacji 15*; sztuka Wschodu, dekorac. ornam.
 110, 123
 Hera Lakinja, świątynia w Agrigentum 188
 Herkulanum, teatr 185
 Hermogenes, legenda o nim, obrazy w Gal. Tow.
 Przyj. Szt. w Pradze 17
 Herod w cyklu ś. Jana Chrzc. w Orawce 65*
 Hertenstein Georgius, roboty z drzewa do trypt.
 kapl. Zygm. w kat. krak. 11*
 Herter Jerzy = Hertenstein.
 Hetyci 46*
 Hieronim ś. i Augustyn ś., obr. Dominika Estreichera
 lub Smuglewicza w kośc. Marj. 41 n. 1
 Hilaire Jean Bapt., malarz, podróżnik po Turcji
 (1775) i ilustracje w »Voyage pittoresque de la
 Grèce« 179, 202
 Hildesheim ob. Jan z Hild.
 Hincza ob. Kraków-katedra-kaplice.
 Hiszpanja 13*; dwór, zamówienia dla Pittoniego
 43; ob. maurytańska sztuka.
 Hluboka (Czechy) ołt. mal. got. 11*
 Hodigitria, typ ikonogr. N. M. P. 5, 6
 Hohenberg Ferdynand, architekt wiedz. XVIII w.,
 twórca Głorietty w Schönbrunn 181
 Hohenfurth ob. Wyższy Brod.
 Holandia: etap podróży Kamsetzera 180, 197;
 malarstwo, Wieczera Pańska w kościele
 N. M. P. w Krakowie 41 n. 1; pobyt Lubie-
 nieckich 59*—61*; sztuki geometrycz.
 XVII w. 62* ob. też Niderlandy.
 Hollenburg, Matka Boska ok. 1420 r. 7
 Holtz Henryk, bankier w Livorno (XVIII w.) 41*
 Hołd 3 Królów ob. Chrystus.
 Hołubec M., Janusz B., Piotrowski J., polemika
 o malowidła kat. orm. we Lwowie 124—127
 Homer 157
 Horacjusze i Kurjacjusze, ob. Albano, grobowiec.
 Houel Jan, ryciny w »Voyage pittoresque des îles,
 de Sicile, de Malte et de Lipari« (ok. 1781)
 194, 202
 Huber Jörg, rzeźby na grob. Kaz. Jagiel. na Wa-
 welu 63*, 64*
 Hübsch & Timoni, bank w Konstantynopolu (XVIII
 wiek) 174 n. 2
 Husiatyn, gmina orm. 118; synagoga 117
 Idzi ś., wezw. kośc. w Krakowie 35
 Iglawa (Morawy) ob. Kalwarja Zebrz.
 Iki Türbe ob. Achlat.
 ikonografja: bizantyńska w sztuce Słowian pld.
 15*; bizant. i ormiań. ewangelistów 133; bud-
 dyjska, związek z europejską 27*, 28*; egip-
 ska, małoazjat. i syryjska 138 n. 1; ormiań-
 ska 131, 132, jej wzory i przepisy 128; pie-
 kła 27*; śmierci 27*, 28*; wschodnio-
 chrześcij. 132; ob. nadto Chrystus, Marja,
 święci, Trójca ś.
 Ilow = Lwów 140
 iluminatorstwo ob. malarstwo minjaturowe.
 Iłowiec, kościół parafj., posąg got. Madonny 56*
 Indje, handel z kolonjami genueńsk. na Krymie
 87, 107
 infuła, dar kard. Fryderyka Jagiell. dla katedry
 krakowskiej (przepada) 11*
 Ingegno, kolekcja ob. Medjolan.
 intarsje ob. stolarstwo art.
 Prace Kom. Hist. Sztuki. T. VI.
 Iran ob. Tasz Rabat.
 Irrsdorf, M. Boska ok. 1500 r. 7
 Islam: architektura 122; dekor. ornam.
 109—113, 115, 116, 118, 119, 122, jej wpływ na
 Ormian 110, 115, 116, 118 i na katedr. orm.
 lwow. 113; sztuka 130 i jej wpływ na Pol-
 skę 160; ob. też Persja, Turcja.
 Isola Bella 190, 200
 Ispahan, dawna stolica Persji 158—160; kopje
 i kopiści Biblii Łazarza z Babertu 159; pasy
 spahańskie 29*
 Italja ob. Włochy.
 Iwanowice w Kaliskiem, obr. got. 12*
 Iwaszkiewicz, mal. lwow. (1666) 152
 Iwaszkiewicz Łazarz, mal. minjat. ormiań. lwow.
 (XVI—XVII w.) 147
 Izaaka ofiara: w polichromji w Mikuszowi-
 cach 52*; obr. Pittoniego w orat. przy kośc.
 S. Francesco della Vigna w Wenecji 52, 55
 Izabela, kr. franc., żona Karola VI (1416) 17
 Jabłonna, archiw. Potockich, materiały do Kam-
 setzera 174 n. 5 i do marmurów dębni-
 ckich 41*—44*
 Jabłonka 64*
 Jacek ś., relikwiarz ob. Kraków, kośc. domin.
 Jacobus, pictor de Nova Sandecz w Krakowie
 (XV w.) 17
 Jadwiga, żona Wł. Jagielly, rzekoma podobizna
 w mal. ścien. w kośc. brygitek w Lublinie 17*
 Jabele ob. Sisara i Jabele.
 Jan, bp. mołdawski we Lwowie (XV w.) 5 n. 2
 Jan Chryzostom, ś., wezw. kośc. orm. w Kaffie
 94—96
 Jan Chrzciciel ś.: cykl z życia w polichromji
 w Orawce 65*, 66*; fresk w kośc. ormiań.
 ś. Stefana w Kaffie 135; klęczący przed
 Chrystusem ob. Weyden R. v. d.; wezw. kośc.
 ormiań. w Kaffie 94—97, 111, w Orawce 65*;
 wezw. poboczne kośc. paraf. w Krośnie 34
 Jan Ewangelista ś. 138, 64*; Apokalipsa, wizja
 niewiasty 18—22 i ilustracje tegoż widzenia
 w sztuce średniowiecz. 19, 20; ikonografja
 bizant. i orm. 133; minjat. w ewangel. orm.
 ze Skevry (1497) 131 nota 2; na obr. got.
 z Chomranic i Kamionki Małej 12*; na skrzy-
 dle tryptyku got. mal. z Chełmea 13, 14, 17
 fig. 16; na trypt. got. mal. w Łopusznej 14
 fig. 12; ze ś. Prochorem, mal. ścien. w kat.
 orm. we Lwowie 131—134 fig. 58
 Jan z Hildesheimu (XIV w.) Legenda o 3 Kró-
 lach i jej tłumaczenia w Polsce 17*, 18*
 Jan Kapistran ś., pobyt w Krakowie 16
 Jan Kazimierz, król polski, przywilej dla Ormian
 (1654) 152
 Jan »murator« ze Lwowa w służbie hospodara
 Stefana W. 119
 Jan Olbracht, graduał kat. krak. 23 nota (c. d.
 noty ze str. 22)
 Jan Ormianin, autor »rad dla malarza« (1489) 128
 Jan Ormianin, ks. lw., pisarz psalterza (1525) 142
 Jan XXII, papież, bulla do Ormian w Kaffie
 (1318) 89
 Jan, patriarcha konstantynop. Ormian i kopista
 rkpsów we Lwowie (1631—32) 136, 137
 Jan III Sobieski 14*, 22*, 23*, 49* ob. Często-
 chowa, Kraków-Muzeum Czartoryskich.
 Jan, syn Jana, bp. natureński, sufr. gnieźnieński
 i włocławski (1434—67) 5 nota 2

- Jan, ob. Johannes, Jowanes.
 Janosik, zbójnik tatrzański 67* n. 1
 Janusz B., Hołubec M., Piotrowski J., polemika o malow. ścien. kat. orm. lwow. 124—127
 Jakób Apostoł ś., sanktuarjum w Compostelli 132
 Jakób de Cesulis, »De moribus et officiis viventium« rkps ilum. (XV w.) w Bibliot. Kapitul. w Pradze 18*
 Jakób Młodszy ś. ob. Warszawa-Muzeum Narod. tryptyk z Wołowca.
 Jakób, bp. Nisibis, ś., kult w Armenji 132
 Jakób, patrjacha, hist. na gobelinach XVII w. 48*
 Jakób, prezbiter, mal. minjat. orm. w Zamościu (1613, 1617), Martyrologium i Lectionarium, cod. arm. 17 i 16 Nat. Bibliothek w Wiedniu 149, 150
 Jakób, syn Szachinszacha (Tachin) z Kaffy, fund. kat. orm. we Lwowie (XIV w.) 65 n. 1, 77—81
 Jakób ś.: malowidło ścien. w kat. orm. lwow. 125 fig. 57, 132, 134; wezw.: kościoła orm. we Lwowie 64, 68 n. 1, 99 n. 1, kość. w Wenecji (San Giacomo dall'Orto) 45
 Jakób ob. też Jacobus.
 Jarosław herbu Jastrzębiec, dominikanin, bp. laodycki i sufr. krak. (1444) 4
 Jarosławiecka-Gąsiorowska Marja, dr. »Drzeworyty portretowe w dziele B. Paprockiego: Zrzedło sław. Margr. Morawského« 38*, 39*
 Jassy, architektura Ormian 108 nota 1; etap podr. Kamsetzera 167
 Jaworze (Jauer), kość. ś. Marcina, Madonna, rzeźba ok. 1370 r. 55* n. 4
 Jazłowiec 147; architektura orm. 64; wieża kość. orm. 121
 jedwab i hodowla jedwabników w Brodach (XVII wiek) 13*
 Jerozolima w tle spotkania 3 Królów 18*; ob. też Krassus.
 Jerzy, franciszkanin, bp. laodycki i sufragan krak. (1445—61) 4, 5, 8, fig. 3; ob. też franciszkanin w infule; jego pastorał (1445) w Muzeum Czartoryskich w Krakowie 4
 Jerzy ś.: patron republiki genueńskiej 85; pogromca smoka 7 nota 7; sceny z życia ob. Sącz N.; wezwanie: kated. ruskiej (Jur) we Lwowie 64, 78, 82—85, kość. w Krakowie 26*, kość. orm. w Kaffie 94; ze smokiem: w polichromji w Mikuszowicach 52*; (rzekomy Krakus) ob. Kraków - katedra - kapł. świętokrzyska.
 Jesiona (Śląsk) ob. Dobrowolski Tadeusz.
 Jeune Le, wychowawca synów Boscampa, uczestnik podróży do Turcji (1776—77) 166
 jezuita ob. Nadrenja, Warszawa.
 Jezus ob. Chrystus.
 Jędrzej z Kaffy, fund. wieży kat. orm. we Lwowie 122
 Jędrzejów, kość. pocysterski, tabernakulum augsburskie 49*—51* fig. 19—21
 Joachima ś. spotkanie ze ś. Anną pod Złotą Bramą, symbol Niepokal. Pocz. N. M. P. 6
 Johannes, malarz minj. orm. w Polsce (Lwów?) ok. 1600 r., rkps 214 Bibliot. Mechitarzystów w Wiedniu 150
 Jordan Spytek Wawrzyniec († 1568) 48* nota 9; nagrob. w Krakowie, dekor. ornam. 33*
 Jordanów 64*
 Jordanówna Konstancja, ksieni klarysek w St. Sączu 1
 Jork Nowy, zb. Friedsama, Chrystus i M. Magdalena, obraz Mistrza Legendy ś. Urszuli 35
 Jowanes, katolikos orm. (ok. 1600) 153
 Józef i Putyfara w polichromji w Orawce 68*
 Józef ś. w Poklonie 3 Królów Pittoniego w kość. Marjackim w Krakowie i w kol. Haberstocka w Berlinie 52
 Józefowicz, kronika w Bibliotece Ossolińskich we Lwowie 76
 Juda Apostoł ś. ob. Szymon i Juda.
 Kaffa 86, 87, 89, 91, 153, 158, 172; architektura i rzeźba dekorac., związek ze Lwowem 111; cerkwie grecko-bizant. 103; genueńska kolonja 85, 87; gen. mury obron. 95; okolica (dziś Sułtanowka), kościół klaszt., dekor. 112 fig. 32; opisy Broniewskiego (XVI w.) i Dortelliego (1634) 92; Ormianie: 81, 87, 88, ich kościoły 62, 88, 91—103, 108, kościołów tych stosunek do kat. orm. lwow. 98—103, 22*; ormiańskie kość.: śś. Archaniołów Gabrijela i Michała 94, 96 fig. 20, 21, jego stosunek do kat. orm. lwow. 100, wieżyczka 120; ś. Jana Chryzost. 94—96, fig. 15; ś. Jana Chrzc. 94—97, fig. 16, 17, jego portal, rzeźba dekorac. 111, fig. 26; ś. Jerzego 94, 95; ś. Karapeta 96; ś. Sergjusza (Sarkisa) 94—96 fig. 18, 19, jego stosunek do kat. orm. lwow. 100, jego wieża 120, fig. 43; ś. Stefana 94, 95, freski tamże 95, 135; krzyżyki wotywny w kość. orm. 115 nota 1; Ormianie: osiedlenie się (1299) 89; rzeźby z XV w. 90; uchodźcy z Ani 88; uchodźcy z Kaffy w Polsce 88; zdobycie Kaffy przez Turków (1475) 90; ob. też Jakób syn Szachinszacha, Jędrzej z Kaffy, Karantin, Kefe.
 Kahle, kontroler magazynu marmurów w Łazienkach 42*
 Kajetan ś. i ś. Rodzina, obr. Pittoniego w Akad. Szt. P. w Wenecji 49
 Kalina Piotr, stolarz art. krak. (1593) 32*, 35*
 Kalisz: stiuki z XVII w. 62*, 63*; typ kościoła w XVII w. 62*
 Kalwarja (góra), spotkanie 3 Królów 18*
 Kalwarja Zebrzydowska: architektura ob. Szablowski; kaplica ś. Antoniego, stiuki (1687) 63*; kaplice, wpływ Vredemana 36*; związek z kościołem w Iglawie 16*; ob. też Baudarth.
 Kaługa ob. Sołtyk Kajetan.
 Kałużda, arcybp. orm. (1522) 141
 Kamenic ob. Kamieniec Podolski.
 kamieniarze: Niemcy i Polacy lwowscy i pld. wsch. polscy, ekspansja do krajów rumuńskich 118, 119; Ormianie w Kamieńcu Podol. 117, we Lwowie w XVI w. 122, w Polsce połud.-wsch. i krajach rumuńskich 119, w Turcji 110, 117
 Kamienica ob. Katowice-Muz. Śląskie.
 Kamieniec Podolski, Ormianie 158; z Krymu (XV w.) 90; ich architektura 64, 109; kamieniarze i rzeźb. 117; kopja »rad dla malarza« (1518) 128, 129; mal. minjat. 133, 136, 140, ob. też Łazarz, Minas z Tokatu; środowisko art. 130; wjazd poselstwa pol. 1776 r. 166, 192
 Kamionka Mała, ołt. mal. got. w Muzeum Diec. w Tarnowie 11*, 12*; ś. Jan 12*
 Kamionka Wielka, obr. got. w Muzeum Narod. w Krakowie 11*, 12*; Męczennictwo ś. Bartłomieja i sceny z Męki Pańskiej 12*
 Kampanja rzymska 202
 Kamsetzer Jan Chrystjan, architekt nadworny St. Augusta i rysownik 59*; akwatinta łuk an-

- tyczny w ruinie 184; inwentarz spadkowy 204; listy: do Bacciarellego (35) w Bibliot. Uniw. Warsz. 171 n. 2, 8, 173, 174 n. 1, 180, 181 i nast.; do Lessla Fryd. w Bibliot. Narod. Warsz. 190 n. 1; do Stan. Augusta w Arch. Gł. Warsz. i Muzeum Czartoryskich w Krakowie 165, 166, 170, 174 n. 2 180 n. 2; podróże: na Wschód i Zachód 165—208 *fig. 1—25*; pomiary architektoniczne: budowli starożytnych (i odlewy gipsowe ornamentów) 184, Hagia Sophia w Konstantynopolu 174, 175, łaźni tureckich tamże 175, świątyni Zeusa w Girgenti 188; rysunki bez oznaczenia zbiorów: Audjencja poselstwa pol. u sułtana 168, Głowa Amazonki z konaku w Smyrnie 176, Łuk rzymski w Fano 183; sceny ludowe tureckie 176; szkice z Pestum i Pompei 185, 186 ob. też niżej; rysunków spis własnoręczny; rysunki z oznaczeniem zbiorów: w Grotowicach n. Pilicą (zb. K. Zdziarskiej), szkicowniki z Włoch 199—200; w Krakowie w Muzeum Czartoryskich: Audjencja poselstwa pol. u wezyra 168, 169 *fig. 3*, 170, Przyjęcie posła pol. w Kâthane, rezydencji sułtana 167, Wjazd pos. pol. do Jass 167, i do Pery 168 *fig. 2*; w Krakowie w Muzeum Narod. (depozyt Pol. Akad. Umiej.): 174, 204, 205 n. 1, Agrigentum 200, Ancona, port 183 *fig. 11*, Baiæ 200, Caprarola, dziedziniec pałacu 189 *fig. 15*, Cumæ, Porta Felice 202 *fig. 24*, Kapua 200, Konstantynopol, Yedi Kule 178, Pauzylip 200, Pozzuoli 200, Ruiny 192—193 *fig. 17, 18*, Rzym, Colosseum 200, Grobowiec Plaucjuszów na Via Tiburtina 200, 201 *fig. 23*, Kościół S. Andrea in Via Flaminia 198 *fig. 21*, 200, Kościół S. Martino ai Monti (podziemie) 199 *fig. 22*, 200, Pałac Corsini 200, Willa Madama 200, Willa Negroni 200, Tivoli, ulica 184, 187 *fig. 14*, Wezuwjust, Ermitaż 185; we Lwowie w Ossolineum, zbiory Pawlikowskich: Brama rzymska (fantazja archit.) 200 *fig. 25*; w Poznaniu w Tow. Przyj. Nauk.: 203, Agrigentum, świątynia Konkordji 188, 192, 195 *fig. 19*, 200; Albano, kanał odpływowy jeziora 191 *fig. 16*; w Warszawie w Archiwum Gł.: Przeprowadzenie poselstwa pol. przez Dniestr ze Żwańca do Chocima 166, 167 *fig. 1* i Wjazd do Kamieńca Podolskiego 166; w Warszawie w Bibliotece Narodowej: 205 n. 1, Widok Konstantynopola 176, 177, 178; w Warszawie w Bibl. Uniw. (po St. Augustynie, 35 szt.): 174, 205 n. 1, Ateny, hospic. kapucynów z pomnikiem Lizykratesa 171 *fig. 4*, 176; Burgaz (Pyrgos), ruiny akwaduktu 175; Caserta, szczegól pałacu 185, Efez, ruiny 176, Egejskie wyspy (Paros), kostjumy kobiece 175 *fig. 7*, 176, Foligno, dolina ze świątynią Klitumną 183, Konstantynopol, widok Dardanel 176, zdjęcia Hagia Sophia 174, 175, Padwa, Prato della Valle 183, 185 *fig. 12*, Paryż, obchód urodzin delfina 192, pałac de la Reynière 197 *fig. 20*, Silivri, ruiny kościoła 173 *fig. 6*, 176, Sunion, świątynia Ateny (Pozejdona) 176, Tivoli, świątynia okrągła 186 *fig. 13*, Troja, ruiny 172 *fig. 5*, 176, Turcja europejska i azjatycka 175, Wiedeń, Schönbrunn 181, 182 *fig. 10*; w Warszawie w Muzeum Narodow.: Taormina, Naumachja 189; w Warszawie w zb. L. J. Kronenberga: Konstantynopol, widok 176—179 *fig. 8, 9*; w Warszawie w zbior. Stan. Patka: Tivoli, świątynia okrągła 184 n. 1, Warszawa, kość. Opatrzności (projekt) 182 n. 1, Wenecja kość. ś. Marji Magdaleny (kopje planów Temazy) 182; rysunków z Konstantynopola i Grecji spis własnoręczny w Muzeum Czartoryskich w Krakowie 205—206
- Kamsetzerowa (żona archit.) 204
Kandja ob. Kreta.
Kantakuzen, »cesarz grecki« 176 n. 1
kapa z haftami figuralnymi, dar kard. Fryderyka Jagiell. dla katedry krak. (przepadła) 11*
Kap Kolonnäs 175, 176 n. 3
Kapua 185; rys. Kamsetzera 200
kapucyni ob. Ateny.
Karantin, część dawnej Kaffi 95
Karapet, bp. orm. 147
Karapet ś., wezw. kość. orm. w Kaffie 96
Karik k. Erzerum 153
karmelici ob. Czerna, Kraków, Lublin.
Karol Borom. ś., przed N. M. P., obr. Pittoniego w Tempio della Pace w Brescji 52, 58 *fig. 8*
Karpaty 71*
Kasina Wielka, obr. wotywny (1515) w Muzeum Diec. w Tarnowie 13*
Kasper, ks., syn Zacharjasza, mal. minj. orm. lw. (1636), psalterz i enkalog 149
Kassel 197; Muzeum Krajowe, Madonna z XIV w. rzeźbiona 56* nota, c. d. ze str. 55*
Katalonja, kolonja czarnomorska 87
Katanja 189, 200, 201; klasztor benedyktynów z ogrodem strzyżonym, ślady teatru i amfiteatru, oraz wykopaliska i muzeum ks. Biscari 188
Katarzyna Aleksandryjska, ś., 27; obraz w kość. paraf. w Bieczu (1469—71) 23—29, 32, 39 *fig. 20, 21*; na trypt. gotyc. malow.: w Łopusznej 13, 18, 27 *fig. 12, 15, 24*, w Przydonicy 8, 10, 13 *fig. 10*, oraz w Raclawicach Olkuskich 56*—58* *fig. 31*; ob. też Sromowce, Warszawa-Muz. Narod.-trypt. z Wołowca; ołtarz fund. w 1469 r. w kość. paraf. w Bieczu 27; wezw. kość. w Przydonicy 12
Kâthane, rezyd. sułtana w Konstantynopolu 167
Katowice, Muz. Śląskie, Koronacja N. M. P., obr. got. ze St. Bierunia 32; Zwiastowanie, skrzydła mal. got. z Kamienicy 57*
Kaukaz 106; archit. 107; archit. orm. w stosunku do kat. orm. lwow. 101—103; stosunki handl. z kolonjami genueńsk. na Krymie 87; Wenecjanie na Kaukazu w XIII w. 15*
kaymakam chocimski 166 n. 2, 167
Kazań 89
Kazimierz Jagiellończyk, król 5; grobowiec w katedrze krakowskiej 64*
Kazimierz W., król, przywilej dla Ormian lwow. (1356) 90
Kazimierz nad Wisłą, fara (1613) i jej znaczenie dla typu lubelskiego 61*, 62*
Kefe (turecka nazwa Kaffi) 90
Keręcz, kolonja genueńska na Krymie 87
Kibitz, rzeźbiarz Stan. Augusta 44*
Kielar Wojciech (Albert), rzeźbiarz lw. (1639) 123
kielich złoty, dar kard. Fryderyka Jagiell. dla katedry krak. (przepadł) 11*; ob. też złotnictwo.
Kijów 127; cerkwie 103 nota 1; sobór ś. Zofji 22* Kinga bł. 1, 2
Kisslegg ob. złotnictwo.
klaryski ob. Sącz Stary.
Klitumnus, świątynia w dolinie k. Foligno 183

- kobierce ob. tkactwo.
 Kobylin, obraz got. 13*
 Kolonja, bractwo różańcowe 1474 i obraz N. M. P. Różańc. w kośc. ś. Andrzeja 23 nota (c. d. noty 1 ze str. 22); kośc. N. M. P. na Kapitolu, posąg Madon. z Limburga (XIV w.) 55* n. 3; Muzeum Przem. Art. ob. Lang J.; szafa z końca XVI w. 35*; zb. Schnütgena, posąg gotycki Madonny 55* n. 3; ob. też Lochner.
 Konomiecki Andrzej, kronika żywiecka (XVII—XVIII w.), rkps w arch. m. Żywca 52*, 53*, 71*
 Komornicki Stefan, doc. dr, dyskusja 22*, 27*, 31*, 37*, 39*, 63*
 Komorniki, kościół (1631) 62*
 Koniecz Tadeusz, mal. pol. XVIII w. 28*
 Koniecpolski Aleksander, wojewoda sandomierski (XVII w.) 14*
 Koniecpolski Krzysztof, woj. bełski (XVII w.) 14*
 Koniecpolski Stanisław, hetm. w. kor., podróż do Flandrii i Francji 13*
 Koniecpolskich stosunek do tkactwa 13*, 14*
 Konja (Azja Mn.), meczety, dekor. orn. 112—114, związek ze Lwowem 117
 Konkordja, świątynia ob. Agrigentum.
 Końskowola, kośc. ś. Anny (1613) 62*
 Konstantynopol 89, 130; bank Hübsch & Timoni 174 n. 2; etap podróży Kamsetzera 165—167, 169 (i n. 1) — 171 (i n. 5), 173, 174 (i n. 2), 175, 179, 204, 205; Hagia Sophia 174, 175; kolonje orm. 88; łaźnie 174, 175; pałac posel. franc. na rys. Kamsetzera 177 fig. 8; pasy ob. Piotrowicz; rezydencja sułtańska Kâthane 167; widok, rys. Kamsetzera w Bibl. Narod. w Warszawie 178 i w zb. Kronenberga w Warszawie 176—179 fig. 8—9; Yedi Kule, rys. Kamsetzera w Muzeum Narod. krak. 178
 konwiarze ob. Lwów, cech.
 Kopenhaga ob. Lubieniecki Krzysztof, obrazy rodzajowe.
 Korczyn, Nowe Miasto ob. Ptaszyński ks.
 Korfiński Manuel, Grek z Korfu, tkacz w Brodach i »złotogławnik« we Lwowie (XVII w.) 14*
 Koronacja N. M. P. ob. Marja Matka Boska.
 Korzenna, obr. got. 16 nota 1; Ukrzyżowanie, obr. got. w Muzeum Narod. w Krakowie 11*
 Kościół (instytucja) utożsamiony z niewiastą apokaliptyczną 19
 kościoły, ob. miejscowości podane pod: architektura, rzeźba, malarstwo.
 kostjumologia 30*, 31*
 Kowalski Tadeusz, prof. dr, dyskusja 30*
 Kragiř Albrecht, portret drzeworytowy u Paprockiego 38*
 Kraków, 9, 16, 17, 39, 42*, 44*, 59*; Archiwum Aktów Dawnych 58, akta m. Now. Sącza z wzmiankami o malarzach (od 1488) 16, 17; Archiwum Kapitulne i Kurji Metrop., akta wizytacyj diecezji 54* n. 5, 59*; Biblj. Jagiell.: autobiografia (rkps 3729/VII) ks. Sebastjana Sierakowskiego i jego rysunki 45*; list bpa Sołtyka do ks. Olechowskiego (rkps 5434) 43* n. 3; portal i drzwi z ratusza krak. ob. Kraków-ratusz; projekt fasady kat. krak. z 1788 r. ob. Krak.-katedra; testament Pieniązka (1839 r.) 204, 205 nota 5; wzory Vredemana de Vriese, ob. Vredeman; zbiór rycin niderl. J. Pońetowskiego 36*; dom Sierakowskich (ulica Grodzka) 45*; ekspansja art. na Mołda-
 wę 119; etap podróży Kamsetzera 181; freski doby Jagiell. 127; gmach przy kośc. ś. Piotra 31* n. 1; kamienica Dziekańska dekor. orn. 33*; katedra: inwentarz z r. 1563, dary kard. Fryderyka Jagiell. 10*; inwentarze z wzmiankami o tkaninach, kobiercach pol. 15*, 18*; kaplice: ś. Mikołaja, Hinczy i »górna«, zniesione przez bpa Potkańskiego w celu budowy schodów do kapituln. 45*; świętokrzyska, tryptyk ś. Trójcy z 1467 r. 51*, 63* i ś. Jerzy (rzekomo Krakus) ze smokiem, mal. na trypt. 17*; Zyguntowska, odnowienie przez Odrzywolskiego 26* n. 1, ołtarz ze scenami srebrnymi i świeczniki norymb. 11*, 49* nota 7; nagrobki: kard. Fryder. Jagiell. 11*, Kazim. Jagiell. 63*, 64*, z marmurów czarnych dębn. 43*, braci Sierakowskich koło kaplicy Maciejowskich 45*, bpa K. Sołtyka 43*—45*, Zebrydowskich (szkielety) 28*; projekt fasady ks. Sebastjana Sierakowskiego (1788) 25*, 26* fig. 6; kościoły: ś. Anny, dekor. Fontany 1; ś. Bernardyna Sien. (bernardynów) 16; Bożego Ciała, stalle, dekor. orn. (XVII w.) 37*; dominikanów, kaplica Myszkowskich, kartusz flor. 37*, ołtarzyki z Prądnika (XVII wiek), dekor. orn. 37*; relikwiarz ś. Jacka (wotum Zym. III za zdobycie Smoleńska 1611 r. i pokonanie Moskwy) 48*, 49*; ś. Gertrudy 32 nota 1; ś. Idziego, obr. z XV w. 35 nota 1; ś. Jerzego ob. Kruszyński; ś. Katarzyny (augustjanów), obraz aleg. (XVII w.) 27*, 28*; Marjacki: archiwum 58; cyborjum Pado-rana 42; inwentarz z 1838 r. 42 nota (c. d. ze str. 41), 42 n. 1, 47 n. 1, 57 n. 1; nagr. Mat. i Anny Czarnych, dekor. orn. 33*; obrazy ob. Battoni, Czechowicz, Dolabella, Estreicher D., Florencja, Hadziewicz Rafał, Holandja, Kulmbach, Orłowski Łukasz, Pittoni, Rzym, Stachowicz, Wiedeń; ołtarze: barokowe 41, 58, 59; Chrystusa Ukrzyż. cudown. ob. Stwosz, Wizeberg; główny 63*, 64* ob. też Stwosz; Zwiastowania 41 n. 1; relikwiarz Bonerowski (norymb. ok. 1510) 49* n. 7; stalle syndykowskie, dek. orn. 37*; zmiany w XVIII w. 41, 59; ś. Michała ob. Kruszyński; ś. Mikołaja, poliptyk mal. got. z Koronacją N. M. P. 32, 36; ś. Piotra, nagrob. L. Galliego 44 n. 1, posągi z XVIII w. (rzekomo Canavesiego) 48* nota 9; klasztory: karmelitanek bosych, posąg got. Madonny 56*; karmelitów na Piasku, kodeksy minjat. z XVII w. 67*; malarstwo średniowieczne 13*, ob. też malarstwo; Muzeum Czartoryskich: czaszka rzeźb. hiszp. lub pld. włoska 27*; listy Everhardta z Konstantynopola 174 n. 6 i Kamsetzera do St. Augusta 165, 166, 174 n. 1; modlitewnik franc. z pocz. XVI w. (nr inw. 2422) 38; pastorał z 1445 r. bpa Jerzego, sufr. krak. 4; rękopisy, odnoszące się do podróży Kamsetzera i poselstwa pol. do Turcji 1776—77 r. 165—171 (noty), 174 n. 2, 4, 176 n. 4, ob. też Kamsetzer-Kraków-Muz. Czart.; tarcza wróżebna Jana III 49*; Muzeum Narodowe: obrazy got. ob. Chelmiec, Dębno, Kamionka W., Korzenna, Podkarpacie, Tymowa; rzeźba got.: posąg Madonny z Regulic 56*, ob. też Krużłowa; nagrobki ob. nagrobki oraz wyżej pod Kraków-nagrobki i kościoły; ratusz (zburzony), portal i drzwi w Bibljot. Jagiell., ich autor i stosunek do Vredemana

- de Vriese 31*—36* *fig. 7, 8*; sklep z wyrobami marmur. z Dębника (XVIII w.) 43*, 44*; stiuki geometr. XVII w. 62*, 63*, stolarstwo art. XVI—XVII w. dekor. orn. 37* ob. też wyżej pod kościoły: Bożego Ciała, dominikanów; Sukiennice model schodów (Frankstijn, 1557—58) 36*; Wawel: kościoły ob. wyżej; katedra, kość. ś. Jerzego, Michała; Zamek: dekor. stropów 15*, roboty Frankstijna (1567—74) 36*, stiuki Trevana 63*, Zbiory Państw.: ob. Lubieniecki B. i K.; zasięg sztuki średniowiecz. na Nowotarszczyznę 16; znaczek kontryb. złotn. 1806 r. 51*
- Krakus ze smokiem (rzekomo) ob. Kraków, katedra, kaplica świętokrzyska.
- Krasowski Piotr, Włoch, architekt wieży katedry orm. lwow. (1570) 121, 122, oraz wieży cerkwi Wołoskiej we Lwowie 121
- Krassus wkraczający do świątyni Jerozolimskiej, obr. Pittoniego zamówiony przez Augusta III 43—44; bozzetto do tegoż w Akademji Szt. P. w Wenecji 45 nota (c. d. ze str. 44)
- Kraus Albert, mal. lwow. XVII w. 152
- Kremer Karol, archit. krak. XIX w. 31* n. 2
- Kreta, kolonja wenecka (ok. 1205) 87
- Kronenberg L. J., bar., ob. Warszawa-zb. Kron.
- Krosno, kościół paraf.: 34; biblj., dokument wyd. w Rzymie w 1474 r. 33; Koronacja N. M. P. przez Trójcę ś., obr. ok. 1512 r. 29—36, 38, 39 *fig. 25—28*; ołt. gł. z 1512 r. 34; ołtarz gł. po 1638 r. 34; pożar i przebudowa ok. 1474—1512 r. 33; pożar w 1638 r. 34; Trójca ś., rzeźba późnogot. (ok. 1512) 34; lokacja miasta (1348) 33
- Krubsacius F. A., arch. drezd. XVIII w. 198, 59*
- Krumlov (Krumau), Madonna, posąg got. 40*
- Kruszyński Tadeusz, ks. doc. dr. »Dary kard. Fryderyka Jagiell. i jego grobowiec« 10*, 11*; »Jerzy Pencz, malarz tryptyku w kaplicy Zygmuntowskiej« 11*; »Kościoły śś. Jerzego i Michała na Wawelu wedle inwent. z 1563 r.« 26*; »Kościół w Racibowicach według inwentarza z XVII w.« 26*; »Opony i kobierce w katedrze wawelskiej według inwent. z lat 1563 i nast.« 18*; dyskusja 15*, 22*, 37*, 46*
- Kruźłowa, posąg got. Madonny w Muzeum Nar. w Krakowie 40*
- Krym 91—93, 106, 171, 172; Chazarowie i Grecy 103; kolonje geneueńskie 85—87, ich stosunki handlowe z Europą i Azją 87, 107; kolonje weneckie 87; Ormianie: 81, 82, 89, 103, 141, architekci we Lwowie (XIV w.) 85, kościoły 62, 99 nota 1, 108 i stosunek ich architektury do katedry orm. lwow. 98—103, ich wpływ na Mołdawję i Polskę 108, kościoły pod wpływem grecko-bizantynt. 102, 103, malarstwo ściennie (freski) 135, malarze minjat. 150, stosunki Ormian ze Lwowem 101, uchodźcy orm. we Lwowie 90, 91, w Mołdawji, Polsce i Siedmiogrodzie 90; Tatarzy 103 ob. też Kaffa.
- Krym Stary ob. Sołchat.
- Krystyny król. szwedz. Biblja w Bibliot. Watyk. ok. 1430 r., minjatura Stworzenie Ewy 11 n. 3
- Krzysztof ś. z Dzieciątkiem w polichromji w Orawce 66*
- krzyż: kult u Ormian i krzyżyki wotywnie w katedrze orm. lwow. 114, 115, w Kaffie 115 nota 1; na tęczy w Orawce 64*; złoty, dar królowej Elżbiety dla kard. Fryderyka Jagiell. i przekazany przezeń katedrze krakow. (przeпад) 11*
- Krzyż ś., wezw.: kaplicy (świętokrzyskiej) w katedrze krak. 51*; kość. i klaszt. orm. we Lwowie 64, 69 nota (c. d. ze str. 68), 99 n. 1, 123; kość. i ołt. w Orawce 66*, 69*
- Krzyżanowski Stanisław, prof. dr, dyrektor Archiwum Aktów Dawnych m. Krakowa († 1917) 5*
- Książnice Wielkie, ołtarz z r. 1491, Koronacja N. M. P. 63*
- Kucharski, mal. pol. w Paryżu (ok. 1780) 191
- Kulmbach Hans Suess v., obrazy w kość. Marjankim w Krakowie 42 nota (c. d. ze str. 41)
- Kunów, kamieniołomy 42*
- Kupiszowski Urban, ks., prob. łodygowicki i dziekan żywiecki (XVI w.) 51*, 52*
- Kurdystan ob. Mahmudije, Sakyz.
- Kurjajusze ob. Albano, grobowiec.
- Labenwolf Pankracy, odlewy mosiężne wzorów Flötzerza do trypt. kaplicy Zygm. w kat. krak. i Pokłon Pasterzy na nagrobku prałata Feierabenda w Ansbach (1543) 11*
- Lago Maggiore 200
- La Hay, sztych z XVIII w., przedstawiający architekta ormiań. w Stambule 92 *fig. 24*
- Lairesse Gerard, mal. amsterdamski (1641—1711) 59*—61*
- Lanckoroński, nagrobek z marmuru dębnickiego w Wodzisławiu (XVIII w.) 44*
- Lang Jerzy, złotnik augsburski († 1632): misa z r. 1627 w Muzeum Przem. w Kolonji 48*; puszki z herb. Wazów w Łowiczu 46*
- Langina 200
- Lauterbach Alfred dr. »Objektywne i subiektywne kryteria w historii sztuki« 23*; »St. K. Potocki jako architekt« 24*, 25* *fig. 3—5*; dyskusja 24*
- Lebrun Charles, mal. franc. XVII w. 60*
- Le Clerc, wydawca Apokalipsy Ziarnki-Halbecka 154
- Legenda aurea* Jakóba z Woraginy 20
- Lehlin Jan Krzysztof, złotnik, ob. złotnictwo.
- Le Jeune, wychowawca synów Boscampa, uczeń podróżny do Turcji (1776—77) 166
- Leonard ś. na trypt. mal. got. w Łopusznej 14 *fig. 12*
- Le Prince, wynalazca akwatinty († 1781) 184
- Lepszy Leonard, inż., dyskusja 22*; wybór na przewodn. Kom. Hist. Szt. (nieprzyjęty) 27* i na zastępcę przewodn. 63*
- Lessel Albert, listy do syna, Fryderyka, w Biblj. Narod. w Warszawie 204 n. 1
- Leszczyński Stanisław, król, ob. Brończyn.
- Leśniowski, nagrobek w kość. Marjac. w Krakowie, dekor. ornam. 33*
- Leutkirch ob. złotnictwo.
- Lewant 179
- Leyden Mikołaj v., rzeźbiarz XV w. 64*
- Liechtenstein, Gal. ob. Wiedeń-Gal. L.
- Limburg a. d. Hardt ob. Kolonja, kość. N. M. P. na Kapitolu.
- Liparyjskie wyspy 190, 194
- Lipayi herbu Zongor, arcybp ostrzyhomski 66*, 69*
- Liptowski ś. Mikołusz 67* n. 2
- Litomierzyce, kancjonał ilumin. (1510—14) 18*
- Litwa 31*
- Livorno 190, 41*; bankier H. Holtz (XVIII w.) 41*
- Lizykratesa pomnik w hospicjum kapucynów w Atenach 176

- Lochner Stefan, mal. koloński († 1451) 28, 29
 Londyn: etap podróży Kamsetzera 180; kośc. ś. Pawła 196; widoki à la manière du lavis 197; wille i ogrody w okolicy 196; zbiory Samuela, Chrystus i ś. Jan Chrzc., obraz przypisany R. v. d. Weyden 35, 36
 Longhi Alessandro, mal. wenec. XVIII w. 43
 Longhi Pietro, mal. wenec. XVIII w. 43; opinia o Pittonim 45
 Loreto 183
 Louis XVI archit. i dekor. ob. Paryż, pałac de la Reynière.
 Low = Lwów 140
 Lowanjum, kośc. ś. Piotra, Abraham składający dary Melchizedechowi, obraz D. Bouts'a 35
 Lubieniecka Agnieszka z Wiszowatych, żona Bogdana 59*
 Lubieniecka Helena z domu van de Ryp, żona Krzysztofa 60*
 Lubieniecki Bogdan, mal. Polak XVII—XVIII w. 59*—61*; Bitwa, szkic w Muz. Nar. w Warszawie 60*; dzieła dekor. w zamku berlińskim, niezachowane 59*; miedzioryty: kraj-obrazy heroiczne 60*; portrety (zachowane w sztychach) 60*; rysunki podług Schlü-tera głów żołnierzy (Albertyna w Wiedniu) 60*, 61*; Zuzanna ze starcami w Zb. Państw. na Wawelu 60*
 Lubieniecki Krzysztof, mal. Polak XVII—XVIII w. 59*—61*; dekoracje teatralne 60*; kraj-obrazy (rys.) 60*; obrazy rodzajowe (Getynga, Kopenhaga, Kraków-Wawel, Paryż, Warszawa-Muz. Nar.) 60*; portrety w Rijksmuseum w Amsterdamie (autoportret, Arent van Baren, Job Sieverts) 60* i w Zbior. Państw. na Wawelu w Krakowie (Adrian Wittert van der Aa i jego żona, Marja) 60*, 61*; ryciny (portrety i frontispisy książek) 60*; sceny mitologiczne 60*
 Lubieniecki Stanisław, ojciec malarzy 59*, 60*
 Lublin, architektki ok. 1600 r. 61*; kościoły: brygitek, malow. ściennie got. i ich treść 16*—18* oraz szczegóły kostjumologiczne 31*; karmelitów (1624) 62*; ś. Wojciecha (1611) 62*; okolice, poszukiwania marmuru 42*; stiuki geometr. XVII w. 62*, 63*; typ kościoła 61*, 62*
 Lubomirska marszałkowa (XVIII w.) 175, 193, 194, 43*
 Ludwigsdorf (Śląsk), kościół katol., Madonna na półkolumnie, rzeźba z XV w. 54*
 Ludwik, bp. Tuluzy, ś., relikwie 2 nota 4
 Ludwik XVI, kr. franc., portret pendzla Roslina do gab. konfer. na zamku warszawskim 192; styl 50* ob. też Paryż, pałac de la Reynière.
 Lwów 181; architektki i rzeźbiarze Niemcy i Polacy i ich ekspansja na kraje rumuńskie 119, 122; Archiwum Miejskie 70 n. 1, 74 n. 1, 152 n. 1, 3; Archiwum Ziemskie ob. Hadziewicz Szymon; Bibliot. Dzieduszyckich, księga handlowa Nikorowiczów (pasy wschodnie) 28*—30*; Bibliot. Kapit. Kat. Orm. ob. Mkrdycz, Skevra, Szymon ks.; Biblioteka Ossolińskich ob. Ossolineum; Bibli. Uniwer., opis kat. orm. i zabudowań orm. lwow., rkps 58 z 1626 r. 68 n. 1, 140 n. 1, ob. też Łazarz z Tokatu; bractwo ś. Anny 151; cech malarzy 151, 152; cech wspólny złotn., malarzy i konwisarzy 152; cerkiew katedr. (bazylianów) ś. Jura 78, 85, 103 n. 1, jej architekt Dorchi (XIV w.) 82, 83, wzmianki o jej budowie (1363, 1437) u Zimorowicza 64—67; cerkiew Wołoska 82, jej wieża 121; dekor. ornam. lwow. pod wpływem Islamu 112, 113; domy mieszczańskie, dekor. 123; ekspansja art. na Mołdawię 119; gród przed 1181 r. 78 n. 3b; handel genueński z Krymem 107; handel pasami wschodn. 28*; klasztor ruski ś. Onufrego, rkps ks. Faruchowicza i źródła do dziejów klasztorów ruskich 83, 84 n. 1; malarstwo cechowe 158 oraz niżej pod Lwów-Ormianie-kat.-mal. ścien. i pod malarze: Aleksandrowicz, Andrzejewicz, Iwaszkiewicz, Kraus, Szwankowski oraz pod Lwów-Orm.-malow. minjat.; Muzeum Łozińskiego, obr. got. 11*; Ormianie: architektura 109, ob. też katedra ormiańska; biskup Grzegorz (od 1367) 90; biskupstwa siedziba (od 1367) 82; dom, dekor. ornam. portalu i związek z Brusą 102 *fig. 37*, 116, 117; gmina 151, 158; kamieniarze XVI w. 117, 122; katedra orm.: archiw. (u mechtarzystów w Wiedniu) 62; architektura 61, 62, 64—85, 98—109, 111, *fig. 1—12*, 22, 23, 25, 27, 28, 31, 33—36 i jej stosunek do archit. orm. w Armenii, na Kaukazie, Krymie (Kaffa) 74, 75, 98—106, 22*; architekt Dorchi (XIV w.) 82—84; architektki z Krymu (XIV w.) 85; budowla drewn. (1183) 77, 78; budowa 85, 90; cmentarz, nagrobki 109, 111, 116, 122, 123 *fig. 39, 40, 54—56*, ich stosunek do Wschodu i Zachodu 122, 123; dekor. ornam. katedry (rzeźbiarska) 109—118, jej związek z Mołdawią 118; dokumenty erekc. 66, 76; fundatorzy (XIV w.) 65 nota 1, 66, 76—82; kielich ob. złotnictwo; krzyżyki wotywn. (t. zw. nestorjańskie) 114, 115; malowidła ściennie 76, 124—135 *fig. 57—62*, ich technika 125—127, 130, wpływ bizant. na nie 134 ob. też Chrystus błogosł., Jakób ś., Jan ś., Ewang., Prochor ś.; misa perska 45*, 46*; odnowienie katedry (od 1908) 124; opis: Szymona, syna Martirosa (1626) 68, 140 n. 1 i z 1646 r. 124; portal, dekor. ornam. 116 *fig. 52*; portal z 1671 r. 122; pożary 67, 76, 124; przebudowa 67—76, 124; rekonstrukcja pierwotnej postaci 67—74; wiadomości w rkpsie ks. Faruchowicza (1757) 77, 78, 81 oraz w kronice Zimorowicza 64—67; wieża 119—122 *fig. 44—46*, jej portal (1570) 121 *fig. 48*, jej pożar (1527) 121, jej wizerunek ob. Grabowski, Matejko; wizja katedry z 1646 r. w Arch. miasta Lwowa 70, 74; wpływy na katedrę: grecko-bizant. 102, 103, kaukaskie 103, persko-arabskie 105; źródła archiwalne do dziejów katedry ormiańskiej 66; kościoły i klasztory ormiańskie: ś. Anny 64, 99 n. 1; benedyktynek orm., kronika (XVIII w.) 76 n. 3 i c. d. na str. 77, krążganek, półkolumny, dekorac. ornam. 114 *fig. 50*, 122; ś. Jakóba 64, 68 nota 1 i c. d. na str. 69, 99 nota 1; ś. Krzyża 64, 68 nota 1 i c. d. na str. 69, 99; M. Boskiej wysłuchującej prośb (Hadzgatgar) 68 nota 1. 154; z Krymu Ormianie 90, 91; malarstwo minjat. ormiań. 62, 133, 135, 136, 140, 142, 143, 146, 147, 149, 151, 152, 158, ob. też nazwiska, wymienione pod malarze, Skevra

- i Wiedeń-Biblioteka Mechitarzystów; malowidła ściennie ob. wyżej pod katedra orm.; pałac arcybpa: kamień z 1264 r. 78 n. 3b, portal 122 *fig. 49*; pośrednictwo kulturalne między Wschodem i Zachodem 156, 160; przywilej Kazimierza W. (1356) 90; sąd (hucu), portal (1570) 120 n. 2, 122, *fig. 48*; z Tokatu Ormianie 142; zapisy ormiańskie dla kościołów w Kaffie 82; związki z Kaffą 81, 87 ob. też Kaffa; Ossolineum: katalog obr. Stan. Augusta 176 n. 4, kronika Józefowicza 75, zbiory Pawlikowskich ob. Kamsetzer-Lwów; przemysł tkacki (XVII w.) 14*; środowisko kultury i sztuki 130, 140; sztuka 61–163; Ukraińskie Muzeum Narodowe ob. Warszawa, Muz. Narod.; zamek księcia Lwa 78 nota 3b; ob. też Ziarnko Jan.
- Łagów k. Lublina 204
 Łapsze Niżne ob. Ferdynand III, ces.
 Łara-Bazar (Krym) 89
 Łazar Mahtësi ob. Łazarz z Tokatu.
 Łazarz, mal. minj. orm. w Kamieńcu Podolskim, tetraewangelja z 1606 r., rkps 97 Biblj. Mechit. w Wiedniu 148 *fig. 71, 72*
 Łazarz z Babertu, mal. minjat. orm. we Lwowie, Biblja z r. 1619, rkps 179/351 Bibljot. Państw. w Eczmiadzinie 153–156, 158–160 *fig. 76, 78, 80, 81*; jej kopje ispahańskie 159; jej związek z Dürerem i Ziarnką 154, 155
 Łazarz, bp. orm. na Wołoszczyźnie, przeor klaszt. ś. Oksenta w Suczawie, malarz minjat. lwow. († 1634) 147; ewangeljarz (1630) cod. arm. 2 Biblj. Państw. w Berlinie (kopja ewang. ze Skevry) 138, 149; ewangel. (1624) rkps 292 Biblj. Mechit. w Wiedniu 149; ewang. (1628) rkps 283 także 149; martyrologion (1603) rkps 437 także 148, 149 *fig. 73, 74*
 Łazarz Iwaszkiewicz ob. Iwaszkiewicz.
 Łazarz z Tokatu (Mahtësi, bp. Eudokji = Tokat, syn Mankusza Sargisa i pani Łutlu), mal. minj. i poeta orm. lwow., rkps 48 Biblj. Uniw. Lw. z 1603 r. 148 *fig. 69, 70*
 Łękawica, kośc., polichromja 71*
 Łodygowice, kośc., polichromja 71*
 Łopacki Jacek, ks., archiprezbiter-infułat kościoła Marjackiego w Krakowie (1723–61) i zmiany wprowadzone przezeń w tym kościele 41, 59
 Łopuszna nad Dunajcem (między Czorsztynem i N. Targiem), kośc. paraf., tryptyk got. mal. 12–14, 16–18, 27, 28, 39 *fig. 12–15, 22, 24, 11**
 Łowicz, kolegjata, puszki srebrne z herbami Wazów 46*–49* *fig. 17, 18*
 Łoziński ob. Lwów, Muzeum Łozińskiego.
 Łuck, gmina orm. 118; synagoga 117 *fig. 42*
 Łukasz Ewang. ś. 138; w ikonogr. bizant. i syryjskiej 133; obrazy N. M. P. przypisywane ś. Łukaszowi 5
 Łuszczkiewicz Władysław, przewodn. Kom. Hist. Sztuki (1878–90) 1*, 3*
 Łutlu ob. Łazarz Tokatu.
- Maciejowice (Matzdorf) na Spiszu, ołtarz gotycki mal. 11*
 Maciejowski M., magister w łomach marmurów w Dębniku 42*
 Maciejowskich kaplica ob. Kraków-katedra, nagrobki braci kan. Sierakowskich.
 Madonna ob. Marja M. Boska.
- Maffei, ryciny budowli weroneńskich (1731–32) 182
 Magdalena ob. Marja Magdalena ś.
 Magdalena Święta (miejsowość w Czechach) ob. Trzeboń.
 Magny-en-Vexin, Madonna, posąg z XIV wieku 56* nota 3
 Mahmudije (Kurdystan), zamek, dekorac. portalu 113 nota 3
 Mahomet II, sułtan turecki 90
 malarstwo: barokowe: minjaturowe: kodeksy karmelitów krak. (XVII w.) 67* n. 1; ściennie: w Łękawicy, Łodygowicach 71*, w Mikuszowicach 51*–54* *fig. 22–25*, w Orawce 65*–71* *fig. 34–39*, w Rajczy 70*–71* w Ślemieniu 71*, w Żywcu Starym 70*, 71* *fig. 40*, ob. też Witanowice; szalugowe: wiedeńskie ob. Wiedeń, włoskie 41–60, 28*, ob. też Florencja, Rzym i nazwiska wymienione pod malarze; bizantyńskie minjat.: 130, 139, ikonogr. ewang. 133, import do Armenji 140 nota (c. d. ze str. 139); cechowe: krakowskie 13*, lwowskie 158; egipskie minjat., ikonogr. ewang. 138 n. 1; gotyckie minjaturowe: czeskie ob. Jakób de Cesulis, Krystyna, król. szwedz., Litomierzyce, Praga-Biblj. Uniwers., Wiedeń-Biblj. Narod.-Liber depictus; francuskie ob. Ameisenowa i Kraków-Muz. Czartor., rkps nr 2422; polskie ob. Estreicher Karol; gotyckie sztalugowe: austriackie i górnoniemieckie 12*; czeskie 11, 20, ob. też Desztba, Domanin, Grudziądz, Hlouboka, Malbork, Praga, Roudnice, Slavetin, Trzeboń, Wyższy Brod, wpływy czeskie na Sądeczynę 39; niderlandzkie 34–36, wpływ na Polskę 35, ob. też malarze, poszczególne nazwiska; niemieckie 11, 28, 29, ob. też Bazyleja, Berlin, Donaueschingen, Frankfurt n. M., Hamburg, Kolonja, Nadrenja, Norymberga, Schotten, Seligenstadt, Solura, turyngskie mal., Zgorzelice (Görlitz) oraz malarze, poszczególne nazwiska; polskie: tła mal. w płask. ołt. Marjac. w Krakowie 63*, ob. też Biecz, Bielsko Stare, Bieruń Stary, Bodzentyn, Cerekiew, Chełmiec, Chodów, Chomranice, Iwanowice, Kamionka M. i W., Kasina W., Katowice, Kobylin, Korzena, Kraków: kat. kapl. świętokrzyska, kośc. ś. Idziego, ś. Mikołaja i Muz. Narod., Lwów-Muz. Łozińskiego, Łopuszna, Mikuszowice, Niedzica, Olkusz, Podkarpacie, Przydonica, Ptaszkowa, Raclawice Olkuskie, Sącz N., Sącz St., Sądeczyzna, Sromowce Niżne, Tarnów-Muz. Diec., Tymowa, Warszawa-Muzeum Narod., Warta, Zawodzie, Zbylitowska Góra; spiskie ob. Maciejowice; śląskie ob. Świdnica, Tschirnau; gotyckie ściennie: niemieckie ob. Augsburg-kaplica złotników, Campil ad Bozen; polskie ob. Lublin i Dobrowolski Tad.; włoskie 17* ob. też Aretino, Vanni; małoazjatyckie minjat. ikonogr. ewang. 138 n. 1; Ormian minjaturowe: 131, 139, 158, w Armenji 150, w Cylicji arm. 150 i wpływ perski na nie 140 nota (c. d. ze str. 139), dekor. ornam. i zwierzęca 139, 140, 146, 149, 150 i wpływ na nią arabski, perski 160, dekoracyjne wizerunki wieź 120, ikonogr. Chrystusa w Transfiguracji i Wniebowstąpieniu 132, ikonografja ewang. 133, w Kamieńcu Podolskim 133, 136, 140, kodeksy: ewangeljarze mal. we Lwowie w XVII w. 133 ob. też Berlin, Eczmiadzin, Lwów-Biblj. Kapit.

- Katedr. Orm. i Uniwers., Paryż, Skevra, Wiedeń-Biblj. Mechit. i National Bibliothek oraz nazwiska malarzy, wymienione pod malarze; mal. minj. orm.: na Krymie 150, we Lwowie ob. też j. wyżej pod kodeksy, w Polsce 140, pod wpływem ikonogr. bizant. 109, pod wpływem Zachodu 151—155; Ormian ścienne: 131, 134, 135, w Armenji i na Krymie 135, wpływ bizantyński 134, ob. też Kaffa, Lwów-Ormianiekat.-mal.; perskie minjaturowe, wpływ dekor. ornam. na bizant. i ormiań. 139 nota 2; renesansowe: ob. Bielsko Stare (ścienne); Gdańsk-ratusz (ścienne), Kraków-kat.-kaplica Zym. oraz nazwiska wymienione pod malarze; ruskie: freski doby Jagiell. w Krakowie 127, Przemyśl (okolice) obrazy ś. Trójcy trójtwarzowe 37, 38; syryjskie: ikonogr. ewang. 138 nota 1, kodeks Rabuli (VII w.) 139; techniki malarskie ob. techniki.
- malarze: cech we Lwowie 151, 152; ormiańscy we Lwowie 135, 141, 151, 152 i w Zamościu 141; polscy w Nowym Sączu (XV w.) 16, 17; ob. też Aberle, Agafiri, Ajrapet, Aleksandrowicz, Amagał, Andrzejewicz, Aretino, Aslan, Bacciarelli, Backer, Balicki, Barna, Battoni, Belotto, Bogusz, Boguszowicz, Both, Bounieu, Bouts, Brodowski, Canal, Canaletto, Carriera, Catur, Christus, Cignaroli, Corregio, Czechowicz, Dolabella, Dürer A. i J., Estreicher Dominik, Eyck v. J., Fałat, Faruchowicz, Flémalle, Franciszek z Sieradza, Francke, Gałust, Geertgen Tot Sint Jans, Gentile da Fabriano, Ghirlandajo, Giotto, Gozzoli, Grabowski, Graff, Grassi N. de, Grzegorz z Ilov, Guardi, Hackert, Hadziewicz Rafał i Szymon, Hilair, Houel, Iwaszkiewicz, Jacobus pictor de N. Sandecz, Jakób prezbiter, Johannes, Kamsetzer, Kasper ks., Konicz, Kraus, Kucharski, Kulmbach Suess Hans v., Lairesse, Lebrun, Lochner, Longhi, Lubieniecki B. i K., Łazarz bp. orm. na Wołoszczyźnie, Łazarz z Babertu, Łazarz z Tokatu, Małachid z Konstantynopola, Markosom, Matejko, Meister der Verherrlichung Mariae, Memling, Mentil, Minas z Tokatu, Mistrz Antwerpskiego Tryptyku N. M. P., Mistrz Brunszwickiego Dyptyku, Mistrz Legendy ś. Urszuli, Mistrz z Wittingau, Mkrdycz, Mour v. d., Mutschler, Netscher, Orłowski, Pacher, Palma Młodszy, Pencz, Peruzzi, Piazzetta, Pijnacker, Pinck, Pinczenstein, Pittoni Giamb. i Fr., Polak Jan, Poussin N., Poussin de la Vallée, Quincart, Rafael, Ribera, Ricci M. i S., Riedel, Romano Giul., Roslin, Simone Martini, Smuglewicz, Solimena, Sodoma, Sontag, Stachowicz, Stanisław z Mogiły, Steen, Stuhr, Swanevelt, Szwanowski, Szymon ks., Tiepolo, Tintoretto, Uccello, Vanni Lippo, Vernet Józ., Veronese Paolo, Vogel, Vredeman, Weyden R. v. d., Witz, Wyspiański, Zachnowski.
- Malbork, obr. got. z Grudziądza 12*
- Malta, etap podróży Kamsetzera 186, 188, 194
- Małachid z Konstantynopola, mal. minjat. orm. w Ispahanie 159
- Małachowski Jan, bp. krak., gobeliny z hist. Jakóba, kupione od kard. Radziejowskiego 48*
- Małgorzata ś. 27; na trypt, mal. w Raclawicach 56*
- Małopolska, konstrukcja drewnian. kościołów 52*
- Manerbio, katedra, Zdjęcie z krzyża, obr. Pittoniego 55
- Mangalja (Rumunja), tur. stela nagr. 115 *fig. 51*
- Mangup, księżniczka, żona hospodara Stefana W. 108 nota 3; twierdza średniowiecz. na Krymie 108 n. 3
- Mańkowski Tadeusz, dr, »Sztuka Ormian lwowskich« 61—163 *fig. 1—84*; »Zachód i Wschód w tkactwie polskim XVII w. (tkacze Konięcpolskich)« 14*, 15*; »Średniowieczna katedra katedra ormiańska we Lwowie« 22*; »Pasy wschodnie a pasy polskie« 28*—30*; »Marmury dębnickie za Stanisława Augusta« 41*—45*; »Perska misa metalowa w katedrze ormiańskiej we Lwowie« 45*; dyskusja 15*, 22*
- Mankusz Sargis ob. Łazarz z Tokatu.
- Mara, śpiewaczka berlińska w Paryżu (1781) 193
- Marchocka, ksieni klarysek w St. Sączu 14
- Marcin ś., wezw. kośc. w Jaworzu (Jauer) 55* n. 4
- Mardin (Mezopotamja), pasy merdyńskie 29*
- Marek Ewang. ś. 138, w ikonografji bizantyńskiej i ormiańskiej 133
- Marja Antonina, królowa francuska 192
- Marja Ludwika, żona Jana Kazimierza 48*
- Marja Magdalena ś., wezw. kośc. w Wenecji 182; ob. też Jork Nowy, zb. Friedsama, oraz Pittoni (Kraków, Parma, Wenecja).
- Marja Matka Boska: Adoracja, obr. got. koloń. mal. Meister der Verherrlichung Mariae 12*; Cerekiew, obr. got. w Muz. Diec. w Tarnowie 14—18, 20—22 *fig. 17, 18, 12**; Chełmiec (ze ś. Janem pod krzyżem), obr. got. w Muz. Nar. w Krakowie 13, 18 *fig. 16*; czeskie obr. got. 21; Częstochowa, klasztor na Jasnej Górze, sceny z życia N. M. P. na ołtarzyku hebanowym (XVII w.) 49*; Desztina (Czechy), obr. got. w Gal. Tow. Przyj. Szt. w Pradze 11 n. 3, 17, 18, 22 *fig. 19, 12**; Dziewica w wizji Oktaw. Aug. 20; fresk w kośc. orm. ś. Stefana w Kaffie 135; górnořeński obr. (ok. 1430) w Muz. Miejsk. w Solurze 11 n. 4; w Hollenburgu (ok. 1420) 7; ikonograficzne typy bizant. 5, 6; Hłowiec, posąg got. 56*; Irrsdorf (ok. 1500) 7; Koronacja: we francuskiej sztuce średniow. 37; ze Staroego Bierunia, obr. got. w Muzeum Śląskiem w Katowicach 32; D. Bouts obr. w Akad. Szt. P. w Wiedniu 38 n. 1; w Krakowie u ś. Mikołaja, polptyk got. mal. 32; w Krośnie (fara, obr. got. mal.) 29—32, 34—36, 38—39 *fig. 25—28*; w Książnicach W., rzeźba w ołt. (1491) 63*; w Łopusznej trypt. mal. got. 12—15 *fig. 12, 13, 17, 11**; w niderland., niem. i włosk. sztuce średniow. 36, 38; w ołt. Marjac. Stwosza 63*; ob. też Trójca ś.; Kraków, klasztor karmelitanek, posąg gotycki 56*; Krumlov, posąg gotycki 40*; miedzioryty średniow. 6, 7, 22 n. 1; Mikuszowice: polichromja (1723) 52* i posąg got. 53*—55* *fig. 25*; Mnin, posąg got. 40*; Narodzenie, wezw. kośc. w Raclawicach Olkuskich 54*; Nawiedzenie w cyklu ś. Jana Chrzc. w Orawce 65*; w niemieckim mal. średniow. (Marja w altanie z róż) 22*; Niepokalane Poczęcie 6—8, ob. też Wiedeń; niewiasta apokalipt. 19; z Oleśnickim kard. (rys. z 1445 r.) 11; orantka starochrześc. 5; Orawka, kościół paraf., figura na tarczy (XVII w.) 64*; Praga: w Gal. T. P. Szt., obrazy got. 11 nota 3, 17, 18 *fig. 19*, na Strahowie i Wyszehradzie obrazy got. 17; Przydonica obraz środk. tryptyku

- gotyckiego 8—10, 12, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 26 *fig. 4—6*, 12*; Raclawice Olkuskie, posąg got. 54*—56* *fig. 26*, 59*; Regulice, posąg got. (obecnie w Muz. Narod. w Krakowie) 56*; Różańcowa: 22, obr. got. (1474) w Kolonji 23 nota (c. d. ze str. 22), z Barbarą Jagiell. na drzeworycie (1514) 22 n. 1, w graduale J. Olbrachta 23 nota (c. d. ze str. 22), na miedziorytach Mistrza E. S. 22 n. 1; rzeźba got. franc., niem. i polska 55* i noty; »Piękne Madonny« 40*, 54*; posągi śląskie 54*; Sącz St., obrazek gotycki (1445) w klaszt. klarysek 1—9 *fig. 1—2*, 17, 39, 12*, 58*; typ Marji w grupie obrazów sądeckich 12*; Ucieczka do Egiptu, obr. z Podkarpacia w Muz. Narod. w Krakowie 15*; wezwanie kościoła: w Bolonji (Madonna di S. Luca) 182, w Dreźnie 63*, w Kolonji (na Kapitolu) 55* n. 3, w Krakowie 41—60, 13*, 37*, w Krośnie (wez. poboczne) 34, katedry ormiań. we Lwowie 65 nota (c. d. ze str. 64), orm. kośc. klasztor. we Lwowie (M. B. wysłuchująca prośb, Hadzgatgar) 68 n. 1, 154; Wniebowzięcie: ołt. w kapł. cment. w Bieczu (1473) 27, w ołt. Marj. Stwosza 63*; ob. też Warta-kośc. bernard. i kośc. parafj.; wniebowzięta i ukoronowana (Assumpta) 20, 22, ob. też wyżej pod Cerekiew, Desztina, Przydonica; Wyższy Brod, obr. got. 18; Zaśnięcie: w ołt. Marjac. Stwosza i w Książnicach (1491) 63*, 64*; ob. też Ptazkowa, Długa Wieś, Warszawa-Muz. Narod.; Zwiastowanie: w rkpsie orm. (1603) 149, na trypt. w Łopusznej 12, 13 n. 1, *fig. 14*, na trypt. w Przydonicy 8—14, *fig. 9*, na trypt. w Raclawicach 56*—58*, *fig. 29, 30*, ob. też Katowice-Muz. Śląskie, Pittoni (Feltre, Kraków, Wenecja), Sromowce, Warszawa Muz. Nar. oraz Warta-kośc. paraf.; Zwiastowanie jako wezw. kośc.: w Neapolu 185 i w Parmie 200 (SS. Annunziata); ob. nadto Chrystus (sceny, w których występuje Marja), Filip Nereusz ś., Karol Bormeusz ś.
- Marjanas Jan i Elżbieta, Orm. lwow., tablica wotywna z 1427 r. w kat. orm. we Lwowie 100, *fig. 35*, 115
- Markonowicz Jan, Orm., wyrób pasów w Polsce 29*
- Markosom, malarz minjat. ormiań. w Ispahanie (1655) 159
- Markuszów, kośc. ś. Ducha (1608) 62*
- marmur: dębnicki, eksploatacja za St. Augusta i wyroby 41*—45*, czarny, ołtarze późnobarokowe w kośc. N. M. P. w Krakowie 41, 58, 59; poszukiwania w Polsce za St. Augusta (Czerna, Drzewica, Kunów, Lublin, Tęczyn) 42*; włoski z Carrary, import do Polski 41*
- Marsala (Sycylja), etap podróży Kamsetzera 187
- Marsylja 190
- Martiros (Armenja), kamień grobowy z 1229 r. 155
- Martynika, kłeska floty francuskiej (1781) 195
- Marzifun (Azja Mn.), pasy murcypanowe 29*
- Matejko Jan, rysunek »Wieża katedry ormiańskiej we Lwowie« 107 *fig. 44*, 120 n. 2
- Mateusz Ewangelista ś., 138; w ikonogr. bizant. i orm. 133
- Matusiak Stanisław, ekspertyza techn. mal. ścien. katedry orm. lwow. 126, 130
- Matzdorf ob. Maciejowice.
- maurytańska dekor. ornam. 116; sztuka, analogie z dekor. ornam. w Armenji 111
- Mazara (Sycylja), etap podróży Kamsetzera 187
- Mazowsze, ornamentacja cegl. na sklepieniach kościołów z XVI w. 62*
- mechitarzyści (zakon orm.) ob. Wenecja, Wiedeń.
- Mechl, rytownik, dyr. Gal. Liechtensteinów w Wiedniu (1780 r.) 181
- Medjolan 190, kol. Ingegnoli, ś. Sebastjan, obr. Pittoniego 55
- Medyceusze, krater neoattyczny ob. Rzym, Villa Medici na Pincio.
- Meissen 198
- Meister der Verherrlichung Mariae, mal. koloń., obraz Adoracja Marji 12*
- Melchizedech ob. Bouts.
- Memling, Hold 3 Królów 18*
- Mentil Jan z Bielska, mal. polichromji w Mikuszowicach (1723) 53*, 71*
- merdyńskie pasy (Mardin) 29*
- Merlini, archit. St. Augusta 43* n. 3, 45*
- Messyna, etap podróży Kamsetzera 189
- metodologia historii sztuki 18*—20*, 23*, 24*
- Mezopotamja, symbole religijnoobrzędowe 130, 139
- Michał ś.: wezw. kośc. w Krakowie 26* i w Wilnie 62* ob. też Gabrjel.
- Michał Wiśniowiecki, król, ob. Wiśniowiecki.
- Michałowicz z Urzędowa, Jan, nagrobek bpa Zbrzydowskiego w kat. krak. dekor. ornam. 33*
- Michmandar 167
- Middelburg (Niderl.), okucia ślusarskie renes. 35*
- miecze proste i krzywe na Wschodzie 46*
- miedzioryty z XV w. 6, 7, 22 nota 1; ob. też Halbeck, La Hay, Mistrz E. S., Mistrz Kart do gry, Mistrz J. A. v. Zwolle, Monaco P., Raymond, Severy.
- Mikołaj ś.: drzeworyt Dürera 11*; w polichromji w Mikuszowicach 52*; wezwanie kościoła w Coutances 55* n. 2, w Krakowie 32*, 36* i kapł. w kat. krak. 45*
- Mikołaj z Polski, duchowny ormiański, emigrant z Ani 136
- Mikuszowice, kośc. paraf. drewn.: archit. 51*, 52* *fig. 22*; archiwalia 52* n. 2—5; polichromja (1723) 51*—54* *fig. 23, 24, 71**; posąg got. Madonny z Dzieciątkiem 53*—55* *fig. 25*
- Milichtaler, drukarnia w Ołomuńcu (XVI w.) 39*
- Mimar-Sinan, Orm., archit. turecki (1489—1578) 110
- Minas z Tokatu (Diwrigci), mal. minjat. orm. lw. (1564—1618) 142, 143, 146, 147, 150; akta działów w między konsumesorami, rkps 446 Biblj. Mechit. w Wiedniu 147; Calendarium (1565), rkps Nat. Biblj. w Wiedniu 146; Calendarium (1567) w Musz w Turcji 146; inwent. fortun, rkps 444 Biblj. Mechit. w Wiedniu 147; »krazagi« (*Grorench* i *Diathik* = odpisy kontrakt. małż. i testam.), rkpsy 441, 447 Biblj. Mechit. w Wiedniu 147; księga rytuałów, rkps 68 Biblj. Mechit. w Wiedniu 146 *fig. 65, 68*; listy składek gminy orm. lw., rkps 452 Biblj. Mechit. w Wiedniu 147; pieśń o kraju Wołochów (1551), pochwała potrawy *herissaj*, rkpsy 160, 343, 514 Bibljot. Mechit. w Wiedniu 143; podręcznik proced. sąd. orm. 143; psalterz (1567 r.) rkps 15 Nation. Biblj. w Wiedniu 146; rkps w Biblj. Escorialu 146; rkps ilum. z r. 1572, cod. arm. 57 Biblj. Nat. w Paryżu 146, 147; rkps 344 Biblj. Mechit. w Wiedniu 147 *fig. 66, 67*; rkpsy 25 i 15 z lat 1565/7 w Nat. Biblj. w Wiedniu 142

- Minerwa, świątynia w Syrakuzach 188
 Mingrelja, archit. ormiańsko-kaukaska 101
 Minturnum, zabytki archit. staroż. 185, 200
Mirabilia Romae 20
 Misiąg-Bocheńska, dr, »O gotyckim posągu Madonny w kośc. paraf. w Więclawicach« 40*, 41*
 misjonarze w kośc. niegdyś orm. ś. Krzyża we Lwowie 99 nota 1
 Mistrz Antwerpskiego Tryptyku N. M. P. (XV w.) 35
 Mistrz Bodzentyńskiego Ołtarza ob. Walicki.
 Mistrz Brunszwickiego Dyptyku, tenże dyptyk 35
 Mistrz E. S., miedziorytnik († 1467/8) i jego Madonny 6, 7, 22 nota 1 i jej c. d. na str. 23
 Mistrz Kart do Gry (ok. 1450), miedzioryt N. M. P. 6
 Mistrz Legendy ś. Urszuli, obr. Chrystus i Marja Magdalena w zb. Friedsam w N. Jorku 35
 Mistrz Ukrzyżowania z kapł. Dumlosego, rzeźbiarz wrocł. XV w. 41*
 Mistrz z Wittingau (z Trzebonia), malarz czeski XIV w. 12*
 Mistrz J. A. v. Zwolle, miedzioryt N. M. P. 7
 Mkrdycz, mal. minj. orm. lwow., psalterz (1525) w Bibl. Nat. w Paryżu 142; rytuał święceń kapłańskich (1522) w Bibl. Kapit. Kat. Orm. we Lwowie 141
 Mnin, posąg got. Madonny 40*
 moda ob. ubiory.
 Modlitwa w Ogroju ob. Chrystus.
 Moens Marja hr. de, żona A. Witterta van der Aa, portret przez K. Lubienieckiego na Wawelu 61*
 Mola, studnia 200
 Molé Wojsław, prof. dr, »W sprawie problemu socjologicznego w hist. sztuki« 18*—20*; »Problem renesansu w dziejach sztuki Dalmacji« 59*; dyskusja 14*, 15*, 22*, 23*, 27*, 46*, 62*
 Molinkiewicz, rzeźb. krak., czynny przy odnowieniu ołtarza Marjac. w Krakowie w XIX w. 64*
 Mołdawja: 166 n. 3, 170; architekci i kamieniarze polscy 118; architekci Niemcy i Polacy ze Lwowa 122; architektura i dekor. ornam. cerkwi 118; archit. greckiej wpływ 108; dekor. ornam. w związku ze Lwowem 118, 122, fig. 53; ormiańscy artyści 118; ormiańsko-krymskiej architektury wpływ 108; orm. kościoły, dekor. ornam. 123; orm. uchodźcy z Ani 88, z Krymu w XV w. 90; ormiań. sztuka 107; wieże cerkwi 121
 Monachjum, Pinakot., Pokłon 3 Królów, obr. Tiepola 50
 Monaco Piotr, sztych podług obrazu Pittoniego Sisara i Jafele 55
 Mongołowie 88
 Monreale, etap podróży Kamsetzera 187
 Morawy, stosunki art. z Polską 16; ob. też Paprocki.
 morze: Bałtyckie 106, 107; Czarne 81, 90, 106, 107, 109, 116, 122, 160, 171, 175, 197, 22*; Egejskie 175; Marmara 176; Śródziemne 106, 185
 Moskwa ob. Kraków-kośc. dominikanów-relikw. ś. Jacka.
 Mossi de Moran, markiz piemoncki (1781) 196
 Mour Jean Bapt. van, mal. z Valenciennes w Turcji i jego »Harem Czerkiesek w Egipcie«, darow. Stan. Augustowi przez Boscampa 171, 179, 180
 Mren (Armenja), katedra 96
 Muczkowski Józef, dr, dyskusja 45*
 Muhamet Girej, chan tatarski 92
 Müller C., kontroler łomów marmurowych w Dębniku 42*, 44*
 Müller Gotfryd, wzory graficzne dla przemysłu artystycznego (1621) 48*
 Multscher Hans, Zmartwychwstanie, obr. (1437) w Muz. ces. Fryd. w Berlinie 11 nota 4
 Mussuraga 167
 Musz (Turcja), Calendarium Minasa z Tokatu (1567) 146
 muzułmański Wschód ob. Islam oraz Wschód.
 Mycielski Jerzy, prof. dr, materiały do Lubienieckich 59*; portrety K. Lubienieckiego, darowane na Wawel 60*
 Myszkowskich kaplica w kościele dominikańskim w Krakowie, dekor. ornam. florisowska 37*
 Nachiczewan nad Donem 90; rkps z XVII w. z wiadomościami o Ormianach 88
Nahelensis incola ob. Panos, syn Abrahama.
 Nadrenja: kościoły jezuickie 63*; Madonny: górnoreńska ok. 1430, obr. w Muz. Miejsk. w Solurze 11 n. 4 i rzeźba gotycka 55*; Rajski ogród, obraz środkoworeński ok. 1420 r. w Muz. Miejsk. we Frankfurcie n. M. 11 n. 4; ob. też Seligenstadt.
 nagrobki: prałata Feierabenda w Ansbach ob. Labenwolf; kard. Fryderyka Jagiell. w katedrze krak. 11*; Kazimierza Jagiell. ob. Kraków-kat.; krakowskie renesansowe, dekor. ornam. 33*; marmurowe dębnickie, XVIII w. 43*—45*, ob. też Lanckoroński, Sierakowski, Sołtyk; ormiańskie: na cment. kat. lwow. 109, 111, 116, 122, 123 fig. 39, 40, 54—56, w Martiros (Armenja) z 1229 r. 115; turecki w Mangalji (Rumunja) 115 fig. 51
 Narni, etap podróży Kamsetzera 183
 Narodzenie Chrystusa ob. Chrystus.
 Naxos, rys. Kamsetzera 206
 Nazariusz i Celsus, wezw. kośc. w Brescji 51
 Neapol, etap podróży Kamsetzera 184—186, 189, 190, 200; kościoły S. Annunziata i S. Spirito (Vanvitelli) 185
 Negroni, willa ob. Rzym.
 neoklasycyzm: architektura ob. miejscowości wymienione pod archit. neoklas. oraz Aigner, Corazzi, Galilei, Potocki Stan. K., Sierakowski S. ks., Vanvitelli oraz Wenecja-kośc. Marji Magdaleny; dekor. ornam. Ludwika XVI w pasach 30*; w złotnictwie 50*
 Neptun ob. Bolonja, Nept. G. da Bologna.
 Netscher, mal. holend. XVII w. 60*, 61*
 Niderlandy 60*, 61*; dekor. ornam. i wzory graf. ob. Floris, Vredeman; grafika (zbiór Ponętowskiego w Bibl. Jagiell.) 36* nota 3; mal. gotyckie 3, 34, 36, jego wpływ na Polskę 35, 39 ob. też pod malarze; podróże Polaków w XVII w. 19*; przedstawienia Trójcy ś. w średniow. 37, 38; stolarstwo artystyczne ob. Delft; ślusarstwo art. ob. art. ob. Bruksela, Middelburg; środowisko kultury w I poł. XVII w. 13*; wpływ na zabytki stolarstwa w Orawce 69*; ob. również Flandja, Holandja.
 Niedzica, ołtarz got. mal., Męczeństwo ś. Bartłomieja i Męka Pańska 11*, 12*
 Niemcewicz ob. Etna.
 Niemcy: 30*, 37*, 50*, 59*; architekci i kamieniarze we Lwowie, w pld. wsch. Polsce i krajach rumuńskich 119, 122; drzeworyty i obrazy górniemi. 12*; etap podróży Kamsetzera 180, 197; malarstwo got. 11, 38,

- nadreńskie 28, 29, tamtejsze Madonny »im Rosenhag« 22; Koronacja N. M. P. w sztuce średniow. 37, 38; sztuki geom. XVII w. 62*; stolarstwo art. pld. niem. 15*; ślusarskie okucia renes. 35*
- Niepokalane Poczęcie ob. Marja M. B.
- Niewiasty święte u stóp krzyża, obraz Mistrza Franckego w Hamburgu (1420—30) 11 n. 5
- Nikodem na obr. z Chomranic 12*
- Nikopoia, typ ikonogr. N. M. P. 5, 6
- Nikorowiczowie Grzegorz i Szymon, Orm., handlarze pasów wschodnich we Lwowie i Stambule (XVIII w.) 28*, 29*
- Nimes 190
- Nisibis ob. Jakób ś., bp. N.
- Niwiński Marjan, dr, wspomn. pośmiertne o Adamie Chmielu 5*—8*
- Norymberga: 11*; Muz. Germ., obr. got. Rzeź Betleem, i Biczowanie (nr 90, 91) 12*; oddziaływanie mal. na Krosno 39; złotnictwo, import do Polski 49* n. 7; ob. też Sibmacher, Wechter.
- Nowe Miasto nad Pilicą ob. Grotowice.
- Nowosielski M., archit. XVIII w. 203
- Nowotarszczyzna 16; Nowy Targ ob. Targ N.
- objektywizm w hist. szt. 23*, 24*
- odlewnictwo ob. Labenwolf, Vischer.
- Odrzywołski Sławomir, architekt, wzmianka pośmiertna 26*
- Odżun (Armenja), kość. z r. 735, związek z kat. orm. lwow. 74, 75, 105 *fig. 13, 14, 22*
- Ofenberg, tkacz flam. w Brodach (XVII w.) 13*
- ogrody: angielski w Erlau k. Schönbrunn 181 ob. też Paryż »Bagatela«; francuski pałacu w Caserta 185; rokokowy w Schönbrunn 181; strzyżony umiarowy u benedyktynów w Katanji 188; ogrodowa architektura 196 ob. też Ginnetti.
- Ogrodzki, list od Everhardta 170 n. 6
- Oktawjan August, widzenie (ara coeli) 20
- Oksent ś., wezw. klaszt. orm. w Suczawie 148
- Olechowski Józef, ks., list K. Sołtyka bpa krak. 43* nota 3
- Oleśnicki Zbigniew, bp. krak. i kard., dokument z 1427 r. dla miodosytników w Grybowie 4; klęczący przed N. M. P. na rysunku z 1445 r. 11
- Olkusz, kość. paraf., trypt. mal. z 1486 r. 63*
- Ołomuniec, drukarnia B. Milichtalera (XVI w.) 39*
- oltarze: barokowe w kościele Marjac. w Krakowie (XVIII w.) 41, 58, 59, cud. Chrystusa tamże 59, w kość. paraf. w Krośnie (po 1638) 34, w kość. klarysek w St. Sączu (1699) 1 n. 2; gotyckie: główny w kość. paraf. w Krośnie (1512) częściowo zachowany 34, ob. też miejscowości, wymienione pod malarstwo gotyckie, Stwosz; renesans: ob. Kraków-katedra-kapl. Zyg.; Zwiastowania w kość. Marj. w Krakowie 41 n. 1
- Ołyka (Wołyń), dawna brama miejska 117, *fig. 41*
- Onufry ś.: apoteoza, minjat. w rękop. Faruchowicza (XVIII w.) 156; wezw. klaszt. bazylian. we Lwowie 83
- Opatrzność, wezw. kość. w Warszawie 182 nota 1 opony ob. tkactwo.
- Oporów pod Kutnem, dwór got. ob. Bocheński.
- Orawa 64*, 69*, 70*
- Orawka, kościoł parafjalny drewniany: architektura 64*, 65* *fig. 32, 33*; dzwón z daru Ferdynanda III, odlany przez Vessmützera we Wiedniu (1641) 69*; polichromja 54*, 65*—71* *fig. 34—39*; sprzęty kościelne 65*, 66*, 69* *fig. 36, 37*
- Orłowski Łukasz, malarz krak. XVIII w., obrazy w kość. Marjac. w Krakowie 41 nota 1 i c. d. na str. 42, 28*
- Ormianie: architektura: kościoły w Armenji i na Krymie w stosunku do katedry lwow. 98—104; poza Arm. 63, 64; »kolonialna« 108; podział na okresy oraz wpływy na nią 63; w Polsce 64, 108, 109 ob. też Lwów, katedra orm.; stosunek do archit. romańsk. 104; Ormianie: w Armenji, Cylicji i na obcych terenach 63; z Armenji emigracja 88—91; artyści: kamieniarze i rzeźbiarze w Kamieńcu Podolskim, we Lwowie i innych miastach polskich, w rumuńskich krajach i Turcji oraz na Wschodzie azjat. 110, 117—119, 122; malarze ob. nazwiska pod malarze; dekor. ornam.: kamieniarsko-rzeźb.: kat. lwow. i nagrobków koło niej 109—118, 122, 123 *fig. 27, 28, 31, 33—36, 39, 40, 52, 54—56*; w Polsce połud.-wsch. 160, wpływy osmańskie 117, perskie 139 nota 2, seldżuckie 117, Wschodu i Zachodu 109, 122, 123; w mal. minj. 139, 149, 150 i ściennym 135 *fig. 62*; handel pasami wschodn. (Lwów) 28*; kult krzyża i krzyżyki wotywny we Lwowie i Kaffie 114, 115; w Persji 160; sobór w Dwin (719) 80; tkackie wyroby: w Polsce 15*; w Stambule (pasy) 28*, 29*; unja z Kościołem rzymskim (1629) 76; wędrówki do Polski, Wołoszczyzny, Krymu, Turcji 141; wpływy: na architekturę bizant. i zachodnioeurop. 64, turecką 110; grecko-bizantyńską, na kościoły krymskie i kat. lwow. 102, 103; sztuki Islamu (perskiej) 110; złotnictwo: 158; ob. nadto Ani, Armenja, Botasani, Cylicja, Ereruk, Girakos, Husiatyn, ikonograf., Islam, Jassy, Jazłowiec, Kaffa, Kamieniec Podolski, Krym, Lwów, Łuck, malarstwo, malarze, Mołdawja, Mren, Nachiczewan, nagrobki, Odżun, Osmanowie, Persja, Polska, Roman, Roszka, Rumunja, Siedmiogród, Suczawa, Tekor, Turcja, Zamość, jak również odsyłacze pod temi pozycjami.
- ornat sprawiony przez Wład. Jagiell., króla węg. kard. Fryderykowi Jagiell. i darowany przez Fryder. katedrze krak. (przepadł) 11*
- Ortygja ob. Syrakuzy.
- Osmanowie: ob. Brusa; dekor. ornam. u Ormian 117; wpływy na dekor. ornam. archit. w Armenji 109
- Ossolińscy ob. Lwów, Ossolineum.
- Pacher Michał, malarz niemiecki XV w. 12*
- Padovano Giambatt., cyborjum w kość. Marjac. w Krakowie 42
- Padwa 182, 22*, 23*; bazylika ś. Antoniego, Męczeństwo ś. Agaty, obr. Tiepoła 45 i Męcz. ś. Bartłomieja, obr. Pittoniego 45; Muzeum Miejskie, Pokłon 3 Królów, obr. Pittoniego 52; Prato della Valle, rysun. Kamsetzera w Bibl. Uniw. Warsz. 183, 185 *fig. 12*
- Paffyi, magnat węg. 69*
- Pagaczewski Julian, prof. dr: wspomn. pośmiert. o St. Tomkowiczu 1*—4*; wybór na przewodn. Kom. Hist. Szt. 27*, 63*; wzmianka pośmiert.

- o Adamie Chmielu 51* i o S. Odrzywolskim 26* n. 1; dyskusja 15*, 24*, 27*, 37*, 45*, 59*, 63*
- Palermo, etap podróży Kamsetzera 186, 187, 201
- Palladio A.: budowle w Vicenicy i w Wenecji 182; kościół del Redentore w Wenecji 26*; pałac Ranuzzi w Bolonji 182; wydanie dzieł w rysunkach 182
- Palma Młodszy, mal. wenecki XVI w. 48
- Panos syn Abrahama, fund. kat. orm. we Lwowie (XIV w.) 65 nota 1, 77—79, 81 (=Panos z Hachat, Hajsaracy, Hajsarycy, Hałacz, Gaj-saracy, incola Nahelensis, Stefan Panossian Aprahamianc z Wayshuri).
- Papée Fryderyk, prof. dr, dyskusja 27*
- Paprocki B., »Zrzedło sław. Margr. Morawského« (1593) drzeworyty 38*, 39*
- Parma 190, Galeria Król., obrazy Pittoniego: ś. Magdalena 47, 53, 54, 58 *fig. 11* i Rodzina Darusza przed Aleksandrem W. 55; kościół SS. Annunziata 200
- Paros, wyspa, typy kobiece rysowane przez Kamsetzera, w Bibl. Uniw. Warsz. 175 *fig. 7*
- Paryż 154, 155; »Bagatela« pałacyk ks. d'Artois z ogrodem angielskim 194, 195; biblioteki, kod. minj. orm. 136; Bibl. Nation.: kamea z walką Sapora I i Walerjana 46*; rękopisy: cod. arm. 2 Grzegorza z Iłow (=Lwów) z 1525 r. 140 oraz cod. arm. 4, psalterz tegoż 142, cod. arm. 57 Minasa z Tokatu (1572) 146, 147, katalogi rękopisów orm. z Polski 144, Słownik substancji medycznych (1617 r.) Amirtovlatha ze Lwowa 158 nota 1; budynek festynowy przy ratuszu (XVIII w.) 192, 193, etap podróży Kamsetzera 165, 180, 189—192, 196, 199; kościoły: Inwalidów, tradycje got. 63*, katedra, Madonna rzeźb. ok. 1330 r. 55* nota 2; książka do naboż., druk z 1514 r. z trój-twarzową Trójcą ś. 38; Louvre: krater neo-atycki t. zw. Borghese 20*—22*; Madonna rzeźb. z XIV w. 55* nota 2; Ofiarowanie Polikseny, obraz Pittoniego 55; pałac de la Reynière, rysunki Kamsetzera (kopje planów etc.) dla Stan. Augusta w Bibl. Uniwers. Warsz. 193, 194, 197 *fig. 20*; Théâtre Français na przedmieściu St Germain (późniejszy Théâtre de l'Odéon) 193, Tuillerje 193; ob. też Lubieniecki Krzysztof.
- Passawa 63*
- pastorał z posążkiem ś. Stanisława, dar kardyn. Fryderyka Jagiel. dla kat. krak. (przepadł) 11*; ob. też złotnictwo.
- Pastorius, historyk gdański XVII w., wiadomości o tkaczach Konicpolskich 13*
- pasy polskie i wschodnie ob. Brody, tkactwo; różnice techniczne 30*
- pasyjne sceny ob. Chrystus, Męka.
- Patek Stanisław, ambasador, zbiory ob. Warszawa, zb. Patka.
- Paucylyp, rys. Kamsetzera w Muz. Narod. w Krakowie 200
- Paweł ś. Apostoł: na trypt. mal. got. w Łopusznej 14 *fig. 12*; wezw. kośc. w Londynie 196
- Paweł ś. Pustelnik ob. Antoni i Paweł śś. Pustelnicy.
- Paweł, w. książę rosyjski i jego żona w Paryżu (1781) 193
- Pawlikowskich zbiór w Ossolineum ob. Kamsetzer-Lwów.
- Pelagonia, książę, willa w Bagaria 186—187
- pelikan, symbol Eucharystji 50*
- Pellentz Jan, bp. symbeleński, sufr. wrocławski (1456—61) 5 nota 2
- Pelsius Piotr, rezydent Stanów Niderl. w Gdańsku (XVII w.) 13*
- Pencz Jerzy (Pinczenstein), mal. norymb. XVI w., obrazy trypt. kapł. Zygm. w kat. krak. 11*
- Pera, przedmieście Konstantynopola 173, 174 n. 2, 177; kolonja genueńska 87; wjazd poselstwa polskiego 1776 r., rys. Kamsetzera w Muzeum Czartoryskich w Krakowie 168 *fig. 2*
- Persja 63, 28*; architektura, wpływ na kat. orm. lwow. 105, dekor. ornam.: 115, 117, 130, 139, wpływ jej na dekor. ornam. bizantant. i orm. 139 nota 2, na seldżucką 113; handel z kolon. genueń. na Krymie 87, 107; malarstwo minjat., wpływ na Cylicję arm. 140 nota (c. d. ze str. 139); motyw plecionki 46*; Ormianie 160; symbole religijnoobrzędowe 130; sztuka 130, 134; tkactwo: pasy w Polsce 28*, inne tkaniny w Polsce 160, ob. też Stanisławów; ubiory XIV i XV w. w ołtarzu Marjackim Stwosza 31*; wpływy: art. na Arabów 110, na Bizancjum 130, na dekor. ornam. archit. w Armenji 109, na mal. minjat. orm. 160, na Ormian 110, na sztukę polską 160, na tkaniny wyrabiane w Brodach 14*, na Turków 110; wpływy chińskie na Persję 110; ob. też Ispahan.
- persjarnia ob. tkactwo, pasy.
- Peruzzi, mal. 11*
- Pestum, świątynie 185, 186, 190, 200
- Peszczański W., ekspertyza techniczna mal. ścien. kat. orm. lwow. 126
- Piacenza 190; kośc. S. Agostino 200
- Piazzetta, mal. weneck. XVIII w. 43
- piekło, ikonogr. 27*
- Pieniążek Stanisław Odrowąż, adwokat XVIII—XIX w., zbiór rys. Kamsetzera 204
- Pijnacker, malarz holenderski XVII w. 60*
- Pilica ob. Grotowice.
- Pinck Ferdynand, malarz, syn rzeźbiarza, stypendysta St. Augusta 191
- Pinczenstein Georgius ob. Pencz.
- Piotr »magister starszy, złotogłów robiący« we Lwowie (XVII w.) 14*
- Piotr ś.: baldachim w katedrze w Foligno 183; wezw. kośc.: w Krakowie 44* n. 1, 48* n. 9, Lowanjum 35, Zgorzelicach (Görlitz) 11* i na Watykanie 196, 63*; na trypt. mal. got. w Łopusznej 14 *fig. 12*
- Piotrowicz Jakób, Orm., wyrób pasów w Konstantynopolu 29*
- Piotrowin na tryptyku kaplicy Zygmunt. w katedrze krak. 11*
- Piotrowski J. dr, Hołubeć M., Janusz B., polemika o malow. ścien. kat. orm. lwow. 124—127, 135
- Piotrowski Piotr, cieśla w Mikuszowicach (XVII wiek) 51*
- Piranesi Francesco 184, 202; plan willi Hadrjana, rycina z dedyk. dla St. Augusta i jego portretem 190; ryciny darowane przez Kamsetzera Bacciarlemu 181; »Więzienia« 203
- Piranesi Giovanbattista 202, 203
- Pismo Święte 2, 7, 22 nota 1
- Pittoni Francesco, mal. weneck. (stryj Giamb.) 43
- Pittoni Giambattista, mal. wenecki (1687—1767) 41—60; grób w kośc. S. Giacomo dall'Orto

- w Wenecji 45; obrazy w kościołach weneckich 44 oraz: Agrypiny śmierć w Gal. w Dreźnie 43, 48 n. 4; Akteon w zbiorach hr. Porto w Trissino 55; aniołki, rys. w Ak. Szt. P. w Wenecji 57; Bartłomieja ś. Męczeństwo w bazylice ś. Antoniego w Padwie 45, Cudowne rozmnożenie chlebów i ryb, w Ak. Szt. Pięk. w Wenecji 47, 54; Darjusza rodzina przed Aleksandrem W. w Gal. w Parmie 55; Dawid w Gal. Uffizi we Florencji 52; Filip Nereusz ś. przed N. M. P. z Dzieciątk. w kośc. N. M. P. w Krakowie 42, 52, 56, 58 *fig. 7, 9*; Kajetan ś. ze ś. Rodziną w Ak. Szt. P. w Wenecji 49; Karol Borom. ś. w Tempio della Pace w Brescji 52, 58 *fig. 8*; Krassus wkraczający do świątyni jerozolimskiej, obr. zamówiony przez Augusta III 43, 44, 45 nota, c. d. ze str. 44; Magdalena ś.: w kościele Marjac. w Krakowie 42, 53, 54, 56 *fig. 10*, w Gal. w Parmie 47, 53, 54, 58 *fig. 11*, w Ak. Szt. P. w Wenecji (*bozzetto*) 54 *fig. 12*; Ofiara Izaaka w orator. przy kośc. S. Francesco della Vigna w Wenecji 52, 55; Ofiarowanie Polikseny w Luwrze 55; Pius V, obr. w kośc. S. Corona w Vicenzy 52; Pokłon 3-Krółów: w zbior. Haberstocka w Berlinie 52 *fig. 6*, w kośc. SS. Nazario e Celso w Brescji 51, 52, 58 *fig. 5*, w kośc. N. M. P. w Krakowie 42, 50—52, 56—58 *fig. 4*, w Muz. Miejsk. w Padwie 52, w Galerji Barozzi w Wenecji (*bozzetto*) 51 nota 1; Sebastjan ś.: w kościele Marjac. w Krakowie 42, 54—56 *fig. 13*, 28*, w kol. Ingegnołi w Medjol. 55; Seneki śmierć w Gal. w Dreźnie 43, 48 nota 4, 55; Sisara i Jafele, sztych P. Monaco 55; Tomasz ś. w Borgo di Val Sugana 47, 56; Zdjęcie z krzyża w kat. Manerbio 55; Zwiastowanie: w zb. hr. Bellati w Feltre 48, 58 *fig. 3*, w kośc. Marjac. w Krakowie 47—50, 56—58 *fig. 1*, w Ak. Szt. Pięk. w Wenecji 48, 58 *fig. 2*; opinja o Pittonim: malarza A. Longhiego 45, A. M. Zanettiego 45 nota 3; zamówienia dworów Hiszpanji, Sabaudji, Sardynji, Szwecji i Augusta III 43
- Pius V, papież, obr. Pittoniego w kośc. S. Corona w Vicenzy 52
- Piza 190, kolonje czarnomorskie 87; wieża 200
- Plaucjuszowie, grobowiec, ob. Rzym, grobowiec Plaucjuszów.
- Płock, katedra, Wieczera Pańska, obrazek srebr. augsbur., dar Konstancji, żony Zyg. III. 49*
- Podhale 70*; typy hełmów 64*
- Podhorce, zamek, archit. i urządzenie 13*
- Podkarpacie 15*, mal. got. 1—40; obrazy (2) w Muzeum Narod. w Krakowie 11*
- Podszkle (Orawa) 69*
- Pokłon Pasterzy ob. Chrystus.
- Polacy: na Etnie 189; podróże do Niderlandów w XVII w. 13*; ob. też Polska.
- Polak Jan, mal. XV/XVI w. w Bawarii 12*
- polichromja ob. malarstwo ścienne.
- Polikseny ofiarowanie, obraz Pittoniego w Luwrze 55
- Polska 9, 11, 34, 106, 133, 156, 165, 170, 172, 175, 186, 204, 12*, 13*, 17*, 43*, 48*, 59*, 60*, 62*, 70*, 71*; architekci i kamieniarze Polacy ze Lwowa w Moldawji i Wołoszcz. 118, 119, 122; architektura na pldn. wsch. kresach, wspólność form z krajami rumuńskimi 119; budownictwo drewniane ludowe 118, ob. też Chełmiec, Mikuszowice, Orawka, Raclawice Olkuskie; emigracja arjan 59*—61*; haftarstwo XVII/XVIII w. 14*, 15*; import marmurów z Carrary 41*; malarstwo got. 58*, na Podkarpaciu 1—40 i schemat ikonograf. Madonn mal. got. 22; moda wschodnia 31*; Ormianie: 117, 136, 141, 158, 159; z Kaffy 88, z Krymu (XIII—XV w.) 90, 91, we Lwowie, Kamieńcu Podol., Zamościu 140, 141; ich architekci i kamieniarze na kresach pldn. wsch. 108 119; architektura 64 i wpływ na nią architektury krymsko-ormiańskiej 108; artyści rzemieślnicy na kresach pldn. wsch. 118; dekor. orn. archit. 160, jej analogje z Turcją 117; mal. minjat. 140 oraz podręczniki techn. mal. 128, 129; środowisko art. 130; tkackie wyroby 15*, ob. też Ormianie, Lwów oraz tam podane odsyłacze; poselstwo do Turcji 1776—77 166; sgraffita, snycerstwo, stolarstwo i złotnictwo w Polsce pld., związek ze Spiszem 27*; stiuki geometryczne 62*, 63*; stosunki art.: z Morawami 16*, z Włochami w XVIII w. 41 n. 1, 59, ze Wschodem azjat. (XIV—XVIII w.) 61; tkactwo: import perski 160, ob. też Stanisławów; miejscowe w XVII/XVIII w. 13*—15*, ob. też Brody, Lwów; Ormian wyroby tkackie 15*; pasów import ze Wschodu i wyrób w Polsce 28*—30*; tkaniny wschodnie w param. kośc. 15* ob. też Stanisławów; tkaniny i kobierce, wzmiankowane w inwentarzach katedry krakowskiej 15*; wpływy: arabskie, perskie, tureckie za pośrednictwem Ormian 160; czeskie w mal. średniow. ob. Czechy; ob. też architektura, malarstwo, rzeźba, Niemcy, Niderlandy, Persja, Turcja.
- Pompei, łaźnie 185
- Ponętowski J., zbiór rycin niderl. w Bibl. Jagiell. 36* nota 3
- Poniatowscy: Józef książę, kominek z daru Stan. Augusta 44*; Michał Jerzy, bp. płocki (prymas) 54* n. 5 ob. też Stanisław August.
- pontyjskie bagna, grobowiec 200
- Popauti (Moldawja) cerkiew, wieża 121, 122
- Popielów zbiór archiwalny ob. Warszawa-Archiwum Główne.
- Portelli ob. Dortelli.
- Portici, muzeum 185
- Porto, zbiór ob. Trissino.
- Potkański Franciszek, sufragan krak. (XVIII w.) 43*, 45*
- Potoccy: Aleksander (XIX w.) 25*; persjanie w Stanisławowie i Brodach (XVIII w.) 29*; Stanisław Kostka, minister W. R. i O. P., tłumacz Winckelmannna, architekt, projekty w Bibliot. Narod. Warsz. 24*—26* *fig. 3—5*, 45*; ob. też Jabłonna.
- Poussin Étienne de la Vallée, malarz, dekorator pałacu de la Reynière w Paryżu (XVIII w.) 194
- Poussin Nicolas, mal. franc. XVII w. 60*
- Pozejdon, świątynia w Sunion rys. Kamsetz. 176
- Poznań, zbiory Tow. Przyj. Nauk, ob. Kamsetzer s. v. Poznań.
- Pozzuoli 185; rys. Kamsetzera w Muzeum Narod. w Krakowie 200
- półksiężyc pod stopami Marji (motyw z Apokalipsy) 7, 9, 15, 19, 20, 22, 54*
- Praga: Bibliot.: Kapitulna ob. Jakób de Cesulis oraz *Speculum hum. salwat.*; Uniwersytecka, Żywoty Ojców Kościoła, rękopis ilum. czeski

- XV/XVI w. 18*; Galerja Tow. Przyj. Sztuki: obrazy got.: Legenda o Hermogenesie 17, Madonny (jedna z Desztny) 11 n. 3, 17, 22 *fig. 19, 12**; kościół Salwatora, stiuki geometr. XVII w. 62*; Strahow i Wyszehrad, Madonny 17
- Preszburg (Bratislava) 181
- Prochor ś., mal. ścien. w kat. orm. lw. 129 *fig. 61*; ob. też Jan Ewang. ś.
- prorocy ob. Warta, kośc. paraf.
- Provano Prosper, nagrob. renesan. w Krakowie, dekor. ornam. 33*
- Przemyśl: Bibliot. Kapitul., tłumacz. niem. Legendy o 3 Królach Jana z Hildesheimu 17*; okolica, Trójca ś. trójtwarzowa w cerkiewkach 37, 38
- Przeddzieckich Biblioteka ob. Warszawa Bibliot. Przeddzieckich.
- Przydonica koło N. Sącza 16; kościół paraf. drewn. z 1527 r. pod wezw. ś. Katarzyny 11, 12 i dawniejszy sprzed 1390 r. 11; tryptyk malow. got. 8—18, 21, 22, 26, 36, 39 *fig. 4—11, 12**
- przykazania (dekalog) w polichromji kośc. paraf. w Orawce 67*—69* *fig. 38—39*
- Przyłucki Jan, »złotogławniczek« we Lwowie (XVII w.) 14*
- Przypkowski Tadeusz, dr, »Bogdan i Krzysztof Lubienieccy« 59*—61*; dyskusja 39*, 45*
- Ptaszkowa koło N. Sącza, ołt. got. mal., obecnie w Muz. Diec. w Tarnowie (cykl z życia Chrystusa i Marii) 16 nota 1, 11*, 12*
- Ptaszyński Stan., ks., proboszcz w N. Korczynie (XVIII w.) 54* n. 5
- Puck, kapł. Wejherów, dekoracja sklepienia (cegłana, geom.) 63*
- Putyfara ob. Józef.
- Pyrgos ob. Burgaz.
- Quinkart, mal. holend. 61*
- Rabuli kodeks syryjski VII w. 139
- Raciborowice, kośc. paraf. ob. Kruszyński.
- Raławice Olkuskie, kościół paraf. (1511) 59*; Madonna z Dziec. got. rzeźbiona 54*—56* *fig. 26, 59**; obrazy got.: skrzydła tryptyku z 1473 r. 56*—59* *fig. 27—30*; obraz ze ś. Rodziną (pocz. XVI w.) 59*
- Radauti (Radowce), cerkiew 121
- Radziejowski Hieronim, b. podkancl., ojciec kardynała 48*
- Radziejowski Michał, kardynał-prymas, ofiarodawca puszek do kolegiaty w Łowiczu 46*—48* ob. też Małachowski bp.
- Radziwiłłowie, persjarnia słucka 29*
- Radzyń, kościół (1641) 62*
- Rafał 11*; obraz w Foligno 183; willa Madama w Rzymie 200
- Raimondi Marcantonio, grafik rzymski XVI w. 11*
- Rajcza, polichromja organów (ks. Barna) 70*, 71*
- Rajski ogród: obraz środkoworeński ok. 1420 r. w Muz. Miejsk. w Frankfurcie n. M. 11 nota 4; w tle Madonn got. w mal. czeskim i polskim 21
- Ranuzzi, pałac ob. Bolonja.
- Ratułów koło N. Targu ob. Szczęchowicz. reformacji ob. Warszawa.
- Regnano, etap podróży Kamsetzera 183
- Regulice, Madonna rzeźb. got. dziś w Muz. Nar. w Krakowie 56*
- Rejencji styl 50* 53*
- relikwiarz na głowę ś. Stanisława w katedrze krakowskiej 11* ob. też złotnictwo.
- Rembrandt 60*
- renesans ob. architektura, dekor. ornam., malarstwo, Molè, rzeźba, stolarstwo, ślusarstwo.
- Reynière J. B. de la 193, 194
- Reynière Laur. Grimond de la 193
- Reynière pałac ob. Paryż.
- Ribera, obraz Męczeństwo ś. Sebastjana 28*
- Riedel, mal. i rytownik, insp. Gal. Drezd. 198
- Ricci: Marco, mal. weneć. XVIII w. 43; Sebast., mal. weneć. XVIII w. 43, 45, 57
- Richter Jan, inwentarz Cukierni Zamkowej Stan. Augusta 43* n. 2
- Ridolfi Bartłomiej, rzeźbiarz XVI w. 48* n. 1
- Rimini: ruiny, łuk staroż. i kośc. S. Francesco 183
- Rodney, admirał ang. (1781) 195
- Rodzina ś. wielofigurowa, symbol Niepokal. Pocz. N. M. P. 6; ob. też Kajetan ś., Raławice.
- rokoko w złotnictwie 50*
- Rokoszyński Józef, ks., wzmianka pośmiert. 10*
- Roman, architektura orm. 108 n. 1
- Romano Giulio, mal. i arch. wł. XVI w. 200
- romanizm, archit. w stosunku do archit. orm. 104; dekor. ornam. 115
- Rosja 107; południowa 87; Ormianie z Krymu w XVIII w. 90, w posiadaniu Krymu (1784) 86; Rosjanie 91, 172
- Roslin, mal. Szwed w Paryżu i jego roboty portret Ludwika XVI 192, 194, 195
- Roszka, kronikarz orm. ok. 1720 r. 66, 77
- Rottenburg a. N. ob. złotnictwo augsb.
- Roudnice (Czechy), ołt. got. mal. 11*
- Różyński Kasper, ks., prob. krośn. i kan. przemyski XVII w. 34
- róża, porównanie z Madonną 22; różana altana (*Rosenhag*) w tle Madonn niemieć. XV w. 22; różany gaj w tle Madonny na obr. w Przydonicy 9, 15
- różańcowe bractwo w kośc. ś. Andrzeja w Kolonji i obraz Madonny (1474) tamże 23 nota (c. d. ze str. 22); nabożeństwo, Koronacja N. M. P. z związku z wizją apolipt. ś. Jana 22
- Ruar Marcin, filozof i teolog XVII w. 13*
- Rumelja 166 n. 3
- Rumunja, rumuńskie kraje: architektura: analogje szczegółów z Krakowem 118 n. 1; wpływ bizant. 119; wspólność form z Polską 119; budowniczo wie i kamieniarze z Polski (Lwów) i Siedmiogrodu (w tem i Ormianie) 119; ob. też Balinesti, Brâncoveni, Curtea de Arges, Jassy, Mangalja.
- Ruś 134; budown. drewn. ludowe 118; Czernowona, związki z Orm. 78 nota 3b; halicka 101; uchodźcy z Ani 88
- Rutkowski Jan, ekspertyza techn. i odnow. mal. ścien. kat. orm. lwow. 126, 127
- Ryp Helena van de, żona Krzysztofa Lubienieckiego 60*
- Rypsima ś., wezw. kościoła orm. w Wagarszabad (Armenja) 97
- Ryx kapitan, członek poselstwa polsk. do Turcji (1776) 173
- Rzeszowski Jan, administrator diecez., potem bp. krak. XV w. 27
- Rzewuski marszałek (XVIII) ob. Boscamp.

- Rzeź Betleemska ob. Chrystus.
 rzeźba: gotycka (snyć) ob. Francja, Howiec, Kraków-katedra (trypt. 1467) i klasztor karmelitanek, Krosno, Krumlov, Krużłowa, Książnice W., Mikuszowice, Mnin, Raclawice, Regulice, Stwosz, śląsko-czeskie »Piękne Madonny«, Więclawice; związek pol. snyć got. ze Spiszem 27*; neoattyccka i jej kopje w XVIII wieku 21*, 22*; ormiańska i ormiańskiego typu dekoracyjna: Amagu, kośćc. orm., portal 96 *fig. 29*; Brâncoveni, portal 117 *fig. 53*; Curtea de Arges, katedra, gzyms 97 *fig. 30*; Kaffa, kośćc. orm. ś. Jana Chrzc., portal 93 *fig. 26, 111*; Lwów kat. orm. 110–118 *fig. 25, 27, 31, 33–36*; nagrob. orm. 109, 111, 116, 122, 123, *fig. 39, 40, 54–56*, portal 116 *fig. 52*; Mołdawja, cerkwie 118, Mangalja, stela nagr. turecka 115 *fig. 51*; renesansowa: ob. Ansbach, Kraków-katedra-kaplica Zygmunt.-trypt.
- rzeźbiarze: ateńscy w Rzymie 21*; lwowscy w Mołdawji 118; ormiańscy w Kamieńcu Podol., Lwowie 117 i Turcji 110, 117; ob. też Bernini, Beyer, Bologna Giov. da, Canavesi, Fidjasz, Galli, Gilli, Grasser, Hagen, Huber, Kibitz, Kielar, Labenwolf, Leyden, Mistrz Ukrzyżowania z kaplicy Dumlosego, Molinkiewicz, Pinck, Ridolfi, Schianta, Schlüter, Stagi, Stwosz, Vischer.
- Rzgów, kościół (1630) 62*
- Rzym 11*; Biblioteka Watykańska: Biblija czeska ok. 1430 r. (t. zw. królowej Krystyny Szwedzkiej) 11 n. 3; rkpsy Jana, patriarchy konstant. Orm. (1631/2) 137; rkps 58 mszał Faruchowicza (1723) 156 i nota; rkpsy ilumin. orm. 136; Colosseum 188, rys. Kamsetzera w Muzeum Nar. w Krakowie 200; etap podróży Kamsetzera 180, 181, 184, 185, 190, 191; grobowiec Plaucjuszów ob. Kamsetzer-Kraków-Muzeum Narod.; kościoły: ś. Andrzeja na Via Flaminia ob. Kamsetzer-Kraków-Muzeum Nar.; ś. Jana Lateran., fasada Galileiego 26*; kapucynów, podziemia dekorowane szkieletami 201; S. Maria in Ara Coeli w związku z widzeniem Oktaw. Aug. 20; S. Martino ai Monti ob. Kamsetzer-Kraków-Muzeum Nar.; ś. Piotra na Watykanie 196, kopuła Michała Anioła, tradycje got. 63*; obraz w kościele Marjac. w Krakowie: ś. Wawrzyniec malow. w Rzymie 41 n. 1; pałac Corsini ob. Kamsetzer-Kraków-Muzeum Narod.; rzeźbiarze ateńscy 21*; Via Flamina 183; wille: Borghese (Pinciana) i Medici na Pincio, kratero neoattycckie (Borghese i Medici) obecnie w Luwrze i Uffizi 21*, 22*; Madama i Negroni ob. Kamsetzer-Kraków-Muzeum Nar.; ob. też Krosno, biblj. kośćc. paraf.
- Sabaudja, zamówienia dworskie dla Pittoniego 43
- Sakyz (= Chios lub w Kurdystanie), pasy sakijskie 29*
- Salerno, etap podróży Kamsetzera 190
- Salome w cyklu ś. Jana Chrzc. w kościele paraf. w Orawce 65*
- Salwator, wezw. kośćc. w Pradze 62*
- Salzburg, Muzeum Carolino-Augusteam, predella got. i jej związek z predellą ołtarza Marjac. Stwosza 63*
- Samos, etap podróży Kamsetzera i rys. 175, 206
- Samuel, zbiory ob. Londyn.
- S. Arcangelo (Włochy), łuk ku czci papieża (Klemensa XIV) 182
- S. Martino, osada benedyktyńska na Sycylji 187
- Sapor I ob. Paryż, Bibl. Nation.
- Sardynja, dwór, zamówienia dla Pittoniego 43
- Sarincz (Armenja) kośćc., dekor. kopuły 112
- Sarkis ś. ob. Sergjusz ś.
- Sasanidzi 46*
- Sącz Nowy: 16, 17 nota, 28, 12*; archiwum fary, dokument Zbign. Oleśnickiego z r. 1427 dla bractwa miodosytników w Grybowie, wydany w Bobowej, z dopiskiem Jerzego, sufr. krak. z 1445 r. 4; klasztor franciszkanów 4; malarstwo got.: obrazy z legendą śś. Jerzego i Wojciecha 11*, 12*, typ Madonny 12*, malarze got.: Jacobus pictor de Nova Sandecz, XV w. 17 i wzmianki o mal. w aktach miejskich (od 1488), obecnie w Arch. Aktów Daw. Krak. 16, 17; środowisko art. 16, 17, 39, 58*
- Sącz Stary, kościół i klasztor klarysek: 4, 5, 14, 16; Madonna z Dziec., got. obraz 1–9, 11, 12, 16, 17, 26, 27, 36, 39 *fig. 1–3*, 12*, 58*, ołtarze w prezb. (Fontana) 1 n. 2, sgraffita na budynku klaszt. ob. Buczkowski.
- Sądeczyna, malarstwo got. 12 nota 3, 18 nota 3, 31 nota 1, 11*, 12*, ob. też Podkarpacie oraz miejscowości, wymienione pod malarstwo got. sztalugowe polskie.
- Scala Nova na morzu Egejskim, etap podróży i rys. Kamsetzera 175, 206
- Scharffenberger ob. Witanowice.
- Scheffchen Jan, bp. fareński i sufr. włocławski (1438/42) 5 n. 1
- Scheffer, turysta niemiecki, tow. Kamsetzera w podróży na Sycylję 186
- Schenkel, dr 31 nota 1
- Schianta Domenico, »capo maestro« w łomach marmurowych w Dębniku (XVIII w.) 42*, 44*
- Schlüter Andrzej, rzeźbione głowy żołnierzy w Arsenale berlińskim 60*, 61*
- Schmellwitz, kośćc. katol., Madonna na półksiężycu, rzeźba ok. 1420/30 r. 54*
- Schnütgen ob. Kolonja.
- Schotten, ołt. got. mal. 12*
- Schröger, architekt, stypendysta Stanisł. Augusta w Rzymie 180
- Schwarzenberg księżęta ob. Trzeboń.
- Sciaccia (Sycylja), grotty 187
- Scylla i Charybda 190
- Sebastjan ś. ob. Pittoni, Ribera.
- Segeste (Sycylja) świątynie 187, 200, 201
- Seldżukowie 88, 110, 130, 140 nota c. d. ze str. 139; analogje ich sztuki z dekor. archit. w Armenji 111; dekor. ornam.: 111, u Ormian 117; wpływy na dekor. ornam. dzieł archit. w Armenji 109, 111, 112, Persji na dekor. ornam. seldż. 113; ob. też Konja; seldżucko-turecka dekor. ornam. 130, 139
- Seligenstadt (Nadrenja) obr. got. 12*
- Selinunt (Sycylja) świątynie doryckie 187, 200, 201
- Semkowicz Władysław, prof. dr, dyskusja 22*
- Seneki śmierć ob. Pittoni.
- Seraj, przylądek w Konstantynopolu 177
- Sergjusz ś. (Sarkis), wezw. kośćc. orm. w Kaffie 94–96, 100, 120
- Serlio, podręcznik archit. 35*, 36*
- Severy Salomon, miedzior. »Oblężenie Smoleńska« podług rysunku A. Boya Dantisc. (XVII w.) 22*

- sgraffita 27*
- Sibmacher Jan, zm. 1611 w Norymberdze, wzory dla przemysłu art. 47*
- Siedmiogród: Ormianie z Krymu w XV w. 90; saskiego pochodzenia majstrowie, ekspansja do krajów rumuńskich 118
- Siemieński Lucjan, przewodn. Komisji Hist. Szt. (1873/77) 3*
- z Sienna Jakób, bp. krak. XV w. 5
- sieradzka ziemia, kościoły XVII w. 62*
- Sierakowski Sebastjan, ks., architekt: autobiografia, rkps 3729/VII Biblj. Jagiell. 45*; dom w Krakowie (Grodzka) 45*; nagrobek własny i brata, Waclawa, w katedrze krak. 45*; »pełnomocny plenipotent J. K. M. Gór marmurowych« 42*–44*; projekt fasady katedry krak. (1788) w Biblj. Jagiell. 25*, 26* fig. 6
- Sierakowski Waclaw, ks., nagrobek w katedrze krakowskiej 45*
- Silyri nad m. Marmara, ruiny kośc. bizant., rys. Kamsetzera w Bibljot. Uniwers. Warszaw. 173 fig. 6, 176
- Simeto, rzeka pod Katanją, most 188
- Simone Martini, wpływy na obraz z Chomranic 12*
- Sinkówna Krystyna, dr, »Portal i drzwi z dawnego ratusza krakowskiego i ich domniemany twórca« 31*–37* fig. 9–13
- Sinope nad morzem Czarnem 173, 175; kolonia ormiańska 88
- Sis w Armenji kilikijskiej 89
- Sisara i Jahele, sztych Piotra Monaco podług obr. Pittoniego 55
- Skevra, ewangeljaryz z r. 1197 w kat. orm. lwow. 131 nota 2, 137, 149
- Slavetin (Czechy), obraz gotycki, związek z Włochami 12*
- Słoński Gabryel, archit. krak. XVI w. 37*
- Słowianie połudn., motywy ikonogr. bizant. 15*
- śluckie pasy 29*, 30*
- Słupcza, dziedzice 11
- smok: atrybut N. M. P. 1, 2, 6, 7; ś. Jerzego 7 nota 7; ob. też wąż, Jerzy ś.
- Smoleńsk: oblężenie, miedzioryt S. Severy'ego podług rys. A. Boya Dantisc. 22*; zdobycie 1611, ob. Kraków-kościół dominikanów-relikwjarz ś. Jacka.
- Smuglewicz, malarz, stypendysta Stan. Augusta w Rzymie 180; śś. Hieronim i Augustyn, obr. rzekomo Smuglewicza w kośc. Marjac. w Krakowie 41 nota 1
- Smyrna, etap podróży i rysun. Kamsetzera (m. in. Głowa amazonki w konaku) 170, 176, 205
- snycerstwo ob. rzeźba, stolarstwo art.
- Sobiescy: Jakób, królewicz 22*; Jan III, król ob. Jan III; Konstanty, królewicz, ob. też złotnictwo augsburskie w Polsce.
- socjologiczny problem w historii sztuki 18*–20*
- Sodoma, mal. włosk. 11*
- Sokołowski Marjan, prof. dr, przewodn. Komisji Hist. Szt. (1890–1911) 1*, 3*, 4*
- Soldaya ob. Sudak.
- Solikowski Jan Dymitr, arcybp. lwow. obrz. łać., przywilej z 1595 r. 151
- Solimena, mal. włosk. XVIII w. 45
- Solski Marcin, ławnik lwowski urzędu wójtów. 83 nota 2
- Solura, Muz. Miejsk., Madonna, obr. górnoreński ok. 1430 w. 11 nota 4
- Sołchat (Stary Krym) 88; cerkwie grecko-bizant. 103; kolonie geneueńskie 87
- Sołtykowie: Kajetan, bp. krak.: list do ks. Olechowskiego (Biblj. Jagiell.) 43* n. 3, nagrobek w katedrze krak. 43*–45*; Michał, kan. krak., fundat. tego nagrobka 45*
- Sontag P., mal. XIX w. 47
- Spaa (dziś w Belgji) 196
- spahańskie pasy (Ispahan) 29*
- Speculum humanae salvationis* 19–21
- Spiek Stefan, b. proboszcz w Bieczu (1473) 27
- Spisz 18; mal. got. ob. Maciejowice; sgraffita, snycerstwo, stolarstwo i złotnictwo, związek z Polską 27*
- Spoletto, akwadukt 183
- Sprawiedliwość, alegoria na drzwiach z ratusza krakowskiego 32*, 34*
- Sprenger Jakób, przeor dominikanów w Kolonji (1473) 23 nota (c. d. ze str. 22)
- Sromowce Niżne, trypt, mal. got. (Zwiastowanie, śś. Barbara i Katarzyna) 58*
- Stachiew, poseł rosyjski w Konstantynopolu (1776) 171 (i n. 7)
- Stachowicz, obraz w kośc. Marjac. w Krakowie 41 nota 1
- Stagi Giovachino, rzeźbiarz St. Augusta 41*, 44*
- Stagi Pietro, rzeźbiarz XVIII w. w Carrarze lub Livorno 41*
- stalle ob. stolarstwo art., Kraków, kośc. Bożego Ciała, Marjacki.
- Stamato ob. Stamowski.
- Stambuł 110, 158; handel pasami wschodn. 28*; ob. też Konstantynopol.
- Stamowski Konstanty ze Stamato, Grek, tkacz w Brodach (XVII w.) 14*
- Stanisław August, król: Galerja, katalogi 176 nota 1; listy: do Bacciarellego (Biblj. Uniw. Warsz.) 42* n. 3; do Boscampa (Archiw. Gł. w Warszawie) 174 n. 6, ob. też Boscamp; do Kamsetzera 170 n. 5, ob. też Kamsetzer; opiekun artystów: Kamsetzera 165–208, Ferd. Pincka 191, Schrögera i Smuglewicza 180; pobyt w Bath w Anglji (1754) 196; pobyt w Dębniku 45*; rządy artyst. i starania o marmur krajowy 41*–45*; zastawy stołowe z marmuru i alabastru 43*; zbiór graficzny ob. Warszawa, Biblj. Uniw.; zbiory ob. Brończyn.
- Stanisław z Mogiły, mal. minj. XVI w., ewangeljaryz Tomickiego 37*
- Stanisław ś., bp. 27; kult głowy w kated. krak. 45*; na nagrobku kard. Fryderyka Jagiell. 11*; w ołtarzu Marjac. Stwosza 63*; wezw. poboczne kośc. paraf. w Krośnie 34 ob. też antependjum, pastorał, relikwjarz.
- Stanisławów, kościół parafjalny, ornat z kolumną z perskiego czapraka 14*; pasy 29*
- Starzyński Juljusz, dr: »Wilanów, dzieje budowy za Jana III« 22*; dyskusja 22*; wybór na współprac. Kom. Hist. Szt. 28*
- Staszic Stanisław 25*
- Steen Jan, mal. holend. XVII w. 60*
- Steen van der, mal. holend. w Stambule (1774) 180
- Stefan Batory, nagrobek w katedrze krak., dekor. ornam. 33*; ob. też Broniewski.
- Stefan Panossian Aprahamianc z Wayssuri ob. Panos, syn Abrahama.
- Stefan ś., wezw. kośc. orm. w Kaffie 94, 95
- Stefan W., hospod. wołoski 108 nota 3, 119

- Sternberg Piotr, portret, drzeworyt u Paprockiego 38*
- Stipeldey Kasper Ksawery, złotnik augsburski († 1809) 51*
- stiuki geometryczne XVII w. w kościołach polskich (grupa kaliska, krakowska, lubelska) i ich stosunek do stiuków w Anglii, Czechach, Hiszpanji, Holandji, Niemczech, Szwecji, na Śląsku, we Włoszech 62*, 63*
- stolarstwo artystyczne: barokowe 37*, w kośc. paraf. w Orawce 65*, 66*, 69* *fig. 36, 37*; gotyckie stalle w St. Bielsku 15*, związek ze Spiszem 27*; krakowskie XVI/XVII w. 37*; połudn. niem. 15*; szafa z herbem Closen-Nothafft (1590) 35*; ob. też Delft, Kolonja, Kraków-ratusz.
- Stosz ob. Stwosz.
- Stromboli, wulkan 190
- Struś Jerzy, portret, drzeworyt u Paprockiego 38*
- Stryjeński Tadeusz, archit., dyskusja 22*
- Strzemiński Tomasz, bp. krak. XV w. 5
- Studzinski F. ob. Warszawa, antykw. Studzińskiego.
- Stuhr Juwjan, mal. XVII w. w Hamburgu 59*
- Stwosz Wit: 26, 63*, 64*; Chrystus na krzyżu (cudowny) w kośc. Marjac. w Krakowie 59; grobowiec Kazimierza Jagiell. w katedrze krak. 63*; ołtarz gł. w kośc. Marj. 41, 13*, 63*, 64*; ubiory w nim 31*, 32*; pisownia Stwosz czy Stosz 22*
- subiektywizm w historii sztuki 23*, 24*
- Suchodolski Jacek, syn Łukasza, »złotogławniczek« we Lwowie (XVII w.) 14*
- Suczawa (Suceava), archit. orm. 108 nota 1, klasztor ś. Oksenta ob. Łazarz, bp. ormiań. na Wołoszczyźnie.
- Sudak, kolonja geneueńska na Krymie 87; kolonja Orm. 88
- sułtan turecki, audjencja poselstwa polsk. (1776) 168, 197
- Sultanowka na Krymie, dawny kościół ormiański 98 *fig. 32, 112*
- Sunion, przylądek, świątynia Ateny (Pozejdona) rys. Kamsetzera 175, 176
- Surkat na Krymie 89
- Swanevelt, malarz holend. XVII w. 60*
- Sybilla tyburtyńska 20
- Sycylja, etap podróży Kamsetzera 185, 188—190, 194, 199, 200, 202
- symbole religijnoobrzędowe północnomezopotamskie i perskie 130 oraz syryjskie 139
- synagoga ob. Husiatyn, Łuck.
- Syrakuzy 201; cysterne 200; zabytki Ortygji: dorycka świątynia Minerwy (przebud. na katedrę), fontanna Aretusy, teatr i amfiteatr, pieczara Orecchio del Dionysio 188
- Syrja, dekor. ornam. 117; kodeks Rabuli z VII w. 139; mal. minjat., ikonogr. ewangelistów 138 nota 1; symbole religijnoobrzędowe 139; sztuka 111, 130
- Szablowski Jerzy, dr. »Architektura Kalwarji Zbrzydowskiej« 15*; »Przyczynki do ikonografji śmierci w mal. pol. XVII w.« 27*; »Późnogotycki tryptyk w kościele paraf. w Mikuszowicach« 51*; »Kościół w Mikuszowicach i jego polichromja« 51*—54*; »Średniowieczne zabytki w kościele paraf. w Raclawicach Olkuskich« 54*—59*; dyskusja 16*, 27*, 63*, 71*; wybór na współprac. Kom. Hist. Szt. 28*
- szamskie pasy (Damaszek?) 29*
- szatan ob. smok, wąż.
- Szczecin 60*
- Szczepan Męczennik ś. 27
- Szczęchowicz Jan, ks. prob. w Orawce, rodem z Ratułowa k. N. Targu (1647) 69* 70*; jego nobilitacja wraz z rodziną ob. Ferdynand III.
- Szembek Stanisław, sufragan krak. (1692) 52* szkielet ob. śmierć, ikonografja.
- Szoz = Ispahan.
- Szwabja: *Speculum humanae salvationis* 19; obraz śś. Antoni i Paweł, Pustelnicy, w Do-naueschingen (ok. 1445) 11 nota 2
- Szwankowski Jan, mal. lwow. (1596) 152
- Szwecja, dwór, zamówienia dla Pittoniego 43; stiuki geometr. XVII w. 62*
- Szydłowski Tadeusz, prof. dr. »Współpracownicy Wita Stwosza przy ołtarzu Marjackim« 63*, 64*; dyskusja 13*, 16*, 22*, 24*, 51*, 71*
- Szymon, ks., Orm., mal. minj.: ewangeljarz z kościoła ś. Anny we Lwowie, obecnie w Biblj. Kapit. Orm. we Lwowie 150
- Szymon, syn Martirosa, Orm. lwow. 120 n. 2
- Szymon i Juda, Apostołowie, wezwanie poboczne kośc. paraf. w Krośnie 34
- Śląsk: konstrukcja kościołów w drewnianych 52*; malarstwo got., wpływy Sądeczyzny 39, 58*; ob. też Bielsko Stare, Długa Wieś, Świdnica, Tschirnau; rzeźba got., Madonny 40*, 41*, 54*, 55*; stiuki geometryczne XVII w. 62*
- Ślemień, kośc., polichromja (ks. Barna) 71*
- ślusarstwo artyst. renes.: krakowskie, zamek i okucia drzwi z ratusza 32*, 35*; niderlandzkie, Bruksela Musée de la Porte de Hal, okucia 35*, Middelburg, okucia 35*; niemieckie 35*
- śmierć, ikonografja 27*, 28*
- Świdnica (śląsk), ołt. mal. got. 13*
- Świerż-Zaleski Stanisław, dr. dyskusja 24*, 61*
- Tadeusz ś., reguła w sprawie orjentacji kościołów orm. 73
- Tajczadin (Tajczyn), Orm. lwow. (1376) 82
- Tallen ob. Wilczewski.
- Taman, kolonja geneueńska na Krymie 87
- Tamiza 196
- Tana, kolonja geneueńska nad m. Czarnem 87, 107
- Taormina (Sycylja): teatr i »Naumachja« oraz rys. Kamsetzera w Muz. Nar. Warsz. 189
- Targ Nowy, obr. »Śmierć chwytająca człowieka do łapki« 27*; ob. też Szczęchowicz.
- Tarnów 16, Muz. Diec. 36; obrazy got. tamże ob. Cerekiew, Chomranice, Kamionka Mała, Kasina Wielka, Ptaszkowa.
- Tasz-Rabat (Iran), warownia, dekor. kopuły 112
- Tatarkiewicz Władysław, prof. dr. »Typ lubelski i typ kaliski w architekturze kościelnej XVII wieku« 61*, 62*
- Tatarzy 88—90; na Krymie 103
- Tatry 69*
- teatyni w niegdyś orm. kośc. ś. Krzyża we Lwowie 99 nota 1; teatyn Włoch, znajomy Kamsetzera w Neapolu 189
- techniki: malarskie: arabska »księga kapłańska« 130; malowideł ścien. kat. orm. lwow. 125—127, 134; patrony 15*; wschodnie i zachodnie, podręczniki 127—130; zbiory przepi-

- sów bizant. oraz ormiańsk. w Armenji i Polsce 127—130; tkacka: pasów polskich i wschodnich 30*
- Tekor (Armenja), kośc. ok. 486, stosunek do kat. orm. lwow. 90 *fig. 22*, 105
- Temanza, architekt wenecki (XVIII) i jego kośc. ś. M. Magdaleny w Wenecji 182
- tempera 126, 127, 135; w mal. minjat. orm. 133; w mal. ścienn. kat. orm. lwow. 134
- Teodor Dmitrowicz, książę ruski (XIII w.) 88
- Teodozja (dawna Kaffa) 62, 91—94, 96; Muzeum Archeol., kamień z datą 1027 z kośc. ś. Sergiusza w Kaffie 95; ob. Kaffa.
- Teofil, mnich, podręcznik techn. 130
- Tepper, bankier warsz. XVIII w. 20*
- Terlecki Władysław, dr, dyskusja 15*, 61*, 63*, 64*
- Terni 183
- Terracina 185
- Tęczyn, kamieniołomy 42*
- Thauer, posąg Madonny z XIV w. 56* nota (c. d. ze str. 55*)
- Thurzo Franciszek, fundator zboru protestanckiego w Orawce (1614) 69*
- Thurzonowie, magnaci węgierscy 69*
- Tiepolo Giambattista, mal. weneć. XVIII w. 43, 45, 48—50, 57; Męczeństwo ś. Agaty, obraz w bazylice ś. Antoniego w Padwie 45; Pokłon 3 Królów w Pinakotece w Monachjum 50
- Timoni ob. Hübsch.
- Tintoretto, mal. weneć. XVI w. 48
- Tivoli, miasteczko i świątynia okrągła, rys. Kamsetzera w zb. St. Patka w Warszawie i w Muzeum Nar. w Krakowie 184, 186, 187, *fig. 13, 14*, ob. też Piranesi.
- tkactwo: w Brodach, wschodn. i zachodn. typu oraz jedwabne (XVII w.) 13*, 14*; kobierce 14*, polskie 15*; opony 14*; pasy: polskie i wschodnie (Turcja, Persja), ich odmiany i nazwy 28*—30*, ich technika 15*, tkane w Brodach i Stanisławowie 14*, 29*; perskie i polskie obacz niżej i wyżej; techniki 14*, 15*; tkacze: w Polsce XVII/XVIII wieku 15*; niderlandzcy i wschodni XVII w. w Polsce 13*; ob. też »złotogławnicy«; tkalniny: z Egiptu sasanidzka i z Abrahamem z V w. po Chr. 46*; perskie w Polsce XVIII w. 160, perski czaprak w ornacie kościoła parafjalnego w Stanisławowie 14*; polskie XVIII w. 15*; typu perskiego w Brodach 13*, 14*; wyrobu Ormian w Polsce 15*; wschodnie w paramentach kośc. w Polsce 14*, 15*; wschodnie i zachodnie, technika 15*
- Tokat (Armenja), emigranci ormiań. we Lwowie XVI w. 142; mal. minj. we Lwowie 151; ob. Łazarz z Tokatu.
- Tomasz ś., obraz Pittoniego w Borgo di Val Sugana 47, 56
- Tomicki Piotr, bp. krak., ewangeljarz (Stanisław z Mogiły) 37*
- Tomkowicz: Apolonjusz 1*; Stanisław, dr, przewodniczący Kom. Hist. Szt. (1911/33), wspomnienie pośm. 26*, dyskusja 13*—15*; Tomkowiczowa z Weżyków Marja 1*
- Toros, Orm., pisarz tekstu Biblii Łazarza z Babetu (1619) 153
- Torosiewicz Mikołaj, arcybp. orm. 136
- Trajan, łuk ob. Ancona.
- Transfiguracja ob. Chrystus.
- Transkaukazja, dekor. orn. 115
- Trapani (Sycylja), etap podróży Kamsetzera 187
- Trapezunt (Trebizonda), kolonja orm. 88
- Trautson, książę, właśc. parku ang. w Erlau 181
- Trevano Jan, architekt Zygmunta III 48* nota 9; jego stiuki na Wawelu 63*
- Trissino pod Vicenzą, zb. hr. Porto, obraz Pittonego Akteon 55
- Troja, ruiny, rys. Kamsetzera w Biblj. Uniwers. Warsz. 172 *fig. 5*, 176
- trojańska wojna w malarstwie włoskiem XIV/XV wieku 17*
- Trójca ś.: ikonografja 36—38; w Koronacji M. Boskiej: obr. got. ok. 1512 w kośc. paraf. w Krośnie 29—32, 34—36, 38, *fig. 25—28* i w modlitewniku franc. z pocz. XVI w. nr inw. 2422 Muz. Czartoryskich w Krakowie 38; obraz z Dębna w Muz. Nar. w Krakowie 13*; w polichromji w Mikuszowicach 52*; w połączeniu ze scenami z hist. świętej 37; rzeźba późnogot. (ok. 1512) z kośc. paraf. w Krośnie w Muzeum Nar. w Krakowie 34; trójpostaciowa 36, 37; trójtwarzowa 37, 38; wezw. główne kośc. paraf. w Krośnie 34; ob. też Marja-Matka Boska; Kraków-katedra-trypt. 1467 w kapł. świętokrzyskiej.
- Tryde (Szwecja), chrzcielnica 17*
- Trzeboń (Wittingau), N. M. P., obr. got. na zamku ks. Schwarzenbergów (z miejscowości Święta Magdalena 18
- Tschirnau (Śląsk), ołt. mal. got. 13*
- Turcja i Turcy: 90, 92; architektura pod wpływem bizant. i ormiań. 110; dekor. orn. 112—114, 117, 122, 130, 139, jej wędrowki do Polski i analogje tamże 112, 117; etap podróży Kamsetzera i pos. pol. 1776 r. 165, 166, 169 n. 1, 172, 175, 179, 190, 200; łaźnie 185; łupy Sobieskiego 14*; meczety w Kaffie 92; nagrobek w Mangalji 115 *fig. 51*, 122; Ormianie: 141; architekci, kamieniarze i rzeźbiarze 110, 117, 118; pasów wyrób w Stambule 28*; prześladowania 136; pasy tureckie w Polsce 28*; ubiory w ołtarzu Marjackim Stwosza 31*; wpływ sztuki tureckiej na Polskę 160; wpływ Persji na Turcję 110; ob. też Brusa, Konja, Konstantynopol, Stambuł.
- Turobin, kościół (1626) 62*
- Turyn, budowla centralna 200
- Turyngja, mal. got. 13*
- Tuszyński Jan, ks., prob. w Orawce XVIII w. 70*
- Tymowa, ołtarz mal. got. w Muzeum Narodowym w Krakowie 13*
- Tyrol 182
- ubiory postaci w ołtarzu Marjac. Stwosza 30*, 31*
- Uccello Paolo, freski: bitwy 17*
- Uchanie, kościół (1625) 62*
- Uchtaj-chan, wojska (1239) 88
- Ucieczka do Egiptu ob. Marja Matka Boska.
- Ukrzyżowanie ob. Chrystus.
- Uniejów, kościół (ok. 1649) 62*
- Urban VIII, papież: bulla z 1628 r. w sprawie wyobrażeń Trójcy ś. 37; posąg, rzeźbiony przez Berniniego, w pałacu Ginetti w Velletri 185
- Urbanik Marcin, archit. lw. (1749), roboty u benedyktynek orm. lwow. 77 nota (c. d. ze str. 76)
- Val di Chiana, bitwa, fresk ob. Vanni Lippo.
- Valenciennes ob. Mour, van.
- Vallée de la ob. Poussin.

- Valmoer ob. Mour, van.
 Vanni Lippo, fresk z 1372 r., Bitwa pod Val di Chiana 17*
- Vanvitelli Luigi, architekt XVIII w.: budowle w Anconie 183, w Neapolu (S. Spirito i S. Annunziata) 185
- Velletri, pałac Ginnetti, ogród, posąg Urbana VIII przez Berminiego 185, 200
- Vernet Józef, malarz franc. XVIII w. 203
- Veronese Paolo, mal. wenec. XVI w. 43, 57; Pokłon 3 Królów w Gal. w Dreźnie 50
- Vessmützer Dawid w Wiedniu, dzwon z 1641 r. w Orawce 69*
- Vincenza, etap podróży Kamsetzera 182; kościół S. Corona, Pius V, obraz Pittoniego 52
- Vigné de Vigny Pierre, architekt pałacu poselstwa francuskiego w Konstantynopolu 177
- Vignola, kość. S. Agostino w Piacenzy 200
- Viotti, wiolonczelista w Paryżu (1781) 193
- Vischer Piotr, nagrobek kard. Fryderyka Jagiell. w katedrze krak. 11*
- Vogel Zygmunt, kopja rysunku Kamsetzera: Yedi Kule w Konstantynopolu (Warszawa, antykwarjat Studzińskiego) 178 n. 2
- Vredeman de Vriese: malowidła ściennie w ratuszu w Gdańsku 37; wzory ornamentalne 47*; w Polsce 16*, egzemplarz Biblj. Jagiell. 33*—37* *fig. 9—13*
- Wagarszabad (Arm.), kość. ś. Rypsymy (VII w.) 97
- Walenty ś., obraz Rafała Hadziewicza w kościele Marjac. w Krakowie 41 n. 1
- Walerjan i Sapor I ob. Paryż, Bibl. Nar.
- Walicki Michał, dr, »Domniemane dzieło Franciszka z Sieradza« 12*; »Ołtarz fary w Warcie na tle problemu Mistrza Bodzentyńskiego Ołtarza« 12*, 13*; »Ze studjów nad malarstwem cechowym ziemi sądeckiej w XV w.« 11*, 12*
- Wan w Armenji kilikijskiej 89; jezioro ob. Wostan.
- Wańko z Brozkowic, hetman morawski, portret, drzeworyt u Paprockiego 38*
- Wardanes, kronika ormiańska 137
- Warszawa 165, 166, 170, 174, 178, 181, 188, 190, 191, 193, 195, 196, 198, 41*, 61*; Antykwarjat F. Studzińskiego, rys. Vogla 178 n. 2; Archiwum Główne: materiały do marmurów dębnych w XVIII w. 42* n. 1; materiały do podróży na Wschód i poselstwa polskiego do Turcji w 1776 r. (między innymi dziennik podróży internuncjusza Boscampa, jego listy, listy St. Augusta do Boscampa, Kamsetzera do St. Augusta, Dzieduszyckiego, Evenhardta) 166—168, 170—172, 174, 175, 180, 181 (przeważnie noty); rysunki Kamsetzera ob. Kamsetzer-Warszawa Arch. Gł.; Bibljot. Narod.: listy Lessla do syna i do Kamsetzera 190 nota 1, 204 n. 1; rękopisy ilumin. franc. z Wilanowa ob. Ameisenowa; rys. Kamsetzera ze zbiorów w Wilanowie ob. Kamsetzer-Warszawa-Bibljoteka Narod.; projekty archit. Stan. K. Potockiego 25* *fig. 3—5*; Bibljot. Przeddzieckich: kopja rysunku Kamsetzera Yedi Kule w Konstantynopolu 178 n. 2; Biblj. Uniw.: materiały do marmurów dębnych (XVIII w.) 42 n. 1, 3; listy: Bacciarellego do Kamsetzera 194 n. 2, 195 n. 1; Graffa do Bacciarellego 198 nota 1, Kamsetzera do Bacciarellego 171 nota 2, 8, 173, 174, 180, 181; rysunki Kamsetzera (ze zbior. St. Augusta) ob. Kamsetzer-
- Warszawa Biblj. Uniw.; Bibljot. ord. Zamoyskich, rkps K. Grölla 178 n. 3; dom bankowy Blanca (XVIII w.) 41*; kościoły: bernardynów, fasada (Aigner-Potocki) 25*, 26*; jezuitów (1626) 62*; reformatów, puuszka na komunikanty, roboty Zygmunta III 48* n. 7; Łazienki: dekoracja rotundy marmurami dębniakami 42*, składy marmurów polskich i włoskich 41*, 44*; Muzeum Narodowe: obraz got. Zaśnięcie N. M. P. 13*; rysunki Kamsetzera ob. Kamsetzer-Warszawa Muz. Nar.; tryptyk gotycki malow. z Wołowca k. Gorlic (dawniej w Ukr. Muz. Nar. we Lwowie) z Madonną z Dziec., śś. Filipem, Jakóblem, Katarzyną, Barbarą i Zwiastowaniem 57*, 58* *fig. 31*; ob. też Lubienieccy; okolica, ogród Bacciarellego i projekt świątyni tamże (Kamsetzer), wykonany przez Zuga 181; pałac Tow. Przyj. Nauk (Aigner) 25*; Państwowe Zbiory Sztuki, katalog obrazów St. Augusta 176 nota 4; sklep z wyrobami marmurowymi dębniakami 43*, 44*; Zamek, gabinet konferenc. i jego dekoracja 192, 198; marmury dębniakie w dekoracji sal 42*; marmurów skład 44*; pracownia rzeźbiarska 41*, 42*; zbiory Kronenberga i Patka, rysunki Kamsetzera ob. Kamsetzer-Warszawa-zb. Kronenberga i zb. Patka.
- Warta, kość. bernardynów, trypt. mal. got. 12*; kość. paraf., trypt. mal. got. 13*
- Wartan, kronikarz orm. XIII w. 88
- Wawrzyniec ś., obr. w kość. Marjac. w Krakowie, malowany w Rzymie 41 n. 1; w polichromji kość. w Orawce 66*
- Wayssuri ob. Panos, syn Abrahama.
- waza czerwonofigurowa w katedrze w Girgenti 200
- Waza Karol, castrum doloris (Ghisleni) 23*
- Wazowie 61*, herb na srebrnych puszkach w Łowiczu 46*
- wazy ob. Brończyn.
- Wąglczew, kościół (XVII w.) 62*
- wąż-szatan 2 nota 1, 7; u stóp N. M. P. na obr. czeskich 21 nota 1; ob. też smok.
- Wechter Jerzy, Norymberczyk, wzory dla przemysłu artystycznego (1579) 47*
- Wejherowie ob. Puck.
- Wejherowo, kościół (1652/54) 62*
- Wenecja: Akad. Szt. P.: obrazy G. B. Pittoniego: Cud rozmnożenia chlebów i ryb 47, 54; S. Kajetan i ś. Rodzina 49; Krassus wkraczający do świątyni w Jerozolimie (*bozzetto*) 45 nota (c. d. ze str. 44); Ś. Magdalena (*bozzetto*) 54 *fig. 12*; Zwiastowanie 48, 58, *fig. 2*; prezysi: Pittoni i Tiepolo 45; rysunki: aniołki 57; bibljoteki: mal. minj. orm. 136; Biblj. Mechitarzystów na wyspie S. Lazzaro, kopje Biblij Łazarza z Babertu, rkpsy 523, 229 (z lat 1648/55) 159; etap podróży Kamsetzera 181, 182; Galerja Barozzi: Pokłon 3 Królów (*bozzetto*) Pittoniego 51 nota 1; kolonje nad m. Czarnem 87; kościoły: S. Francesco della Vigna (oratorjum), Ofiara Izaaka, obraz Pittoniego 52, 55; S. Giacomo dall'Orto, grób Pittoniego 45; ś. Marji Magdaleny (Temanza) 181; del Redentore (Palladio) 26*; środowisko artyst. 57; Wenecjanie na Kaukazie w XIII w. 15*
- Wenino Franciszek, senior consul, advoc. iudex ordin. we Lwowie (1765) 83 nota 2

- Wenus (obraz lub rzeźba) w Berlinie 198
 Weronia, etap podróży Kamsetzera 182
 Weroniki ś. chusta na tryptyku mal. got. w Łopusznej 14 *fig. 12*
 Wersal 192; kaplica pałacowa Hardouina-Mansarta, tradycje gotyckie 63*
 Weyden Rogier v. d. 35; Ś. Jan Chrzc. klęczący przed Chrystusem, obraz przypisywany R. v. d. W. w zb. Samuela w Londynie 35, 36
 Wezuwusz 200, ermitaż pod Wezuw., rys. Kamsetzera w Muz. Narod. w Krakowie 185
 wezyr wielki, audjencja poselstwa polsk. 168—170 i *fig. 3* (Kamsetzer)
 Węgry 31*, 70*, 71*; biskupi, opaci i książęta kanonizowani, w polichromji w Orawce 66*; ikonograficzne wpływy w tej polichromji 70*
 Węgierski, generał (XIX w.) i jego potomkowie w Brończynie 20*; poeta Kajetan 192
 węgierskie obrazy XV w. 18
 Węzyk Franciszek, kasztelan, poeta 1*, 4*
 Wieczera Pańska ob. Chrystus.
 Wiedeń 14*; Akademia Szt. P.: Koronacja N. M. P. obraz D. Boutsy 38 n. 1; Albertyna ob. Lubieniecki; Arsenał (1773) 181; Belweder, gal. obrazów 181; Biblioteka Mechitarystów: archiwum dawne kat. orm. i materiały do szt. orm. lwow. 62; St. Balickiego rkps 355 z 1685 r. 156; ewangeljarz rkps 278 (XIII/XIV w.) 137, *fig. 63, 64*; K. Faruchowicza rkps 435 liturgia Kościoła ormiań. w Polsce 156, *fig. 82, 83*; St. Faruchowicza rkps 538 brewjaryz z 1698 r. 157; Jana (Johannes) z Polski (Lwów) rkps 244 ok. 1600 r. 150; katalogi rkpsów orm. z Polski 140; Łazarza rkps 97 tetraewang. z 1606 r. 148, *fig. 71, 72*; Łazarza, bpa orm. na Wołoszcz. rkpsy 283, 292 z 1624/28 r. 149 oraz rkps 437 Martyrologium z 1603 r. 148, 149, *fig. 73, 74*; Minasa z Tokatu rkps 446 akta działań między konsukcesorami 147, rkps 444 inwent. fortun 147, rkpsy 441, 447 »krazagi« (Gronch i Diathik = odpisy kontraktów małż. i testam.) 147, rkps 68 księga rytuałów 146, *fig. 65, 68*; rkps 452 listy składek gm. orm. lwow. 147, rkps 344 tegoż 147, *fig. 66, 67*; rkpsy po arcybpcie M. Torosiewicz 136; Biblj. Nadworna (budynek) 181; Biblj. Nar.: Jakóba, prezb. orm. z Zamościa cod. arm. 17, 16, Martyrologium i Lecion. (1613/17) 149, 150; katalogi rkpsów orm. z Polski 140; Liber depictus, rkps ilum. czeski z XIV w. 19 nota 1; Minasa z Tokatu rkpsy 25 i 15 Calendarium i Psalterz (1565/67) 146; etap podróży Kamsetzera 181, 182; Galeria Liechtensteinów 181; obraz malow. w Wiedniu: Niepokal. Pocz. N. M. P. w krak. kośc. Marjac. 41 nota 1; odsiecz 67* nota 2; Schönbrunn, ogród rokokowy, posągi, kaskady, Głorjetta i rysunki Kamsetzera 181, 182, *fig. 10*; Ujeżdżalnia 181; Vessmützer, odlewnik dzwonów 69*
 wieluńska ziemia, kościoły XVII w. 62*
 Więclawice, kościół paraf., posąg got. N. M. P. 40*, 41* *fig. 14—16*
 Wilanów: architektura ob. Starzyński; posadzka marmurowa 43*; rękopisy ilumin. franc. ob. Ameisenowa.
 Wilczewski-Tallen Fr. Ksaw. ożeniony z Wittertówną (XVIII w.) 61*
 Wilno: katedra, obrazek srebrny augsburski »Wieczera Pańska«, dar bpa K. K. Brzostowskiego 49*; kościół ś. Michała (1625) 62*
 Winckelmann ob. Potocki Stan. K.
 Wiszowata Agnieszka, żona Bogdana Lubienieckiego 59*
 Wiszniew w Oszmiańskim, kościół (1637) 62*
 Wiszniewski Michał ob. Etna.
 Wiśniowiecki Michał, król ob. Częstochowa.
 Witanowice, kościół drewn., polichromja podług Biblj. Scharffenbergera w wydaniu Hallera 68*
 Witte Józef, major i jego żona »Fanarjotka« (Greczynka) 191, 192, 194
 Wittert van der Aa, portret przez Krzyszta. Lubienieckiego na Wawelu 61*
 Wittert Jan, szambelan Augusta II 61*
 Wittingau ob. Mistrz z W. oraz Trzeboń.
 Witz Konrad, Ahaswer, obraz ok. 1445 r. w Bazyli 11 nota 5
 Wiztembergów kaplica z XVI w. w kośc. Marjac. w Krakowie, kolumny spiżowe, użyte w XVIII wieku do ołtarza Chrystusa Cudown. 59
 Władysław Jagiellończyk, król węg. ob. ornat.
 Władysław Jagiełło, fundacja kościoła brygitek w Lublinie 16*; rzekomy wjazd do Lublina w mal. ścien. w kośc. brygitek 17*
 Władysław IV 22*, 69*; jako królewicz, podróż do Flandrii 13*
 Włochy (kraj i ludzie) 154, 13*, 15*, 22*, 23*, 25*; architekci w Zamościu XVI w. 61*; etap podróży Kamsetzera 165, 166, 170, 180, 182, 190, 191, 196, 198, 200, 203, 204; Koronacja N. M. P. w sztuce 37; malarstwo histor. XIV/XV w. 17*; pracownicy w łomach marmurowych w Dębniku 44*; stiuki geometr. XVII w. 62*; stosunki z Polską w XVIII w. 41 n. 1, 59; wpływ na obrazy got. z Chomranic, Kamionki M. i Slavetina 12*; zamki czworoboczne z wieżami 16*; ob. też architekci, malarze, rzeźbiarze.
 Wniebowstąpienie ob. Chrystus.
 Wniebowzięcie ob. Marja M. Boska.
 Wodzisław, nagrobek Lanckorońskiego 44*
 Wojciech ś.: na nagrob. kard. Fryderyka Jag. w katedrze krak. 11*; w ołtarzu Marjackim Stwosza 63*; sceny z życia na obrazach got. w N. Sączu 11*, 12*; na trypt. kapl. Zygm. w kat. krak. 11*; wezw. kośc. w Lublinie 62* i wezw. poboczne kośc. paraf. w Krośnie 34
 Wołoszczyzna 143; Ormianie 141; ob. też Łazarz, bp. orm. na Wołoszczyźnie.
 Wołowiec k. Gorlic ob. Warszawa-Muzeum Nar. Wołyń, orm. artyści 117, 118
 Wostan koło jeziora Wan, dekor. mauzoleum 112
 Wrocław 22*; kośc. ś. Elżbiety, posąg got. ś. Barbary 41*
 Wschód 106, 118, 119, 156, 160, 165, 176, 178, 180, 198, 201, 202, 13*—15*, 19*, 30*, 46*; architektura 85; ceramika współczesna 30*; dekor. ornam. 115, 157, 158, jej elementy w dekor. ornam. 109, 122, 123; ikonografia 132; motywów pochodzenie i wędrowki 15*; Ormianie artyści 117; pasów eksport do Polski 28*, 29*; stosunki z Polską 61; sztuka 130, 139, hellenistyczna 123; techniki mal. 127, 130; tkactwo, wpływ na Polskę w XVII w. 13* 14*, tkaniny 15*; wpływ Zachodu za pośrednictwem Ormian 158; wycinanki z papieru 30*

- Wszyscy Święci, wezw. pobocz. kościoła parafjalnego w Krośnie 34
 Würzburg, Luitpoldmuseum, Madonna alabastr. ok. 1360 r. 55*
 wycinanki z papieru na Wschodzie 30*
 Wypiański Stanisław, rysunek: Madonna, obraz got. w Przydonicy 8, fig. 4
 Wyższy Brod (Hohenfurth), Madonna, obr. got. 18 wzory ornamentalne ob. Floris, Vredeman.
- Zacharjasz w świątyni (cykl z życia ś. Jana Chrzc. w Orawce) 65*
 Zachnowski Krzysztof Zacharjasz, mal. orm. we Lwowie (1666) 122
 Zachora Jan, pastor protestancki w Orawce 70*
 Zachód 119, 156, 160, 165, 13*—15*, 20*, 30*, 63*; architektura 85; romańska 104; romanizm 115; stiukowe dekoracje w XVII w. 62*; techniki malar. i podręczn. 127—130; tkactwo, wpływy na Polskę (XVII w.) 13*, 14*; wpływy: na dekor. ornam. Orm. 109, 123, na mal. minjat. ormiań. 151—155, 158, na złotn. orm. 158, na Wschód za pośrednictwem Ormian lwow. 158
 Zadzim, kościół (1642) 62*
 Zagórski Gabryel ks., prob. w Orawce (1670) 70* zamek ob. architektura, ślusarstwo artyst.
 Zamosca ob. Zamość.
 Zamość 147; Ormianie 158, mal. minj. 141; ob. Jakób prezbiter, Łazarz z Tokatu; typ kościoła XVII w. 61*, 62*
 Zamoyski Jan 141, 61*
 Zamoyskich Biblioteka ob. Warszawa-Biblioteka ord. Zamoyskich.
 Zanetti A. M., opinia o Pittonim w 1771 r. 45 n. 3
 Zaśnięcie N. M. P. ob. Marja M. B.
 Zawada ob. Żak.
 Zawadzki St., architekt XVIII/XIX w. 199—200
 Zawodzie, obrazy got. 16 nota 1
 Ząbkowice ob. Frankenstein.
 Zbylitowska Góra, obraz got. »Misericordia Domini« 11*
 Zdjęcie z krzyża ob. Chrystus.
 Zdziarska K., zbiory, ob. Grotowice.
 Zebrzydowski Andrzej, bp. krak., nagrob. w kat. krak. dekor. ornam. (Michałowicz) 33*
 Zeil książę ob. złotnictwo.
 Zesłanie Ducha ś. ob. Warta, kośc. paraf.
 Zeus, świątynia w Agrigentum 188
 Zgorzelice (Görlitz), kościół ś. Piotra, ołtarz mal. got. 11*
 Ziarno Jan (XVI/XVII w.), rysunki do Apokalipsy, wydane w rycinach w Paryżu i ich wpływ na minjat. Biblii Łazarza z Babertu 154, 155, fig. 75, 77, 79
 Zimorowicz Józef Bartłomiej, kronika z wiadom. o budowie katedry ormiań. i ruskiej we Lwowie oraz ich architekcie 64—67, 78, 82—84, 127
 złotnictwo: augsburskie: kocioł srebrny w Rotenburgu a. N. (1586) 47*, misa z 1627 r. w Muz. Przem. Art. w Kolonji 48*, relikwiarz z 1624 r. w Zwiefalten 48*; augsburskie w Polsce: obrazy z Wieczerzą Pańską w Płocku i Wilnie 49*, ołtarzyk hebanowy na Jasnej Górze (dar Konst. Sobieskiego?) 49*, puszki z herbami Wazów w Łowiczu 46*—49* fig. 17—18, relikwiarz ś. Jacka u dominikanów w Krakowie 48*, 49*, tabernakulum w Jędrzejowie 49*—51* fig. 19—21, tarcza wróżebna Jana Sobieskiego w Muz. Czartoryskich 49*; dary kard. Fryderyka Jag. dla katedry krak. (niezachowane) 11*; kielich z 1540 r., dar Minasa z Tokatu dla katedry orm. we Lwowie 146 n. 1; norymberskie w Polsce 49* nota 7; ormiańskie 158; pastorał Jerzego sufr. krak. (1445) w Muzeum Czartoryskich 4; polskie, związek ze Spiszem 27*; relikwiarz na głowę ś. Stanisława w kat. krak. 11* (ob. też wyżej pod augsburskie w Polsce: relikwiarz ś. Jacka); tradycje gotyckie w XVI—XVIII w. 63*; wazony z pocz. XVII wieku dzieło Lehlina w Leutkirch, własność ks. Zeil w Kisslegg 47*—48*
 złotnicy ob. Lang, Lehlin, Stipeldey, Zygmunt III, oraz Lwów-cech złotników.
 »złotogławnicy« i »złotogławniczowie« ob. Grabarz, Korfiński, Piotr magister, Przyłucki, Suchodolski.
 złotogłów wyrobu M. Korfińskiego i tow. (XVII w.) we Lwowie 14*
 Złoty Róg, zatoka w Konstantynopolu 177
 Zmartwychwstanie ob. Chrystus.
 Zofja Jagiellova, król. († 1461), całun z grobu 11
 Zofja ś. 27; wezw. soboru w Kijowie 22*
 Zograb, wydawca Biblii ormiańskiej w Wenecji (1805) 159
 Zug, architekt St. Augusta 181, 192
 Zuzanna ze starcami ob. Lubieniecki B.
 Zwiastowanie N. M. P. ob. Marja M. B.
 Zygmunt I, król, fundator płyty grobowej kardynała Fryderyka Jagiell. 11*; ob. też Częstochowa.
 Zygmunt III, król 154, 22*; srebrna zastawa stołowa 48*; stosunek do złotnictwa augsburskiego 46*, 48* n. 7; zatwierdzenie przywilejów arcybpa Solikowskiego (1597) 151; złotnicze wyroby własnoręczne 48* nota 7 ob. też Kraków, kośc. dominikanów, relikwiarz ś. Jacka.
 Zygmunt August, król, nagrob. w katedrze krak., dekor. ornam. 33*
- Żak Jan z Zawady, fundator tryptyku w Raclawicach Olkuskich (1473) 56*, 59*
 Żółkiew 152
 Żółkiewski Stanisław, hetman 152, 154
 Żołnierzy świętych 10.000, wezw. poboczne kośc. paraf. w Krośnie 34
 Żwaniec 166, 167
 Żydzi, synagogi w Kaffie 92; ob. też synagogi.
 Żywiec, archiwum miejskie, kronika Komonickiego (XVII/XVIII w.) 52* n. 1, 53* n. 2, 71*
 Żywiec Stary, polichromja kościoła (ks. Barna) 70*, 71*

SPIS ILUSTRACYJ

L. p.	Fig.		Str.
1.	1.	Stary Sącz, klasztor klarysek. Madonna z Dzieciątkiem	3
2.	2.	Stary Sącz, klasztor klarysek. Madonna z Dzieciątkiem	4
3.	3.	Stary Sącz, klasztor klarysek. Franciszkanin Jerzy, sufr. krak. u stóp Madonny	5
4.	4.	Przydonica, kościół parafjalny. Madonna z Dzieciątkiem, obraz środkowy tryptyku, podług rysunku St. Wyspiańskiego	6
5.	5.	Przydonica, kościół parafjalny. Madonna z Dzieciątkiem, obraz środkowy tryptyku	7
6.	6.	Przydonica, kościół parafjalny. Madonna z Dzieciątkiem, szczegół środkowego obrazu tryptyku	9
7.	7.	Przydonica, kościół parafjalny. Łączka u stóp Madonny w środkowym obrazie tryptyku	11
8—9.	8—9.	Przydonica, kościół parafjalny. Zwiastowanie na wewnętrznej stronie skrzydeł tryptyku	12
10—11.	10—11.	Przydonica, kościół parafjalny. Śś. Katarzyna i Barbara na zewnętrznej stronie skrzydeł tryptyku	13
12.	12.	Łopuszna, kościół parafjalny. Tryptyk otwarty	14
13.	13.	Łopuszna, kościół parafjalny. Koronacja Matki Boskiej, część środkowego obrazu tryptyku	15
14.	14.	Łopuszna, kościół parafjalny. Tryptyk zamknięty: Zwiastowanie	16
15.	15.	Łopuszna, kościół parafjalny. Szczegół z tryptyku: Śś. Katarzyna, Dorota, Agnieszka i Barbara	17
16.	16.	Kraków, Muzeum Narodowe. Św. Jan i Matka Boska, skrzydło tryptyku z kościoła parafjalnego w Chełmcu	18
17—18.	17—18.	Tarnów, Muzeum Diecezjalne. Madonna z Dzieciątkiem z kościoła w Cerekwi	20—21
19.	19.	Praga, Galeria Tow. Przyjaciół Sztuki. Madonna z Dzieciątkiem z Desztny	22
20—21.	20—21.	Biecz, kościół parafjalny. Św. Katarzyna Aleksandryjska	24—25
22.	22.	Łopuszna, kościół parafjalny. Szczegół z tryptyku: Św. Katarzyna Aleksandryjska	26
23.	23.	Biecz, kościół parafjalny. Cesarz Maksencjusz, szczegół z obrazu przedstawiającego św. Katarzynę Aleksandryjską	28
24.	24.	Łopuszna, kościół parafjalny. Bóg Ojciec, szczegół z środkowego obrazu tryptyku	29
25.	25.	Krosno, kościół parafjalny. Koronacja Matki Boskiej przez Trójcę św.	30
26—28.	26—28.	Krosno, kościół parafjalny. Szczegóły z Koronacji Matki Boskiej: Chrystus, Bóg Ojciec, Madonna	32, 33, 35
29.	1.	G. B. Pittoni, Zwiastowanie. Kraków, kościół N. P. Marji	43
30.	2.	G. B. Pittoni, Zwiastowanie. Wenecja, Król. Galeria Akademji	44
31.	3.	G. B. Pittoni, Zwiastowanie. Feltre, zbiory hr. Bellati	45
32.	4.	G. B. Pittoni, Pokłon Trzech Króli. Kraków, kościół N. P. Marji	46
33.	5.	G. B. Pittoni, Pokłon Trzech Króli. Brescja, kościół SS. Nazario e Celso	47
34.	6.	G. B. Pittoni, Pokłon Trzech Króli. Berlin, dawniej zbiory Haberstocka	49
35.	7.	G. B. Pittoni, Św. Filip Nereusz. Kraków, kościół N. P. Marji	50
36.	8.	G. B. Pittoni, Św. Karol Boromeusz. Brescja, Tempio della Pace	51
37.	9.	G. B. Pittoni, Św. Filip Nereusz, szczegół. Kraków, kościół N. P. Marji	53
38.	10.	G. B. Pittoni, Św. Marja Magdalena. Kraków, kościół N. P. Marji	54
39.	11.	G. B. Pittoni, Św. Marja Magdalena. Parma, Królewska Galeria	55
40.	12.	G. B. Pittoni, Św. Marja Magdalena. Wenecja, Król. Galeria Akademji	56
41.	13.	G. B. Pittoni, Św. Sebastjan. Kraków, kościół N. P. Marji	58
42.	1.	Lwów, otoczenie katedry ormiańskiej. Plan sytuacyjny	62
43.	2.	Lwów, katedra ormiańska. Widok dzisiejszy	65
44.	3.	Lwów, katedra ormiańska. Rzut poziomy najdawniejszej części w obecnym stanie	67
45.	4.	Lwów, katedra ormiańska. Widok od strony południowej	69
46.	5.	Lwów, katedra ormiańska. Widok od strony północnej	71
47.	6.	Lwów, katedra ormiańska. Przekrój poprzeczny przed kopułą	72
48.	7.	Lwów, katedra ormiańska. Przekrój poprzeczny przez kopułę	73

L. p.	Fig.		Str.
49.	8.	Lwów, katedra ormiańska. Rzut poziomy murów bocznej apsydy	74
50.	9.	Lwów, katedra ormiańska. Przekrój podłużny	75
51.	10.	Lwów, katedra ormiańska. Przekrój podłużny przez południową nawę boczną	76
52.	11.	Lwów, katedra ormiańska. Odtworzenie pierwotnego widoku	77
53.	12.	Lwów, katedra ormiańska. Rzut poziomy historyczny	79
54—55.	13—14.	Odzun, kościół ormiański. Widok i rzut poziomy	80—81
56.	15.	Kaffa, kościół ormiański św. Jana Chryzostoma na tle murów genueńskich	83
57—58.	16—17.	Kaffa, kościół ormiański św. Jana Chrzciciela. Widok i rzut poziomy	84—85
59—60.	18—19.	Kaffa, kościół ormiański św. Sergjusza. Widok i rzut poziomy	86—87
61—62.	20—21.	Kaffa, kościół ormiański śś. Gabryela i Michała. Widok i rzut poziomy	88—89
63.	22.	Przekroje poprzeczne kościołów ormiańskich w Ereruk, Tekor, Odzun i Lwowie	90
64.	23.	Lwów, katedra ormiańska i jej dzwonnica. Kształt łuków	91
65.	24.	La Hay, sztych przedstawiający architekta ormiańskiego w Stambule w początkach XVIII wieku	92
66.	25.	Lwów, katedra ormiańska. Filar między apsydami	93
67.	26.	Kaffa, kościół ormiański św. Jana Chrzciciela. Portal	93
68—69.	27—28.	Lwów, katedra ormiańska. Gzyms apsydy głównej	94—95
70.	29.	Amagu, kościół ormiański. Tympanon portalu	96
71.	30.	Curtea de Arges w Rumunji, katedra. Gzyms	97
72.	31.	Lwów, katedra ormiańska. Chrzcielnica we wnęce muru	98
73.	32.	Sułtanowka na Krymie, dawny ormiański kościół klasztorny. Filar w apsydzie	98
74.	33.	Lwów, katedra ormiańska. Ornament płaskorzeźbiony nad łukiem tęczy	99
75.	34.	Lwów, katedra ormiańska. Filar we wnętrzu, pokryty krzyżkami wotywnymi	99
76.	35.	Lwów, katedra ormiańska. Tablica z r. 1427 z krzyżkami wotywnymi	100
77.	36.	Lwów, katedra ormiańska. Krzyżki wotywne	101
78.	37.	Lwów, dom ormiański. Portal	102
79.	38.	Brusa, dekoracja murów tureckich	102
80—81.	39—40.	Lwów, cmentarz katedry ormiańskiej. Kamienie grobowcowe	103
82.	41.	Ołyka na Wołyniu, dawna brama miejska	104
83.	42.	Łuck, synagoga	105
84.	43.	Kaffa, dzwonnica przy kościele ormiańskim św. Sergjusza	106
85.	44.	Lwów, wieża katedry ormiańskiej przed odnowieniem. Rysunek Jana Matejki	107
86.	45.	Lwów, katedra ormiańska. Sklepienie w przejściu wieży	108
87.	46.	Lwów, katedra ormiańska. Obramienie wewnętrzne okna wieży	110
88.	47.	Balnesti, wieża cerkwi. Sklepienie	111
89.	48.	Lwów, dawny sąd ormiański. Portal z r. 1570	112
90.	49.	Lwów, pałacyk arcybiskupów ormiańskich. Portal w dziedzińcu	113
91.	50.	Lwów, klasztor benedyktynek ormiańskich. Półkolumny w krużganku	114
92.	51.	Mangalja w Rumunji, turecka stela nagrobkowa	115
93.	52.	Lwów, katedra ormiańska. Portal od strony zakrystji	116
94.	53.	Brâncoveni w Rumunji, monastyr. Portal	117
95—97.	54—56.	Lwów, cmentarz katedry ormiańskiej. Kamienie grobowcowe	119—121
98—99.	57—58.	Lwów, katedra ormiańska. Dekoracja malarska wnęki okna	125
100.	59.	Lwów, katedra ormiańska. Część malowidła we wnęce. Przypuszczalny portret fundatora	126
101.	60.	Lwów, katedra ormiańska. Malowidła w górnej części wnęki okna	127
102.	61.	Lwów, katedra ormiańska. Malowidło we wnęce okna: św. Prochor	129
103.	62.	Lwów, katedra ormiańska. Dekoracja dolnej części wnęki okna	131
104—105.	63—64.	Wiedeń, Biblioteka Mechitarzystów. Minjatury ewangeljarza, rękopisu 278	137
106.	65.	Wiedeń, Biblioteka Mechitarzystów. Margines jednej z kart rękopisu 68	138
107.	66.	Wiedeń, Biblioteka Mechitarzystów. Karta rękopisu 344	139
108.	67.	Wiedeń, Biblioteka Mechitarzystów. Margines z rękopisu 344	140
109.	68.	Wiedeń, Biblioteka Mechitarzystów. Karta rękopisu 68	141
110—111.	69—70.	Lwów, Biblioteka Uniwersytecka. Rysunki na marginesach rękopisu 48	142
112—113.	71—72.	Wiedeń, Biblioteka Mechitarzystów. Dwie karty rękopisu 97	143
114—115.	73—74.	Wiedeń, Biblioteka Mechitarzystów. Karta 1 i 707 rękopisu 437	144—145
116.	75.	Jan Ziarnko, sztych przedstawiający scenę z Apokalipsy	146
117.	76.	Eczmiadzin, Biblioteka Państwowa. Karta z Biblii Łazarza z Babertu	147
118.	77.	Jan Ziarnko, sztych przedstawiający scenę z Apokalipsy	148
119.	78.	Eczmiadzin, Biblioteka Państwowa. Minjatura z Biblii Łazarza z Babertu	149
120.	79.	Jan Ziarnko, sztych przedstawiający czterech jeźdźców apokaliptycznych	150
121—122.	80—81.	Eczmiadzin, Biblioteka Państwowa. Minjatury z Biblii Łazarza z Babertu	151—153
123—124.	82—83.	Wiedeń, Biblioteka Mechitarzystów. Minjatury rękopisu 435	154—155
125.	84.	Lwów, Archiwum Grodzkie. Rysunek Szymona Hadziewicza	157
126.	1.	J. Chr. Kamsetzer. Przeprowadzenie poselstwa polskiego ze Żwańca do Chocimia. Warszawa, Archiwum Główne	167
127.	2.	J. Chr. Kamsetzer. Wjazd poselstwa polskiego do Pery w Konstantynopolu. Kraków, Muzeum Czartoryskich	168

L. p.	Fig.		Str.
128.	3.	J. Chr. Kamsetzer. Audjencja internuncjusza polskiego u wielkiego wezyra. Kraków, Muzeum Czartoryskich	169
129.	4.	J. Chr. Kamsetzer. General Coccei i artysta zwiedzają hospicjum kapucynów w Atenach, fragment. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka	171
130.	5.	J. Chr. Kamsetzer. Ruiny Troi. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka	172
131.	6.	J. Chr. Kamsetzer. Ruiny kościoła w Silivri. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka	173
132.	7.	J. Chr. Kamsetzer. Kobiety z wyspy Paros. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka	175
133.	8.	J. Chr. Kamsetzer. Widok Konstantynopola. Warszawa, Zbiór L. J. Kronenberga	177
134.	9.	J. Chr. Kamsetzer. Widok Konstantynopola, fragment. Warszawa, Zbiór L. J. Kronenberga	179
135.	10.	J. Chr. Kamsetzer. Sztuczne ruiny w Schönbrunnie. Warszawa, Biblioteka Uniw.	182
136.	11.	J. Chr. Kamsetzer. Port w Anconie. Kraków, Muzeum Narod. depozyt P. A. U.	183
137.	12.	J. Chr. Kamsetzer. Prato della Valle w Padwie. Warszawa, Biblioteka Uniwer.	185
138.	13.	J. Chr. Kamsetzer. Świątynia okrągła w Tivoli. Warszawa, Biblioteka Uniwers.	186
139.	14.	J. Chr. Kamsetzer. Ulica w Tivoli. Kraków, Muzeum Narod., depoz. P. A. U.	187
140.	15.	J. Chr. Kamsetzer. Działanie pałacu Caprarola. Kraków, Muzeum Narodowe, depoz. Pol. Akad. Umiej.	189
141.	16.	J. Chr. Kamsetzer. Kanał odpływowy jeziora Albańskiego. Poznań, Zbiory Tow. Przyjaciół Nauk	191
142.	17.	J. Chr. Kamsetzer. Ruina, Kraków, Muzeum Narod., depozyt P. A. U.	192
143.	18.	J. Chr. Kamsetzer. Ruina, Kraków, Muzeum Narod., depozyt P. A. U.	193
144.	19.	J. Chr. Kamsetzer. Świątynia Konkordji w Girgenti. Poznań, Zbiory Towarzystwa Przyjaciół Nauk	195
145.	20.	J. Chr. Kamsetzer. Z pałacu M ^{mo} de La Reynière w Paryżu. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka	197
146.	21.	J. Chr. Kamsetzer. Kościół św. Andrzeja na dawnej Via Flaminia (za Porta del Popolo) w Rzymie. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt P. A. U.	198
147.	22.	J. Chr. Kamsetzer. Podziemie kościoła S. Martino ai Monti w Rzymie. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt Polskiej Akademji Umiejętności	199
148.	23.	J. Chr. Kamsetzer. Grobowiec Plaucjuszów na dawnej Via Tiburtina poza Rzymem. Kraków, Muzeum Narodowe, depozyt P. A. U.	201
149.	24.	J. Chr. Kamsetzer. Porta Felice w Cumae. Kraków, Muzeum Narodowe, depoz. Polskiej Akademji Umiejętności	202
150.	25.	J. Chr. Kamsetzer. Brama rzymska (fantazja architektoniczna). Lwów, Zbiór Pawlikowskich w Ossolineum	203
151.	—	Stanisław Tomkowicz	1*
152.	—	Adam Chmiel	5*
153—154.	1—2.	Brończyn, dwór. Wazy marmurowe	21*
155.	3.	St. K. Potocki, projekt przebudowy teatru warszawskiego. Warszawa, Biblioteka Narodowa	24*
156.	4.	St. K. Potocki, projekt muzeum. Warszawa, Biblioteka Narodowa	25*
157.	5.	St. K. Potocki, projekt pałacu. Warszawa, Biblioteka Narodowa	26*
158.	6.	Ks. Sebast. Sierakowski, projekt fasady katedry na Wawelu z r. 1788. Kraków, Biblioteka Jagiellońska	27*
159.	7.	Portal z dawnego ratusza krakowskiego, obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej	32*
160.	8.	Drzwi z dawnego ratusza krakowskiego, obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej	33*
161.	9.	Jan Vredeman de Vriese. Rycina z serji »Dorica-Jonica«, kolumna »Jonica B.«	34*
162.	10.	Jan Vredeman de Vriese. Rycina z serji »Dorica-Jonica«, belkowanie »Dorica P.«	35*
163.	11.	Jan Vredeman de Vriese. Rycina z serji »Corinthia-Composita«	36*
164.	12.	Jan Vredeman de Vriese. Karta tytułowa serji »Karjatyd«	37*
165.	13.	Jan Vredeman de Vriese. Rycina z serji »Grotesek«	37*
166—168.	14—16.	Więclawice, kościół parafjalny. Madonna z Dzieciątkiem	39*—40*
169—170.	17—18.	Łowicz, kolegiata. Puszki z herbami Wazów	47*
171—173.	19—21.	Jędrzejów, kościół pocysterski. Tabernakulum (całość i szczegóły)	49*—51*
174.	22.	Mikuszowice, kościół parafjalny. Widok od strony wschodniej	52*
175.	23.	Mikuszowice, kościół parafjalny. Polichromja prezbiterjum	53*
176.	24.	Mikuszowice, kościół parafjalny. Szczegół polichromji nawy: Ścięcie św. Barbary	54*
177.	25.	Mikuszowice, kościół parafjalny. Madonna z Dzieciątkiem	55*
178.	26.	Raławice Olkuskie, kościół parafjalny. Madonna z Dzieciątkiem	55*
179—180.	27—28.	Raławice Olkuskie, kościół parafjalny. Wewnętrzna strona skrzydeł tryptyku: śś. Katarzyna, Małgorzata, Barbara i Dorota	56*
181—182.	29—30.	Raławice Olkuskie, kościół parafjalny. Zewnętrzna strona skrzydeł tryptyku: Zwiastowanie	57*
183.	31.	Warszawa, Muzeum Narodowe. Zewnętrzna strona skrzydeł tryptyku z Wołowca koło Gorlic: Zwiastowanie	58*
184.	32.	Orawka, kościół parafjalny. Rzut poziomy	64*
185.	33.	Orawka, kościół parafjalny. Widok zewnętrzny	65*
186.	34.	Orawka, kościół parafjalny. Wnętrze	66*

L. p.	Fig.		Str.
187.	35.	Orawka, kościół parafjalny. Polichromja prezbiterjum	67*
188.	36.	Orawka, kościół parafjalny. Polichromja ławek	68*
189.	37.	Orawka, kościół parafjalny. Motyw z polichromji ławek	68*
190—191.	38—39.	Orawka, kościół parafjalny. Dekoracja parapetu chóru muzycznego: Dziesięcioro przykazań	69*
192.	40.	Stary Żywiec, kościół parafjalny. Fragment polichromji	70*
193—194.		Tablica kolorowa { fig. 1. Orawka, kościół parafjalny. Polichromja prezbiterjum } po str. 66*	
		{ fig. 2. Orawka, kościół parafjalny. Polichromja nawy }	

SPIS ROZPRAW I KOMUNIKATÓW,

ułożony według alfabetycznego porządku nazwisk autorów.

Ameisenowa Zofja, O kilku cennych rękopisach iluminowanych francuskich z Biblioteki Wila-			27*
nowskiej, obecnie w Bibliotece Narodowej w Warszawie			
Batowski Zygmunt, Podróże artystyczne Jana Chr. Kamsetzera w latach 1776—77 i 1780—82	165,		59*
Bocheński Zbigniew, Obrazy G. B. Pittoniego (1687—1767) w kościele N. P. Marji w Krakowie	41,		28*
— Dwór obronny arcybiskupa Władysława Oporowskiego († 1453) w Oporowie pod Kutnem			16*
Bochnak Adam, Z dziejów malarstwa gotyckiego na Podkarpaciu	1,		30*
— Dwie puszki srebrne z herbami Wazów w kolegiacie łowickiej			46*
— Tabernakulum w kościele niegdyś cysterskim w Jędrzejowie			49*
Buczkowski Kazimierz, O sgrafitach, znajdujących się na budynku klasztoru bł. Kingi (kla-			27*
rysek) w Starym Sączu			
Bukowski Marcin, Drewniany kościół parafjalny w Orawce i jego polichromja			64*
Bulas Kazimierz, Dwie wazy marmurowe rzekomo z dworu Stanisława Augusta			20*
Dobrowolski Tadeusz, Kościół św. Stanisława w Starem Bielsku na Śląsku Cieszyńskim, przy-			10*, 15*
czynek do dziejów gotyku w Polsce			
— Gotycka polichromja kościoła w Jesionej na tle problemu malarstwa ściennego na Śląsku			51*
Estreicher Karol, O treści malowideł w kościele brygitek w Lublinie			16*
— Treść niektórych minjatur w kodeksie Bema			18*
Gutkowska Marja, Ubiory w kompozycjach płaskorzeźb ołtarza Marjackiego w Krakowie			30*
Jarosławiecka-Gąsiorowska Marja, Drzeworyty portretowe w dziele B. Paprockiego: »Zrca-			38*
dło Sławneho Margrabstwii Morawsheko«... Olomutii 1593			
Kruszyński Tadeusz ks., Dary kardynała Fryderyka Jagiellończyka i jego grobowiec			10*
— Jerzy Pencz, malarz tryptyku w kaplicy Zygmuntońskiej			11*
— Opony i kobierce w katedrze wawelskiej według inwentarzy z r. 1563 i lat następnych			18*
— Kościoły św. Jerzego i Michała na Wawelu wedle inwentarza z r. 1563			26*
— Kościół w Raciborowicach według inwentarza z początku XVII wieku			26*
Lauterbach Alfred, Obiektywne i subiektywne kryteria w historii sztuki			23*
— Stanisław Kostka Potocki jako architekt			24*
Mańkowski Tadeusz, Sztuka Ormian lwowskich			61
— Zachód i Wschód w tkactwie polskim XVII wieku (tkacze Koniecpolskich)			13*
— Średniowieczna katedra ormiańska we Lwowie			22*
— Pasy wschodnie a pasy polskie			28*
— Marmury dębnieckie za Stanisława Augusta			41*
— Perska misa metalowa w katedrze ormiańskiej we Lwowie			45*
Misiąg-Bocheńska Anna, O gotyckim posągu Madonny w kościele parafjal. w Więclawicach			40*
Molè Wojław, W sprawie problemu socjologicznego w historii sztuki			18*
— Problem renesansu w dziejach sztuki Dalmacji			59*
Niwiński Marjan, Adam Chmiel, wspomnienie pośmiertne			5*
Pagaczewski Juljan, Stanisław Tomkowicz, wspomnienie pośmiertne			1*
Przypkowski Tadeusz, Bogdan i Krzysztof Lubienieccy			59*
Sinkówna Krystyna, Portal i drzwi z dawnego ratusza krakowskiego i ich domniemany twórca			31*
Starzyński Juljusz, Wilanów, dzieje budowy za Jana III			22*
Szablowski Jerzy, Architektura Kalwarii Zebrzydowskiej (1600—1702)			15*
— Przyczynki do ikonografji śmierci w malarstwie polskim XVII w.			27*
— Późnogotycki tryptyk w kościele parafjalnym w Mikuszowicach			51*
— Kościół w Mikuszowicach i jego polichromja			51*
— Średniowieczne zabytki w kościele parafjalnym w Raclawicach Olkuskich			54*
Szydłowski Tadeusz, Współpracownicy Wita Stwosza przy ołtarzu Marjackim			63*
Tatarkiewicz Władysław, Typ kaliski i typ lubelski w architekturze kościelnej XVII wieku			61*
Walicki Michał, Ze studjów nad malarstwem cechowem Ziemi Sądeckiej XV wieku			11*
— Domniemane dzieło Franciszka z Sieradza			12*
— Ołtarz fary w Warcie na tle problemu Mistrza Bodzentyńskiego Ołtarza			12*

TREŚĆ

Adam Bochnak: Z dziejów malarstwa gotyckiego na Podkarpaciu	1
Zur Geschichte der gotischen Malerei in dem polnischen Westkarpathengebiet (Zusammenfassung)	39
Zbigniew Bocheński: Obrazy Giambattisty Pittoniego w kościele N. P. Marji w Krakowie	41
I quadri di G. B. Pittoni nella chiesa della Vergine Maria a Cracovia (Rendiconto)	59
Tadeusz Mańkowski: Sztuka Ormian lwowskich	61
L'art des Arméniens de Lwów (Résumé)	161
Zygmunt Batowski: Podróże artystyczne Jana Chrystjana Kamsetzera w latach 1776—1777 i 1780—1782	165
Johann Christian Kamsetzers Kunstreisen in den Jahren 1776—1777 und 1780—1782 (Zusammenfassung)	206
Juljan Pagaczewski: Stanisław Tomkowicz (wspomnienie pośmiertne)	1*
Marjan Niwiński: Adam Chmiel (wspomnienie pośmiertne)	5*
Skład Komisji Historji Sztuki w dniu 31 grudnia 1933 r.	9*
Sprawozdania z posiedzeń za rok 1932 i 1933	10*
Sprawozdania z posiedzeń za rok 1934	41*
Indeks	73*
Spis ilustracyj	102*
Spis rozpraw i komunikatów, ułożony według alfabetycznego porządku nazwisk autorów	105*

Zeszyt I niniejszego tomu (str. 1—164 i 1*—41*) wydrukowano w czasie od początku stycznia do połowy czerwca 1934 r., natomiast zeszyt II (str. 165—208 i 41*—106*) od początku stycznia do połowy kwietnia 1935 r.

TREŚĆ SPRAWOZDAŃ Z POSIEDZEŃ

ZA ROK 1934.

	Str.
Batowski Zygmunt , Podróże artystyczne Jana Chrystjana Kamsetzera w latach 1776—77 i 1780—82	59*
Bochnak Adam , Dwie puszki srebrne z herbami Wazów w kolegiacie łowickiej	46*
— Tabernakulum w kościele niegdyś cysterskim w Jędrzejowie	49*
Bukowski Marcin , Drewniany kościół parafjalny w Orawce i jego polichromja	64*
Dobrowolski Tadeusz , Gotycka polichromja kościoła w Jesionej na tle problemu malarstwa ściennego na Śląsku	51*
Mańkowski Tadeusz , Marmury dębnickie za Stanisława Augusta	41*
— Perska misa metalowa w katedrze ormiańskiej we Lwowie	45*
Molè Wojśław , Problem renesansu w dziejach sztuki Dalmacji	59*
Przytkowski Tadeusz , Bogdan i Krzysztof Lubienieccy	59*
Szablowski Jerzy , Późnogotycki tryptyk w kościele parafjalnym w Mikuszowicach	51*
— Kościół w Mikuszowicach i jego polichromja	51*
— Średniowieczne zabytki w kościele parafjalnym w Raclawicach Olkuskich	54*
Szydłowski Tadeusz , Współpracownicy Wita Stwosza przy ołtarzu Marjackim	63*
Tatarkiewicz Władysław , Typ kaliski i typ lubelski w architekturze kościelnej XVII wieku	61*

UWAGA. Przed oddaniem do oprawy tomowi VI »Prac Komisji Historji Sztuki« należy usunąć okładki tymczasowe zeszytu I i II oraz ostatnią (41*) stronę w zeszycie I, a następnie w załączonej wraz kartą tytułową okładce całego tomu ułożyć arkusze tak, jak wskazuje spis treści na końcu zeszytu II.

Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie pod zarządkiem Józefa Filipowskiego.

71

 BIBLIOTEKA GŁÓWNA
~~253269~~ / 1

SKRĘŚLONO Z INWENTARZA
CENTRUM MEDY I INFORMACJI
NAUKOWO-TECHNICZNEJ
POLITECHNIKI WROCŁAWSKIEJ

7